

GİRİŞ

1980 sonrasında Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü, uluslararası ekonomik ve siyasal yapılanmadaki önemli rollerinin yanında, giderek günlük hayatları da etkileyen bir yere sahip olmaya başladılar. Uluslararası sistemin geçirdiği dönüşümle birlikte, bu örgütlerin artan önemlerinin incelenmesi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politik disiplinleri için ortak bir alan oluşturmaktadır. Bu tezin konusu da, 1945–2000 yılları arasında bu uluslararası ekonomik örgütlerin uluslararası ekonomik ve siyasal yapılanma içinde geçirdikleri dönüşümdür.

Uluslararası İlişkiler disiplini ve disiplinin 1980'lere kadar içine sıkışıp kaldığı, yeni açılımlar getiremeyen tartışmalar, 1980'lerden itibaren Eleştirel Teori'nin katkısıyla sorgulanmaya başladı. 1970'lerden itibaren, Uluslararası Ekonomi Politik alanındaki açılımlar da Uluslararası İlişkiler çalışmalarında etkili olmaya başladı. Tezde de bu iki bakışın kesişim noktaları, olguları anlamlandırmaya yardımcı olacak araçlar olarak kullanılmaktadır. Tezde iktisadi ve siyasi alanları kavramsal olarak birbirinden katı biçimde ayırmayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımları, siyasi alanı ön plana çıkartarak bu alan altyapıdan bağımsızmış gibi sunmaktayken, Neoliberalizm ekonomik alanı soyutlaştırarak altyapının toplumsal ve siyasal içeriğini gizlemeye çalışmaktadır. Uluslararası ilişkiler analizlerine Eleştirel yaklaşımın ve Dünya Sistemci yaklaşımın gözünden bakan bir çalışma ise altyapı-üstyapı ilişkilerini ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Bu tezin amacı, uluslararası ekonomik örgütlerin geçirdikleri dönüşümü, uluslararası sistemin ve uluslararası sistemdeki hegemon gücün dönüşümüyle aynı düzlem içinde değerlendirebilmektir. Tezde, bu örgütler aracılığıyla hegemonyanın devletler ve toplumsal süreçler üzerindeki etkileri ele alınarak, uluslararası ilişkiler disiplinine uluslararası ekonomi politik yaklaşımlarını da dahil eden bir inceleme yapılabilmesi hedeflenmektedir. Bu örgütleri ele alan mevcut yaklaşımlarda sıkça ihmal edilen tarihsel boyut, toplumsal bağlamlar, kurumsal dönüşümler ve bunların

hepsinin uluslararası sistem ve bu sistemdeki hegemon güç ekseninde ele alınması, ancak uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politik perspektiflerini kesiştirerek mümkün olacaktır. Böyle bir incelemede ele alınması gereken önemli bir diğer boyut da, uluslararası düzeydeki hegemonyanın sınıfsal temelleridir. Tezde bazı noktalarda sınıfsal analizlere değinilmekle birlikte, sınıf tartışmaları daha ayrıntılı incelenmesi gereken bir alanı oluşturduğundan tezin kapsamı dışında tutulmuştur. .

1945'te İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılandırılan uluslararası sistem içinde geçmişte bu denli kurumsallaşmış örnekleri olmayan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü, bu amaçla seçilen ve çalışmanın odaklandığı üç uluslararası ekonomik örgüttür. Zaman aralığı olarak 1945–2000 arasının seçilmesinin nedeni, bu yılların Amerikan hegemonyasında ve uluslararası ekonomik yapıda bütünlüklü iki dönemi içermesidir. Bretton Woods sisteminin çöküşü olarak simgelenen 1971 bir kırılma noktası kabul edilerek, 1945–2000 arasındaki uluslararası ekonomik sistemi iki alt döneme ayırmak mümkün olmuştur. 2000'de içine girilen yeni bir süreç öncekinden farklılaşarak henüz devam etmektedir ve yapıtaşları henüz belirginleşmemiştir. 1990'da Doğu Blokunun dağılması uluslararası siyasal sistemde köklü bir değişikliğe yol açmışsa da, bu 1970'lerde başlayan bir sürecin devamıdır. Tezde ele alınan ikinci dönemin 1990 yerine 2000'de sonlandırılmasının nedeni, ABD'nin hegemon konumunun 1970'lerden 2000'e kadar bir düşüş eğilimi gösteriyor olması ve 1990'da Batı'nın Doğu Blokuna karşı kazandığı iddia edilen zaferin aksine kendisinin de bu mücadeleyle örtbas ettiği bir kriz içinde olmasıdır.

Tezde ele alınan zaman aralığının bu şekilde kurgulanmasının altında yatan temel neden ise, tezin üzerinde yükseldiği varsayımlardır. Uluslararası sistemin temellerinin ekonomik olarak kurulduğu, siyasal, toplumsal ve ideolojik katmanların bu yapıdan bağımsız anlaşılamayacağı bunlardan birisidir. Bir diğeri ise uluslararası sistemde tarihsel olarak var olan hegemon güçlerin yükseliş ve düşüşlerinin uluslararası sistemi doğrudan etkilediğidir. Tezde yapılmak istenense, bu yapı içinde uluslararası ekonomik örgütlerin nereye oturduklarını incelemektir. Böylece,

günümüzün olgularını ve sorunlarını anlamak için bunların kökenlerine, yani geçmişe bakılarak; kurumsal süreçler, tarihsel ve yapısal bağlamında anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bunları yapabilmek için tezde kullanılan yöntem, yirminci yüzyılın ikinci yarısını anlamaya yardımcı olacak çeşitli kurgulardan birisidir. Tarihin bu dönemine başka kurgular aracılığıyla, başka perspektiflerden bakmak da mümkündür, ancak uluslararası sistemin ekonomik temelli bir yapı oluşturduğu varsayımı uluslararası ekonomik sistemin özelliklerini incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Seçilen üç örgütün Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü olmasının nedeni ise, bu üç örgütün oluşturduğu uluslararası ekonomik rejimlerin uluslararası ekonomik yapının ve bu yapı üzerinde yükselen hegemon gücün temellerini oluşturmasıdır. Bu örgütlerin rolleri ve yapılarındaki değişiklikler ABD hegemonyasının ele alınan dönem boyunca geçirdiği değişikliklerle yakından ilişkilidir. Örgütlerin geçirdiği değişimlerdeki kırılma noktaları, ABD hegemonyasının geçirdiği değişimlerin kırılma noktalarıyla da örtüşmektedir. Ayrıca ortaya konulmaya çalışılan tabloda, bu örgütlerin ABD hegemonyasının kurulmasında ve uluslararası sistem üzerinde bir güç olarak işleminde nasıl bir işleve sahip oldukları incelenecektir.

Bu tezde, 1945–2000 arasında Batı’daki ekonomik sistemin tüm dünyaya yayılma sürecinde uluslararası ekonomik örgütler ve Amerikan hegemonyasını birlikte incelenmektedir. Bu nedenle çalışmanın odağında Batı yer almaktadır. Ancak bu durum, tüm dünyanın sadece Batı merkezli bir incelemeyle açıklanabileceği anlamına gelmemektedir.

Bu amaçlar ve varsayımlarla tezin Birinci Bölümünde Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımları genel olarak ele alınacak ve uluslararası ekonomik örgütlerin bu yaklaşımlarla nasıl değerlendirildiğine bakılacaktır. Yine aynı bölümde farklı yaklaşımların hegemonya kavramını nasıl kurguladıkları ve değerlendirdikleri ele alınacaktır. İkinci ve Üçüncü Bölümlerde seçilen üç uluslararası ekonomik örgüt olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü’nün tarihsel

gelişimleri incelenirken, örgütlerin gelişim süreçleri uluslararası sistemde hegemon güç olan ABD ile ilişkili olarak değerlendirilecektir. İkinci Bölümün başında uluslararası sistem kavramının nasıl algılandığına değinilecek ve her iki bölümde de o zaman aralığında var olan uluslararası sistemin bir resmi çekilmeye çalışılacaktır. Ardından, her üç örgütün bu dönemlerdeki resmin neresinde ne işlevle durduğuna bakılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER VE HEGEMONYA

Bu tezin üstüne kurulu olduğu varsayımlardan birisi, Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) literatüründe yaygın olarak kabul gören, ABD'nin 1945 sonrasında uluslararası sistemde hegemon güç konumunda olduğu varsayımdır. ABD'nin hegemon konumunu 1971'e kadar koruduğu UEP yaklaşımlarınca genel olarak kabul edilir, ancak 1971 sonrasında ABD'nin gücünün boyutları ve sınırları konusu literatürde tartışmalıdır. ABD'nin konumunun UEP yaklaşımlarınca farklı şekilde ele alınmaları, bu yaklaşımların üzerinde kurulduğu temel varsayımların farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımları ele alınırken, ABD'nin konumunu neden farklı değerlendirdikleri de ortaya konulacaktır. ABD hegemonyasının ekonomik olarak nasıl kurulduğuna ve sürdürüldüğüne, uluslararası ekonomik örgütlerin hegemonya çerçevesinde nereye oturduklarına ve dünya ekonomisinin yapısal değişiklikleri ile ABD hegemonyasının geçirdiği süreçte geçmeden önce başlıca yaklaşımlar etrafında uluslararası ekonomik örgütler ve hegemonya kavramları ele alınacaktır.

Bu amaçla önce Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımları başlıca teori grupları etrafında anlatılacak ve uluslararası ekonomik örgütlerin bu yaklaşımlardaki ele alınışı değerlendirilecektir. Ardından da UEP yaklaşımları çerçevesinde hegemonya kavramının ne ifade ettiği incelenecektir. Amaç uluslararası ekonomik örgütler ve hegemonya çerçevesinde yapılacak değerlendirmeleri önceleyen bir girişe zemin sağlamak olduğundan, bu yaklaşımlar özellikle bu kavramlar etrafında ele alınacaktır.

I. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIMLARI VE ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER

Tezin temel konusunu oluşturan uluslararası ekonomik örgütlerden Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın 1945 sonrası uluslararası ekonomik sistemdeki rollerini incelemeden önce, bu başlıkta uluslararası ekonomik örgütlerin farklı perspektiflerden nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır. Bu amaçla, önce Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) yaklaşımları genel olarak anlatılacak ve örgütlerin bu yaklaşımlardaki yerlerine değinilecektir.

UEP'deki temel yaklaşımlar genellikle üç başlık altında incelenir: Realist, Liberal ve Eleştirel yaklaşımlar. Bu üç yaklaşımın her biri çok sayıda teori içerir. UEP'deki yeni teoriler de, -bu üç yaklaşımın eleştirisini yapan yeni teoriler bile- bu yaklaşımlardan birine daha yakın varsayımlar içermekte olduğundan, UEP literatüründe kullanılan üçlü ayırım günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

A. Realist Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlar

Bu başlık altında önce Realist UEP'nin kökenlerini oluşturan Merkantilist düşüncenin temel özelliklerine, bazı önemli temsilcilerinin görüşleri etrafında kısaca değinilecektir. Ardından Realist UEP yaklaşımlarının temel önermeleri üzerinde durulacaktır.

Uluslararası Ekonomi Politik yazınının ilk sistemli incelemelerini yapmış olan Merkantilizm; ticari kapitalizmin geliştiği Ortaçağ'ın sonuyla Sanayi Devrimi arasındaki dönemde, yeni ticari kapitalist sınıfın ideolojisini yansıtan bir politik iktisat sistemidir.¹ Merkantilizm, Batı Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devletlerin politikalarında etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda sanayileşme yarışında ülke politikalarında tekrar önem kazanmış, Savaş'ın ardından

Büyük Buhran'ın etkisiyle önemini korumuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından siyasal realizm içinde önemli bir yer tutmuştur. Merkantilizm, ortaya çıktığından beri her zaman etkilerini hissettiren bir yaklaşım olmuştur. Çağdaş UEP yaklaşımlarının Merkantilist kökene dayananları Realist olarak anılır. Realist yaklaşım Neomerkantilistleri ve Neorealistleri de kapsamaktadır. Bu başlık altında devleti uluslararası ilişkilerin merkezine oturtan ve korumacı iktisat politikalarını savunan çalışmalar, Realist olarak ele alınacaktır.

16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da Merkantilizm'in oluşması, maddi temellerinden ayrı düşünülemez. 1500-1800 arasındaki Merkantil dönem, feodalizmin çözülmesiyle birlikte piyasaların da gelişmesi ve ticari kapitalizmin oluşmasına; bunlarla birlikte toplumun yeniden örgütlenmesine ve bireysel hayatların yeniden düzenlenmesine sahne olmuştur.² Ayrıca ulusal devletlerin³ de bu dönemde ortaya çıkması, Merkantilizm'in devlet merkezli, korumacı ve ekonomi ile siyaseti ayırmayan yapısını etkilemiştir. Merkantilizm, parayı ve dış ticareti ön planda tutar. Buna göre, dış ticarete koruma politikası yoluyla sağlanacak ödemeler dengesi fazlası, uluslararası alanda çıkarları çatışan ülkelerin güçlü olması için gereklidir. Devletin gücünün kaynağı, dış ticaret fazlasıyla elde edilen servettir.⁴ Merkantilizmin uygulamaları İspanya ve Portekiz örneklerinde olduğu gibi devlet merkezli ya da Hollanda ve İngiltere'de olduğu gibi ticaret burjuvazisi merkezli olmak üzere iki farklı şekilde olabilir. Her iki türde de ticareti ihracatı özendirip ithalatı azaltmaya çalışan şekilde örgütleyen devlet olmuştur.

Merkantilizmin genel olarak hakim olduğu 16.-18. yüzyıl arası dönemin sonlarında, Britanya'da Merkantilizm temsilcileri Britanya'nın çıkarlarına uygun düşecek şekilde Liberalizm'in savunucuları haline gelmişlerdir. Buna karşılık Kuzey Amerika'da, Britanya'ya karşı Merkantilizm'i savunan isimler olmuştur. Bu isimlerden biri olan Alexander Hamilton (1755-1804), ekonomik kalkınmayla

¹ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 9. B. 2000, s. 43.

² İşaya Üşür, "Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları", *Praksis*, No. 10 (Yaz-Güz 2003), ss.145-148.

³ Ulus devlet, "burjuva düzenlerinin yaratmak istediği tek uluslu devlet tipidir"; oysa ulusal devlet, bu yıllarda oluşmaya başlayan Mutlakiyetçi Monarşi'nin eşanlamlısı olarak kullanılabilir. Bkz. Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara, İmaj Yayınları, 2003, s. 5.

⁴ Kazgan, *op. cit.*, ss. 44-46.

ilgilenmiş, ekonomik bağımlılığı azaltma konusu üzerinde çalışmış ve devletin üretimin gelişmesinde etkin rol oynaması gerektiğini savunmuştur. Hamilton, 1791’de Amerikan Kongresine verdiği “İmalat Üzerine Rapor”da ekonomik sektörleri, ulusal bağımsızlık ve güvenliğe hizmet etmesi bakımından değerlendirmiş, tarım ve imalat sektörlerini karşılaştırmış ve devletin imalat sektörünü desteklemesini önermiştir.⁵

Yükselen Liberalizm’e ve Britanya’nın kendi çıkarlarına uygun olarak Liberalizm’i evrensel olarak sunmasına karşı, bu yıllarda Almanya’da da Merkantilizm’in geçerliliği savunulmuştur. Merkantilist düşüncenin önemli temsilcilerinden olan ve yavru sanayiler teorisiyle (yaygın kullanılan İngilizce karşılığı “*infant industries*”) iktisat literatüründe anılan Friedrich List (1789–1846); Adam Smith ve devamındaki liberal geleneği, evrensel ekonomik kuralların peşinde olduğu ve teoriyi somut durumlardan kopardığı gerekçesiyle eleştirmiştir. List, kozmopolit bir ekonominin teorisini tamamen reddetmemekle birlikte, belirli ulusları temel alarak anlatılan somut ekonomi politiği tercih ettiğini; toplumların ekonomisinin bireylerin ekonomisinden önce geldiğini belirtmektedir. List’e göre bireyler ve tüm insanlık arasındaki temel birim ulustur. Ulusal refahın sürdürülebilmesi için ulusun birliği temel koşuldur, bağımsızlık ile güç “ulus” fikrinden kaynaklanır. Ulusal çıkarı gerçekleştirmek için ulusun ekonomisine yoğunlaşılmalıdır. Tespit ettiği bu duruma uymak için, List devlet eliyle sanayileşmeyi önermektedir.⁶ 19. yüzyılda ABD, Japonya ve Almanya’nın uyguladığı politikalar ile Latin Amerika’da Raul Prebisch’in temsilcisi olduğu kalkınma iktisadı temelli okul ECLA da List’in önerdiği korumacı politikalardan etkilenmiştir.⁷

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren serbest dış ticarete karşı korumacı politikaların savunulması, İngiltere ve Fransa’ya oranla geç sanayileşen Almanya ve

⁵ Alexander Hamilton, “Report on Manufactures”, ed. George T. Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 37-47.

⁶ Friedrich List, *The National System of Political Economy*, çev. Sampson S. Lloyd, Londra, Longman, (1844), 1928, ss. 97-141.

⁷ Eric Helleiner, “Economic Liberalism and its Critics: The Past as Prologue?”, *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), s. 687.

ABD gibi ülkeleri rekabetten koruma amaçlıdır. List'in korumacı politikaları savunması sanayi kapitalizmine karşı olmasından değil, Almanya'da yeni gelişen sanayileşmeyi rekabetten koruyarak güçlendirmek fikrinden kaynaklanmaktadır.⁸

Kapitalizmin iki büyük krizi sayılan 1873–1896 ve 1929 krizleri, piyasaların kendi kendilerini düzenlemediğini ve müdahale edilmeden istenildiği gibi işleyemediklerini ortaya koyarak Liberal iktisat düşüncesinin de temelindeki serbest piyasa argümanını sorgulamasına neden olmuştur. Liberal iktisat, bu krizleri açıklamak için sistem dışı ve sistem içi nedenleri ele almıştır. John Maynard Keynes, kapitalizmi krize yönlendirenin sistem içi krizler olduğunu ve bunun da toplam talebi yönlendirerek aşılabileceğini söylemiştir. Talep piyasa dışından, devlet tarafından yönlendirilince krizi aşmak mümkün olacaktır.⁹ Büyük Buhran yılları olan 1929-1930'da ekonomik krizi, toplam talebi yönlendirerek aşmayı öneren teori de Keynes kaynaklıdır. Keynes'e göre gümrük vergileriyle ithal malların fiyatlarının yükseltilmesi, tüketicileri yerli mallara yönlendirecektir. Bunun ardından, hem ithalat azalıp hem de yerli mal tüketimi artınca, istihdam ve milli gelir artacaktır.¹⁰ Dolayısıyla ekonomi devletin korumasıyla güçlenecektir. Keynes liberal bir iktisatçıdır, ancak devlet müdahalesiyle piyasa mekanizmasının işleyeceğini ve aksaklıklarının ortadan kalkacağını öne sürmektedir. Keynes'in görüşleri hem Liberal UEP'yi hem de Realist UEP'yi etkilemiştir.¹¹ Avrupa ve ABD'de, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1960'ların sonuna kadar, devletin ekonomik rolüne gelir

⁸ Kazgan, *op. cit.*, s. 179; List, *loc. cit.*

⁹ John Maynard Keynes, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. A. Baltacıgil, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1969, s. 352. Keynes'in iktisat teorisine getirdiği temel yeni önerme, "kapitalist bir sistemin, tam rekabet koşulları altında bile, kısa dönemde veri kaynakların tam istihdamını sağlayacak bir mekanizmaya sahip olmadığı"dır. Yılmaz Akyüz, *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, s. 197.

¹⁰ Kazgan, *op. cit.*, s. 183.

¹¹ Keynes'i Merkantilist ya da Realist olarak adlandırmak doğru değildir, ancak Keynes'in görüşleri korumacı ekonomik politikalarla yer yer esin kaynağı olmuştur. Özellikle Merkantilizmin ticaret fazlası üzerinden ulusal çıkarları koruyan anlayışı, Keynes'in ithalatı artırarak istihdam ve milli geliri etkileme önerisine benzemektedir. Ayrıca serbest ticaretin, korumacı ticaret politikalarından daha faydalı olduğunu öne süren Liberal yaklaşıma karşı, Keynes'in önermeleri korumacı politikalarla esin kaynağı olmuştur. Keynes'in buradaki eleştirisi, mevcut önermelerin tam istihdam varsayımıyla yapıldığını ancak gerçekte eksik istihdam altında durumun değerlendirilmesi gerektiği yönündedir. Keynes'e göre eksik istihdamda korumacı tarifeler istihdamı ve ulusal geliri artırarak ulusal refahın yükselmesine yol açabilecektir. Yine de Merkantilist önermeler ulusal bir perspektifi kullanmaktayken Keynes'in çalışmalarını bu kaygının yönlendirdiği söylenemez. Dudley Dillard, *The Economics of John Maynard Keynes: The Theory of a Monetary Economy*, Londra, Prentice-Hall, 1956, ss. 280-281.

dağılımını ve sosyal güvenlik harcamalarını toplam talep düzeyini kontrol etme göreviyle birlikte düzenlemek stratejileri de dâhil edilerek Keynes'in politika önermeleri uygulanmıştır.¹² 1960'lı yıllar, Karl Polanyi'nin "çifte hareket" olarak adlandırdığı, toplumunun "sosyal devlet" aracılığıyla piyasaya karşı kendi koruma önlemlerini aldığı bir dönem olarak da değerlendirilmektedir.¹³ Bununla birlikte, Keynes politikalarının uygulandığı sosyal demokrasi ve refah dönemi olarak da anılan 1960'lar, kapitalizmin aşırılıklarının geçici olarak törpülendiği bir dönem olarak da görülür.

Ekonomik Milliyetçi olarak da adlandırılan Realist UEP yaklaşımı, yukarıda kabaca anlatılan Merkantilist ve korumacı görüşlere dayanmaktadır. Uluslararası ekonomi politığın temel ilgi alanlarından olan ekonomi-siyaset ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, Realist UEP, siyasete öncelik veren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, ekonomi siyasete tabi olarak algılanır ve ikinci plandadır. Siyasal ve ekonomik alanlar birbirinden ayrı düşünülemezler. Bu iki alan, siyasal olanın önceliğinde bütünleşmiştir. Siyasetin nihai amacı ulusal güvenlik ve dış otonomidir. Devlet politikasının merkezi hedefi ulusal gücü korumak ve artırmaktır.

Realist UEP yaklaşımlarının bir başka ortak özelliği, ekonomiyi devlet çıkarının yönlendirdiği inancıdır. Buna göre, devlet ekonomiye ulusal ve uluslararası boyutta müdahale eder. Uluslararası boyutta güç dengesinin temel göstergesi devletlerin ticaret dengesidir.¹⁴ Uluslararası ekonomi için de temel ilke korumacılıktır. Bu yaklaşımın temsilcileri, ekonomik ilişkileri her zaman bir taraf

¹² William K. Tabb, *Ahlâksız Fil 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara, Epos Yayınları, 2002, s. 66; James Meade, "The Keynesian Revolution", ed. Milo Keynes, *Essays on John Maynard Keynes*, Londra, Cambridge University Press, 1975, s. 88.

¹³ Polanyi'de "çifte hareket", piyasanın yıkıcı etkilerine karşı toplumun kendi koruma önlemlerini almaya çalışmasını anlatır. Piyasalar da Liberal yaklaşımın önerdiği gibi kendiliğinden ortaya çıkmış, kendi kendini düzenleyen, doğal kurumlar değil, devlet müdahalesiyle oluşturulmuş kurumlardır. Piyasanın yıkıcı etkilerinden toplumun kendini koruması ise, on dokuzuncu yüzyılda farklı yollardan gerçekleşmiştir. 1960'larda "refah" ağırlıklı iktisat yaklaşımları ve sosyal devlet uygulamaları, kapitalizmin bu istisnai Altın Çağı'nda devlet aracılığıyla toplumun korunmasının söz konusu olduğu yorumu yapılabilir. Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 123, 133, 306; Jacques Adda, *Ekonominin Küreselleşmesi*, çev. Sevgi İnceci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. B., 2003, s. 119.

¹⁴ George T. Crane ve Abba Amawi, "Introduction", ed. George T. Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, s. 6.

kazanırken diğ er tarafın kaybettiğı sıfır toplamlı bir oyun olarak değ erlendirirler.¹⁵ Ekonomik ilişkiler aynı zamanda g    ilişkisi olarak algılanır.

Ekonomik milliyetçi çalışmalarda ortaya konan     temel ilke şunlardır:¹⁶ Ulusun ortak bir ekonomik kaderi vardır, ulusal ekonomiyi verimli kılmak devletin görevidir; ulusal çıkarın gereklilikleri gereklilikleri devletin ekonomik politikalarını yönlendirmelidir.

Realist UEP yaklaşımlarına göre, uluslararası ekonominin temel aktörleri olan ulus devletler g    peşinde koşarlar ve ekonomiyi bu amaçla şekillendirirler. Anarşik uluslararası sistemde devletler, daha yüksek bir otoriteye tabi değ illerdir. Rasyonel aktör olan devletler uluslararası g    ilişkilerine göre politika   retirler. UEP’de Realizm’in ayırt edici özelliğı, g   e yaptığı vurgudur. Ekonomik kaygılar siyasi kaygılara tabidir. Ticari korumacılık, toplam geliri azaltsa da, siyasi güç artıracağı için savunulur.¹⁷

Realist yaklaşımın devlete atfettiğı bu önem, küreselleşmenin etkisiyle devletin uluslararası sistemdeki rolünün değ işmesi üzerine yapılan tartışmalarda, devletin geleneksel rolünü halen koruduğı yönünde bir tavır almasına neden olur. Küreselleşmenin ulus devletin otoritesini azalttığı ve uluslararası sistemdeki rolünü dönüştürdüğü iddiasına karşı, ekonomik milliyetçi akım devletin ekonomi üzerinde belirleyici bir etkisi olması gerektiğini savunur. Bu akımın temsilcileri, ekonomi ve milliyet  cilik arasındaki ilişkinin önemini vurgularken, ulus devletin bizatihi kendisinin milliyet  liliğ  n ürünü olduğ  nu, milliyet  cilik fikrinin kendi ekonomik gereklilikleriyle yaşadığını ve devlete belirli görevler yüklediğini; küreselleşme çağında da devletin rolünün özünde değ işmediğini söylemektedirler. Bu görüşe göre, ulus devlet, küreselleşmeyi geliştiren, yönlendiren, düzenleyen ve kalıcı bir role

¹⁵ Sıfır toplamlı oyun, oyun teorisinde en az iki taraflı bir ilişkide taraflardan birinin sonuçtaki kaybının diğ erinin kazancına eşit olduğı durumu anlatır.

¹⁶ David Levi-Faur, "Economic Nationalism: From Friedrich List to Robert Reich", *Review of International Studies*, No. 23 (1997), s. 360.

¹⁷ Jeffry A. Frieden ve David A. Lake, *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, 4. B., Londra ve New York, Routledge, 2000, s. 12.

sahiptir. Ayrıca ekonomik kalkınma ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilir, bu yüzden devlet ulusal üretici güçleri korumalıdır.¹⁸

“Devlet merkezli realist” bir yaklaşım benimseyen Robert Gilpin, piyasa güçleri siyasal sınırları zorluyor olsa da, devletin gözetmesi gereken ve gözetmediği mantığının, ulusun gücünü ve ekonomik refahını artırmak amacıyla, ekonomik büyüme ve sermaye birikim süreçlerini kontrol altında tutmak olduğunu belirtir.¹⁹ Gilpin, devletlerin politikalarının uluslararası ekonominin işleyişinde en önemli girdileri yarattığını, farklı ulusal sistemlerin ve onların ekonomik politikalarının açık ve çok taraflı bir küresel ekonomik yapının oluşmasına izin vermediğini ifade eder.²⁰ Gilpin ve Realist UEP’nin günümüzdeki diğer temsilcileri, devlet ve piyasa karşıtlığını UEP çalışmalarının merkezine koyar.

Realist UEP’nin iktisat politikası önermelerinde, özellikle sanayi politikasında ulusal kontrol esastır.²¹ Stratejik endüstrilerde mülkiyetin özel ya da devlet mülkiyeti olması önemli değildir. Ancak önemli sektörlerdeki ulusal firmalara yabancıların sahip olması zorlaştırılmalı ya da engellenmelidir. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile eğitim politikaları da bu sektörlerle hizmet edecek şekilde düzenlenmelidir. Stratejik olmayan mallarda ithalata bağımlılığın sorun yaratmaması beklenir. Bununla beraber; sermaye malları, silah, önemli hammaddeler ve temel gıda kaynaklarında ithalata bağımlılık engellenmeye çalışılmalıdır. Bu mallar ithalatla temin edilmek mecburiyetinde kaldığı zaman da kaynakların çeşitlendirilmesi gerekir. Sermaye ithali, ulusal gücü gözetken devletler tarafından, rasyonel bir politika olarak görülmektedir; böylece yabancı fon akımına çok bağımlı hale gelinmez ya da dış borçların ağırlığı çok hissedilmez. Diğer taraftan, sermaye ihracına karşı kayıtsız kalınmalıdır; çünkü ihraç edilmeyecek sermaye yurtiçinde yatırıma dönüşecektir. Bu noktada, dışarı sermaye akışını önleyecek kısıtlamalar önem kazanır. Dolayısıyla, Realist-Merkantilist bir dünyada uluslararası sermaye

¹⁸ David Levi-Faur, “Friedrich List and the Political Economy of the Nation State”, *Review of International Political Economy*, C. 4, No. 1 (Bahar 1997), ss. 155-157.

¹⁹ Robert Gilpin, *Global Political Economy*, Princeton, Princeton University Press, 2001, s. 81.

²⁰ *Ibid.*, ss. 147-195.

²¹ Buradaki önermeler şu kaynaktan alınmıştır: Stephen Gill ve David Law, *The Global Political Economy, Perspectives, Problems and Policies*, New York, Harvester, 1988, s. 28-30.

hareketleri (portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlar ile kısa dönemli sermaye akımları) üzerinde kısıtlamalar yaygın olacaktır. Sermaye hareketlerini kontrolün bir yolu ulusal bankalardır. Ülkeye doğrudan yabancı yatırımlar yapılması durumunda, yabancı şirketlerin hareketlerini düzenlemek ve kısıtlamak önerilmektedir. Emek hareketleri konusunda Realist bakış, dışarıya işçi gönderme söz konusuysa; eğitilmiş, nitelikli işgücü ve niteliksiz işgücü arasında ayrım yapmaktadır. Beyin göçünün önlenmesi amaçlanırken, dışarıdan nitelikli işgücünün gelmesi teşvik edilir. Tam istihdama yakın ülkelerde dışarıya niteliksiz işçi gönderilmesi, içeride emek darlığı yaratıp ücretleri yükselteceği ve maliyetleri artıracığı için istenmez. Emegin sürekli olarak ikame edilebileceği durumda ise niteliksiz işçilerin gitmesi yurtiçi maliyetleri düşürür ve giden işçilerin para göndermesi durumunda toplam geliri artırır. Emek darlığı olduğunda da niteliksiz işgücünün gelmesi istenir, ama gelenlerin sayısı ve kültürel özellikleri de önemlidir.

Realist UEP yaklaşımı için, malların, teknolojinin ve sermayenin hareketini kontrol edebilme ve bu tarz ekonomik güç kaynaklarını rasyonel amaçlara yönlendirebilme yeteneği, devletin temel endişelerinin başında gelir. Kuvvetli milliyetçiliğe dayanan bir ulusal oydaşma varsa, bunları yapmak daha kolay olacaktır. Realist UEP'yi destekleyenler, tüm ülkeler bu politikaları uygularsa uluslararası ekonomik liberalizmin gerçekleşmesinin imkânsız hale gelmesini beklerler. Bu perspektiften bakınca siyaset, ulusal ve uluslararası düzeyde ekonominin şeklini belirler.²²

Realist UEP yaklaşımı, içinde çok farklı teorileri barındırmasına rağmen bu tezde ortak özellikleri üzerinden ele alınmaktadır. Ancak, yaklaşımın günümüz temsilcileri arasında ciddi ayrılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Realist UEP yaklaşımının önde gelen isimlerinden Robert Gilpin'i yeterince ekonomik milliyetçi bulmayan Eric Helleiner, ekonomik milliyetçilik için daha kapsamlı bir tanım yapmaktadır. Helleiner'a göre, ekonomik milliyetçilik sadece Merkantilizm kaynaklı

²² *Ibid.*, ss. 30-31.

ekonomik koruma politikalarından ibaret değildir. Bunun yanında, ekonomik milliyetçilik, ulusal kimliğin ve milliyetçilik ideolojisinin üzerine kurulmalıdır.²³

Realist UEP yaklaşımı, güvenliğe yaptığı vurguyu aynı zamanda ekonomik altyapıyla da birleştirmektedir. Soğuk Savaş döneminde Uluslararası İlişkiler disiplininde de yaygın olarak kullanılan Realist perspektif, uluslararası ilişkilerde güvenlik boyutuna aşırı vurgu yapmıştır. Ancak 1990’lardan sonra, Realist Uluslararası İlişkiler çalışmaları içinde de güvenlik ekonomik boyutlarıyla birlikte ele alınmıştır.²⁴

Realist UEP yaklaşımları içindeki önemli bir teori grubu da Neomerkantilist teorilerdir. 1971’de Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından uygulanan korumacı politikalar Neomerkantilist olarak da adlandırılmaktadır. Neomerkantilizm de, ithalatın ihracattan büyük olduğu bir dış ticaret dengesini önermektedir, ancak korumacı politikaların sadece dış ticaretle ilgili olmadığını, makroekonomik önermeler içerdiğini ve para politikasını da etkilediğini belirtmektedir. Neomerkantilistler, Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından ABD’nin hegemonyasının da çöktüğü ve yerine “oligopolcü-çok kutuplu” bir sistem geldiği yorumunu yapmaktadırlar.²⁵

1970’lerin sonunda Uluslararası İlişkiler disiplininde Realizm içinde yükselen Neorealist akım, Realizm’in temel varsayımlarını kabul etmekle birlikte, Realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının analiz yöntemine uluslararası sistem ögesini dahil etmiştir ve uluslararası yapının devletlerin davranışlarını sınırladığını ve belirlediğini varsaymıştır.²⁶ Neorealizm, uluslararası yapıyı ve devleti anlamak için mikro iktisat analizlerini de kullanmıştır. Neorealizm, Realist UEP içinde yer

²³ Eric Helleiner, “Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the 19th Century”, *International Studies Quarterly*, No. 46 (2002), ss. 309-310.

²⁴ Soğuk Savaş döneminde güvenlik çalışmalarına yapılan vurgunun Süper Güçler arasındaki mücadelenin ekonomik boyutunu gizlediği önermesi ve ekonomi ile güvenliği bir arada ele bir değerlendirme için bkz. David Goldfisher, “E. H. Carr: a ‘Historical Realist’ Approach for the Globalisation Era”, *Review of International Studies*, No. 28 (2002), ss. 697-717.

²⁵ Paolo Guerrieri ve Pier Carlo Padoan, “Neomercantilism and International Economic Stability”, *International Organization*, C. 40, No. 1 (Kış 1986), ss. 29-35.

²⁶ Kenneth Waltz ve George Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, Ankara, SBF Yayınları, 1982, ss. 50-51.

almaktadır ancak Liberal UEP yaklaşımlarına da yakındır. Bunun temel sebebi, Realist ve Liberal UEP yaklaşımlarının ikisinin de kapitalist bir sistem varsayımı içinden analiz yapmalarıdır. 1980'lerden itibaren Neoliberalizmin uluslararası politikadaki egemenliği, UEP teorilerinden Realist olanları da kendi eksenine çekmiştir. Realist UEP yaklaşımının bu dönemdeki çalışmaları, Neoliberalizmin de artan etkisiyle, aslında kopmadığı ama arka planda tuttuğu kapitalist ekonomik sistem için teori üretmeye devam etmiştir.

Burada bahsedilen Realist varsayımların ve teorilerin dışında, Hegemonik İstikrar Teorisi de, istikrarlı bir uluslararası ekonomik sistemin sağlanabilmesi için, hegemon bir devletin sistemin işleyişini sağlaması gerektiğini öne sürmektedir.²⁷ Realist UEP içinde önemli bir yer tutan Hegemonik İstikrar Teorisi, “hegemonya” kavramı değerlendirilirken ele alınacağı için, burada tartışılmayacaktır.

B. Liberal Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlar

17. yüzyılda, Batı Avrupa’da ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş aşamasında Liberal ekonomik yaklaşım da doğmaya başlamıştır. Liberal ekonomik teori, Adam Smith ve David Ricardo’ya dayanmaktadır. Genel olarak *laissez-faire* ilkesine bağlı liberal akım, 18. ve 19. yüzyılda Merkantilizm’in eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizm genel olarak serbest pazarı savunmaktadır ve piyasaya yapılan devlet müdahalesine karşıdır.²⁸

Adam Smith, Merkantilizm’in zenginliği değerli madenlere dayandıran yaklaşımına karşı, zenginliğin bir ekonominin emek kapasitesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Emek aracılığıyla üretilen mal, ulusal zenginliğin kaynağını oluşturur, dolayısıyla zenginlik dış ticaretten değil üretimden kaynaklanır ve üretimin temelinde de emek yatar. Bunun gerçekleşmesi için de devletin ekonomiye müdahale

²⁷ *Infra*. s. 30.

²⁸ Gill ve Law, *op. cit.*, s. 41.

etmemesi gerekir.²⁹ Adam Smith'e göre ekonominin temelinde bireylerin mal değişimi, takas ve mübadele eğilimi yatmaktadır.³⁰ Bu eğilimleri taşıyan ve kendi çıkarını gözeten bireylerin davranışlarının toplamı, toplumun yararınadır. Smith, kurguladığı piyasa mekanizmasıyla ve "görünmez el" yoluyla düzenlenen ekonomik etkinliklere yaptığı vurguyla, siyasal ve ekonomik alanların ayrılmasının yolunu açmıştır. Pazar üzerine yapılan bu vurgu ekonomik güçlerin özerkliğini gerektirmektedir. Burada devlete düşen görev de piyasalara olabildiğince serbest hareket alanı sağlayacak koşulları sağlamaktır.³¹ Smith'ten sonra David Ricardo da ekonomi ve siyaseti ayıran soyut modelleme yöntemini kullanmış, mutlak üstünlüğe dayalı ticaret kazançları yerine karşılaştırmalı üstünlük ve uzmanlaşmayı geliştirmiştir.

1870'lerden 1920'lere kadar olan süreçte, 18. yüzyılın klasik liberal iktisat teorileri, Neo-klasik iktisatçılar tarafından revize edilmiştir.³² Genel olarak öznel değer³³ ve bölüşüm teorileri üzerinde duran Neo-klasik iktisat, liberal geleneğin bir parçasıdır. Keynes iktisadının eleştirisini yaparak Neo-klasik iktisadı canlandıran ve Bretton Woods³⁴ sisteminin içindeki sabit değişim oranları rejimine karşı çıkan Milton Friedman, teorik anlamda klasik liberalizm kökenlerine geri dönüşü simgeler. Neo-klasik iktisat, ekonomi ve siyaseti tamamen ayrı alanlar olarak değerlendirerek saf ekonomik teori üretmeye çalışmaktadır.³⁵ Neo-klasik iktisadın ilk dönemi ve 1960'lardan sonra Keynes eleştirisiyle gelişen ikinci dönemi de Liberal UEP yaklaşımlarının temellerindendir.

²⁹ Crane ve Amawi, *op. cit.*, s. 55; Adam Smith, "Of the Principle of the Commercial or Mercantile System", ed. George Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 58-64. (Adam Smith, *The Wealth of the Nations*, New York, y.y., 1937'den tekrar basım)

³⁰ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 3. B., 2001, s. 25.

³¹ Gill ve Law, *op. cit.*, s. 5.

³² Kazgan, *op. cit.*, ss. 114-120.

³³ Öznel değer teorisi, diğer bir adıyla marjinal değer teorisi, malların değerinin maliyetleri ve faydalarıyla orantılı olarak belirlendiğini ileri sürer. Buna karşılık David Ricardo ve Karl Marx kaynaklı nesnel değer teorisi, diğer bir adıyla emek değer teorisine göre değer, emek cinsinden üretim maliyetiyle belirlenir.

³⁴ Bretton Woods sistemi, İkinci Bölüm'de ele alınacaktır. Bkz. s. 65.

³⁵ Crane ve Amawi, *op. cit.*, s. 107.

Liberalizmin önemli temsilcilerinden F. A. Hayek'e göre, ekonomik piyasalar kendiliğinden oluşmuş sosyal kurumlardır.³⁶ Hayek, toplumların ekonomik sorunlarını üretim ve dağıtım sorunları olarak değerlendirmemekte; eksik ya da yanlış kullanılan bilgidен kaynaklanan rasyonel ekonomik organizasyon eksikliğinin doğurduğu sorunlar olarak görmektedir.³⁷ Hayek de Friedman gibi klasik liberalizmin ilkelerini savunmaktadır.

Liberal UEP yaklaşımı, genel olarak serbest ticareti ve serbest piyasayı savunur. Bu yaklaşıma göre, devletin ekonomik rolü sınırlı olmalıdır. Ekonomiye devlet müdahalesinin, piyasayı kısıtladığı varsayılmaktadır. Ancak, bazı kamu malları devlet tarafından sağlanmalıdır ve devlet, serbest ve rekabetçi bir piyasanın sağlanması için gerekli ortamı hazırlamakta önemli rol oynamaktadır. Devletler ülkenin savunmasını yapmalı, mülkiyet haklarını korumalıdır. Liberal UEP'nin temel kabul gören ilkeleri, evrensel serbest ticaretten tüm devletlerin çıkar sağlayacağı ve bu toplu refah durumunun uluslararası çatışma ve savaşların nedenini ortadan kaldıracacağı yönündedir. Liberallere göre, devletler uluslararası ekonomik alanda da ulusal ekonomilerini yönettikleri (yönetmeleri gerektiği) gibi davranmalıdırlar. Adaletsiz bir uluslararası rekabeti önlemek ve ulusal kurlar arasındaki değişimleri düzenlemek için genellikle "uluslararası rejim" denilen kurallar ve düzenlemeler olmalıdır.³⁸ Ancak devletler bu rejimlerin işlemlerini garanti altına almak dışında uluslararası ekonomiye karışmamalıdır.

Liberal UEP yaklaşımının temel analiz birimi bireydir. Liberaller, devletler üzerinde yaptıkları tespitleri, ekonominin doğası gereği yaptıklarını iddia ederler. Devletlerin uluslararası ilişkilerdeki politikalarını ve konumlarını firma analizlerine benzetmektedirler. Liberal yaklaşım, birimleri rekabet içinde ve kârlarını maksimize etmeye çalışan aktörler olarak görmektedir.

³⁶ Gill ve Law, *op. cit.*, s. 42'den F. A. Hayek, *Knowledge, Evolution and Society*, Londra, Adam Smith Institute, 1983. Buna karşılık Polanyi, piyasaların kendiliğinden değil, devlet müdahalesiyle oluşturulduklarını ileri sürmektedir. *Polanyi, op. cit.*, s. 108.

³⁷ F. A. Hayek, "Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review*, C. 35, No. 4 (Eylül 1945), ss. 519-530.

³⁸ Frieden ve Lake, *op. cit.*, s. 10.

Liberal UEP içindeki önemli bir akım, 1970’lerde ortaya çıkan Karşılıklı Bağımlılık teorileridir. Richard Cooper³⁹ tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık kavramı, Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından uluslararası politikaya uygulanmıştır. Keohane ve Nye’a göre uluslararası politikanın doğası İkinci Dünya Savaşı’nın ardından artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle değişmiştir. Burada ele alınan bağımlılık türü, uluslararası politikada aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde sadece karşılıklı çıkara değil, aynı zamanda fayda ve maliyet hesabına dayanmakta olduğu düşüncesi üzerine kuruludur. Bahsedilen türden bir karşılıklı bağımlılığın oluşması için karşılıklı maliyetlerin eşit olması gerekmemektedir, asimetrik bağımlılık da olabilir. Bu bakış açısına göre, uluslararası ilişkiler sıfır toplamı bir oyun olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla çıkar çatışmalarının getirdiği mücadele, uluslararası ilişkilerin temeli değildir; sistemdeki aktörlerin işbirliği için nedenleri vardır.⁴⁰

Keohane ve Nye’in bakışıyla, uluslararası ekonomik sistemin işleme de karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Ancak burada aktörlerin tercihi dışında zorunlu bir durum söz konusudur. Karşılıklı bağımlılık kurgusu, uluslararası ilişkilerde aktörler arasında birçok iletişim kanalının bulunduğunu, konular arasında askeri güvenlik konularının üstte yer aldığı bir hiyerarşi olmadığını varsaymaktadır.⁴¹ Karşılıklı bağımlılık teorisine göre, Realist yaklaşımların ağırlık verdiği askeri gücü kullanmanın maliyeti büyüktür. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde olan devletler, karşılıklı ilişkilerinde aynı zamanda bir pazarlık sürecindedirler.⁴²

Liberal UEP içindeki bir diğer teori grubu da, Rasyonel Tercih analizlerine dayanan teorilerdir. Rasyonel tercih modelleri, iktisadın kavramlarını siyaseti

³⁹ Richard Cooper, “National Economic Policy in an Interdependent World Economy”, ed. George Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 110-121. (Richard Cooper, *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community*’den tekrar basım.)

⁴⁰ Robert Keohane ve Joseph Nye, “Interdependence in World Politics”, ed. George Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 122-132. (Robert Keohane ve Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Scott Foresman and Company, 1977’den tekrar basım)

⁴¹ Robert Keohane ve Joseph Nye, “Realism and Complex Interdependence”, ed. George Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 133-139.

açıklamak için kullanılmaktadır.⁴³ Bu analizlerde siyasal ve toplumsal davranışları açıklamakta kullanılan iktisat kavramları ve önermeler Neoklasik iktisada aittir. Ekonomik modeller, toplumsal kurumlara uygulanmaktadır. Rasyonel tercih analizlerini kullanan başlıca teoriler, Neoklasik kurumsalcılık ve Kamu Tercihi Teorisidir. Kamu Tercihi teorisi, piyasaların öngörüldüğü gibi işleyememesi durumunda, piyasanın değil devletin başarısız olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴ Neoklasik kurumsalcı yaklaşım, toplumsal kurumları Neoklasik iktisadın modelleriyle inceler ve kurumların birey davranışlarına etkileri üzerinde durur.⁴⁵ Rasyonel Tercih teorisi, bireylerin ve kurumların ekonomik olmayan davranışlarının da, ekonomik birey kurgusunda olduğu gibi çıkarımı ençoklaştırma ve fayda-zarar değerlendirmeleri içerdiğini varsaymaktadır.

Bunlarla birlikte, Liberal UEP içinde, 1980’lerde klasik liberalizme geri dönüş yaşanmıştır. Ancak liberalizmin bu yeni biçimi, daha küresel bir vizyona sahiptir. Bu yaklaşım, 1980’lerden sonra Üçüncü Dünya ülkelerine ve özellikle 1990’dan sonra eski Doğu Bloku ülkelerine de nüfuz etmeye çalışmıştır. Neoliberalizm olarak adlandırılan bu politika ve yaklaşım, bu dönemde literatürde ve uluslararası politikada etkili olmuştur. Amerikan hegemonyası, Neoliberalizmle birlikte kendini “Yeni Dünya Düzeni” ideolojisinde yeniden kurmaya çalışmıştır.

Neoliberalizm, yeni mali kurallar çerçevesinde sermayenin siyasi müdahalelerden özgür olmasını sağlamaya çalışmıştır. Neoliberalizmle birlikte emek piyasalarının esnekleştirilmesi hedeflenmiş ve sosyal düzenlemeler bir kenara bırakılmıştır. Uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla tüm dünyada kamu programlarının azaltılması sağlanmıştır.⁴⁶ Neoliberalizm, uluslararası ekonominin “küresel yönetim” kavramı etrafında yönetilmesini önermektedir. Küresel yönetim, ulusal, uluslararası, ulus altı, özel ve kamu, resmî ve gayri resmî aktörler

⁴² Robert Keohane, “Power and Interdependence Revisited”, *International Organization*, C. 41, No. 4 (Kasım 1987), s. 734-736.

⁴³ Ngaire Woods, “International Political Economy in an Age of Globalization”, ed. John Baylis ve Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford, Oxford University Press, 2001 s. 287.

⁴⁴ Gilpin, *op. cit.*, ss. 27-29.

⁴⁵ Douglass C. North, “Institutions and Economic Growth: A Historical Introduction”, ed. Jeffry Frieden ve David Lake, *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, 4. B., Londra ve New York, Routledge, 2000, ss. 47-59.

ve kurumların dahil olduğu çok katmanlı bir süreci anlatmak için kullanılmaktadır.⁴⁷ Küresel yönetim modelleriyle, uluslararası ekonominin düzenlenmesinde uluslararası ekonomik örgütlerin rolleri artmaktadır. Neoliberalizm, küresel ekonominin genişleme sürecini ve yönetim modelini karşı konulmaz ve kaçınılmaz bir durum olarak sunmakta ve bu yolla hem kendi meşruiyetini artırmaya, hem de karşı alternatifleri bertaraf etmeye çalışmaktadır.

C. Eleştirel Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlar

Eleştirel UEP yaklaşımları, Marksizm, Emperyalizm teorileri, Bağımlılık Okulu, Neo-Gramscici yaklaşım, post-modern yaklaşım, çevreci teoriler, feminist teoriler gibi geniş bir teori yelpazesini içine almaktadır. Eleştirel UEP yaklaşımlarının öncekilerden temel farkı, Marksizm gibi kapitalizme alternatif üreten ve temellerini sarsacak eleştirileri içeren teorileri içinde barındırmasıdır. Dolayısıyla Eleştirel UEP yaklaşımları, Liberal ve Realist UEP yaklaşımlarına karşıt olarak algılanabilir.

Tarihsel materyalizme dayanan ve tarihi sınıf mücadelesinin tarihi olarak gören Marksizm'in iktisadi anlatısı Eleştirel UEP yaklaşımının kökenlerini oluşturur. Kapitalist sistemin üretim süreçleri üzerine oturmuş sömürü ilişkileri sistemi olduğunu ileri süren Marksizm, sistemin kendi çalışma mantığının aynı zamanda onun çökmesine neden olacak iç çelişkisini yarattığını söylemektedir.⁴⁸

Marksist emperyalizm teorileri⁴⁹ ile neo-emperyalizm teorilerinin,⁵⁰ dünya ekonomisinin hiyerarşik olarak yapılandığı varsayımı, Eleştirel UEP yaklaşımları

⁴⁶ Tabb, *op. cit.*, ss. 84-85.

⁴⁷ Theodore Cohn, *Global Political Economy Theory and Practice*, 3. B., New York, Pearson, 2005, s. 102.

⁴⁸ Kazgan, *op. cit.*, s. 301.

⁴⁹ Emperyalizm teorilerinin öncüleri Hobson, R. Luxemburg ve R. Hilferding'dir. Lenin'in emperyalizm teorisi de onların temel varsayımlarını kullanmaktadır. A. Bukharin ve K. Kautsky de birinci kuşak emperyalizm teorileri temsilcilerindendir.

⁵⁰ Neo-emperyalizm teorileri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından klasik sömürge ilişkilerinin yabancı sermaye ve doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla sürdürüldüğünü ileri sürmektedir. Önemli temsilcileri H. Magdoff, P. Sweezy, P. Baran, A. Emmanuel'dir.

tarafından genel kabul görmektedir. Dünya ekonomisinin bu hiyerarşik yapılanması, uluslararası sömür ilişkilerinin kanallarını oluşturan ve koruyan zemini yaratmaktadır. 1960'lardaki kalkınma iktisadı temelli Bağımlılık Okulu da (*Dependency School*) bu temel varsayımdan hareket etmektedir. Uluslararası ekonomik sistemdeki ülkeleri uluslararası işbölümü yapısından hareketle genellikle merkez ve çevre ülkeleri olarak sınıflandırmaktadırlar. Bu ayrım Eleştirel UEP tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bağımlılık Okulu'na göre, gelişmiş ülkeler azgelişmiş ülkeleri geri bırakmaktadırlar ve az gelişmiş ülkelerin özerk olarak kalkınmalarına izin vermemektedirler. Bağımlılık Okulu, bu anlamda özellikle kuzey-güney ülkeleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Özellikle Latin Amerika kökenli olan ve Raul Prebisch'le özdeşleşen Bağımlılık Okulu, azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının önündeki yapısal engeller üzerinde çalışmıştır. Liberalizmin serbest ticaretin tüm ülkelerin yararına olduğu tezine karşı, Bağımlılık Okulu azalan ticaret hadleri⁵¹ nedeniyle azgelişmiş ülkelerin bu ilişkide kaybeden taraf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca az gelişmiş ülkeler daha çok hammadde ihraç edip, merkez ülkelere mamul mallar ithal ettiklerinden, mevcut ticaret oranları da bu ülkelerin zararına olmaktadır. Bu tespitlerin yanında Bağımlılık Okulu'nun önerdiği çözüm, az gelişmiş ülkelerin ithal ikameci politikalar aracılığıyla sanayileşmesidir.⁵²

Dünya Sistemi yaklaşımları⁵³ da Marksizm'den kaynaklanan merkez-çevre analizini benimsemişlerdir ve buna üçüncü bir ara kategori olan yarı-çevre kavramını eklemişlerdir.⁵⁴ Dünya Sistemi analizleri, dünya tarihini, döngüsel sistemlerin birbirini izlediği bir yapı olarak görmektedir. Dünya sistemlerinin özelliklerini ekonomik altyapıları belirlemektedir. Dünya sistemleri, sermaye birikim süreçleri tarafından belirlenen, merkez-çevre hiyerarşisi içinde örgütlenen, birbirini izleyen hegemonik dönemleri olan, birbirini izleyen ekonomik genişleme ve daralmalardan

⁵¹Dış ticaret haddi, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır.

⁵² Cohn, *op. cit.*, ss. 121-122; Ahmet İnsel, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, 4. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 2003, ss.166-167.

⁵³ Dünya Sistemi yaklaşımının önemli temsilcileri I. Wallerstein, C. Chase-Dunn, G. Arrighi, S. Amin, A.G. Frank, B. Gills'dir. Bu yaklaşım, hegemonya kavramı ele alınırken daha ayrıntılı olarak incelenecektir. *infra*. s. 45.

⁵⁴ Cohn, *op. cit.*, ss. 127-128.

oluşan çevrimleri içeren yapılar olarak görülmektedir.⁵⁵ Modern dünya sisteminin geçmişinin, beş bin yıllık mı olduğu, beş yüzyıllık mı olduğu konusu yaklaşım içinde tartışılmaktadır. Modern Dünya Sistemi'nin beş yüzyıllık olduğunu ileri sürenler, bu sistemin Avrupa'da kapitalizmin oluşmasıyla ortaya çıktığını, bu dönemde dünyada başka sistemler de olduğunu söylemektedirler.⁵⁶ Sistemin beş binyıllık geçmişi olduğunu ileri sürenler ise, sistemin temelindeki sermaye birikim sürecini beş binyıl geçmişe sahip olarak yorumlamaktadırlar.⁵⁷

Robert Cox'un Gramsci'nin kavramlarını uluslararası ilişkilere uygulamasıyla ortaya çıkan Neo-Gramscici gelenek ise günümüz Eleştirel UEP yaklaşımlarının en çok ilgi çekenlerindendir.⁵⁸ Neo-Gramscici UEP yaklaşımı, daha çok "hegemonya" ve "tarihsel blok" kavramlarına ağırlık vermekte ve uluslararası ilişkilerin toplumsal boyutları üzerinde durmaktadır. Neo-Gramscici Eleştirel UEP yaklaşımları, ortodoks UEP akımlarının hem teorik önermeleri ve ampirik incelemeleri, hem de epistemolojik ve ontolojik konumlanışları üzerinden eleştirilmesini önermektedirler.⁵⁹ Neo-Gramscici yaklaşım, kendisinden önceki UEP teorilerini pozitivist olarak adlandırırken, kendisini post-pozitivist olarak konumlandırmaktadır.⁶⁰ Burada aynı başlık altında ele alınmış olsa da, bu yaklaşım

⁵⁵ Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, "5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş", ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 41-45.

⁵⁶ Immanuel Wallerstein, "Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 527-534.

⁵⁷ Frank ve Gills, *loc. cit.*

⁵⁸ Neo-Gramscici yaklaşım için *infra*. s. 35.

⁵⁹ Craig N. Murphy ve Roger Tooze, "Getting Beyond the 'Common Sense' of the IPE Orthodoxy", ed. C.N. Murphy ve R. Tooze, *The New International Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 14. Bilginin felsefesi olan epistemoloji, bilginin ne tür düzlemlerde olduğu ve niteliği ile ilgili sorular sorar. Varlıkbilim olan ontolojinin soruları ise ampirik olarak yanıtlanması pek mümkün olmayan ve varlığa yönelik sorulardır. Bir teoriyi başka bir perspektiften sorgulayabilmek ön kabulleri yeniden ele almayı gerekli kıldığından, epistemoloji ve ontolojiye yönelik soruların sorulması anlamlı olacaktır. Bununla birlikte, epistemolojik ve ontolojik temelli bir sorgulamada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta analiz düzeylerinin farklılığını gözden kaçırmamaktır. Epistemolojinin, ontolojinin ve metodolojinin sorularını kendi analiz düzeylerinde yanıtlayabilmek, bir teoriye yönlendirilen eleştirileri anlamlı kılacaktır.

⁶⁰ Andreas Bieler ve Adam David Morton, "Theoretical and Methodological Challenges of Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy", *International Gramsci Society Online Article*, <http://www.italnet.nd.edu/gramsci/resources/online_articles/articles/bieler_morton.shtml>

Marksizm'i de ekonomizme saplanarak toplumsal gerçekçiliği gözardı etmekle eleştirmektedir.⁶¹

Bu yaklaşım, üretim ilişkilerinin kalıplarını, ekonomik indirgemeciliğe düşmeden analizinin temeline oturarak, toplumsal dönüşümleri tarihsel materyalist bir bakışla anlamaya çalışmaktadır. Neo-Gramscici yaklaşım, tarihsel yapıların; üretimin toplumsal ilişkileri, devlet biçimleri ve dünya düzenleri arasında etkileşimle oluşuklarını ve uluslararası ilişkilerle ilgili analizlerde bu noktaların göz önünde tutulması gerektiğini öne sürmektedir.⁶²

Neo-Gramscici yaklaşım, egemen devletler arasındaki ilişkileri aynı zamanda bir yabancılaşma süreci olarak görür. Üretim güçlerinin üretim araçlarından kopartılmasını ve siyasal ile ekonomik alanların birbirinden ayrılmasını, devletlerin ve toplumların tarihsel olarak yabancılaşmasının örnekleri olarak değerlendirir.⁶³

Eleştirel UEP içinde yeni yaklaşımlar, geleneksel yaklaşımların pozitivist epistemolojisini ve rasyonel ontolojisini reddetmektedirler. Evrimci iktisat, yorumsamacı (*hermeneutik*) yaklaşım, Toplumsal Konstrüktivizm ve Post-yapısalcı yaklaşımlar bu reddi paylaşılanlardır.⁶⁴ Rasyonalist düşünceyi ve bundan kaynaklanan dünya düzeninin rasyonel temelleri olduğu iddiasını reddeden kimi Eleştirel teoriler, sebeplerin özneler arası kurulduğunu ve gerçeğin yoruma açık olduğunu savunmaktadırlar. Rasyonel olmayan UEP teorileri (Eleştirel UEP)⁶⁵, dünya düzeninde sabit bir hiyerarşik toplumsal ilişkiler setinin varlığını reddetmektedirler. Kendinden önceki yaklaşımları “geleneksel UEP” olarak adlandıran Eleştirel UEP teorisi, kurumsal sınırların sürekli değişime tabi olduğunu ve aktörlerin çok çeşitli

⁶¹ Stephen Gill, “Historical Materialism, Gramsci and International Political Economy”, ed. C.N. Murphy ve R. Tooze, *The New International Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, ss. 51-75.

⁶² Adam David Morton, “Social Forces in the Struggle over Hegemony: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy”, *Rethinking Marxism*, C. 15, No. 2 (Nisan 2003), ss. 153-179.

⁶³ Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, ss. 15-16.

⁶⁴ Toplumsal konstrüktivizm, tüm toplumsal oluşumların yapı ve aktörlerin karşılıklı etkileşim içinde inşa ettikleri bir süreç sonucu ortaya çıktığını varsayar.

⁶⁵ Bu tezde Eleştirel UEP, Marksizmden başlayan ve Çevreci teorilere kadar uzanan bir teoriler grubunu adlandırmak için kullanılmıştır. Ancak, UEP yaklaşımlarının pozitivistliğini ve rasyonelliliğini

olduğunu ileri sürmektedirler. Bu anlamda geleneksel UEP yaklaşımlarını yetersiz görmekte ve düzen ile düzensizlik üzerine bu kurgulamalarının toplumsal ve teorik olarak inşa edildiğini belirtmektedirler. Rasyonel olmayan UEP'nin temelinde, devletler sisteminin tarihsel kurgusunun geçici ve sürekli değişime tabi olduğu varsayımı bulunmaktadır. Teorinin bir başka varsayımı, mevcut konjonktür gibi tüm sosyoekonomik hayatın yönlendiriliyor olduğudur. Devlet-piyasa ilişkisi de kurumsal rutinler, normlar ve bilginin kullanımıyla yerleştirilmiş bir güç ilişkisi olarak algılanmaktadır. Rasyonel olmayan UEP, son olarak teorileşmeyi ve genelleştirmeleri reddetmektedir.⁶⁶ Güç ilişkilerinin toplumsal temelleri gibi kimi bakış açıları Neo-Gramscici yaklaşımla ortak olsa da, Rasyonel olmayan yaklaşımlar pozitivizmi ve rasyonalizmi reddederek temelden farklılaşmaktadırlar.

Eleştirel UEP yaklaşımları (burada ele alınmayan post-modern yaklaşımlar hariç) genel olarak ekonomi-siyaset alanları arasında ayırım yapmazlar ve bu iki alanı bütünleşmiş olarak görürler. Bu yaklaşımlar aynı zamanda, tarihsel yapısalcı bir yöntem benimsemişlerdir. Kullanılan kavramlar tarihsel içeriğe sahiptirler. Tarih dışı önermeleri olan genel geçer analizler yapmazlar.

D. Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlarına Uluslararası Ekonomik Örgütler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD hegemonyası döneminde uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerde önemi fiilen artmıştır. Teorik olarak da, uluslararası örgütler konusunda doğrudan çalışmalar bu dönemde artmıştır. Buradaki dikkat çekici nokta, bu çalışmaların daha çok Liberal UEP yaklaşımları tarafından yapılmış olmasıdır.

reddeden bir UEP yaklaşımı da kendisini Eleştirel UEP olarak adlandırmaktadır. Bu paragrafta bahsedilen Eleştirel UEP, ikincisidir.

⁶⁶ Ash Amin ve Ronen Palan, "Towards a Non-Rationalist International Political Economy", *Review of International Political Economy*, C. 8, No. 4 (Kış 2001), ss. 559-577.

Tezde esas olarak ele alınacak olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler'in uzmanlık kuruluşları olarak hükümetlerarası uluslararası örgütlerdir. Hükümetlerarası uluslararası örgütler, devletlerarası bir oluşuma sahiptir ancak kendilerini oluşturan devletlerden ayrı ve sürekli bir iradeye sahip bileşimlerdir. Uluslararası örgütlerden özellikle ekonomik temelli olanlarının ele alınmasının nedeni, bu tezde hegemonyanın uluslararası konumlanışında ekonomik altyapıya atfedilen önemdir. Uluslararası hegemonya esas olarak maddi temeller üzerinde yükselmekte, altyapısını sağlamlaştırırken bir taraftan üstyapıyı belirlemekte ve üst yapı da dönüşümlü olarak altyapıyı etkileyerek altyapının sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Ekonomik altyapıya verilen bu önem, hegemonyanın diğer unsurlarını yok saymaktan kaynaklanmamaktadır. Uluslararası ekonomik örgütler içinde özel olarak Bretton Woods kurumları olarak anılan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın seçilme nedeni ise, uluslararası hegemonyanın finansal temellerinin hegemonyanın kuruluşu, konumu, gücü ve düşüşüyle yakından ilgili olduğunun ve aynı zamanda bunların göstergesi olduğunun varsayılmasıdır. Uluslararası Para Fonu, finansal düzenlemelerin önemi nedeniyle bu tezdeki iki örgütten biridir. Dünya Bankası ise ekonomik altyapının küresel piyasanın her noktasına nüfuz etmesini sağlayacak altyapı uyumlaştırmalarının temel zeminlerinden olması nedeniyle seçilmiştir.

Hegemonya kavramının UEP yaklaşımlarındaki kavranışının incelenmesine geçmeden önce, uluslararası örgütlerin, özellikle de uluslararası ekonomik örgütlerin temel UEP yaklaşımlarında ele alınışı incelenecektir.

1. Realist Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlarda Uluslararası Ekonomik Örgütler

Realist yaklaşımın örgütlere attığı önem, kurguladığı dünyada örgütlerin aldıkları yer kadardır. Örgütler, bu yaklaşımca uluslararası politikanın temel aktörleri arasında sayılmazlar. Uluslararası politikanın gerçek aktörleri devletlerdir.

Realist yaklaşımlar içinde uluslararası örgütlere özel bir yer ayrılmamıştır, ele alınan örgütler de güvenlik temelli örgütlerdir. Dolayısıyla uluslararası örgütlerin Realist yaklaşımlardaki yeri, uluslararası sistemde örgütlere atfedilen önem ve örgütler ile devletler arasındaki ilişki üzerinden değerlendirilebilir.

Realizm içinden bir değerlendirmede, uluslararası örgütler ve devletler arasındaki ilişki iki şekilde algılanabilir. Birincisi, ulus devletler uluslararası politikada tek egemen aktörler olduğundan, uluslararası ekonomik örgütlerin etkilerinin ulus devletlerin belirlediği sınırların dışına çıkamayacağı yorumudur. İkincisi, uluslararası ekonomik örgütlerin ulus devlet üzerindeki otoritelerinin ulus devletin egemenliğini zedeleyici bir etkiye sahip olduğu yorumudur. Bu iki değerlendirmede de, uluslararası ekonomik örgütlere olumlu bir rol yüklenmemektedir.

Uluslararası ekonomik örgütlerin temel işlevlerine baktığımızda, kime ve neye hizmet ettikleri bir kenara bırakılırsa, genel olarak uluslararası ekonomide düzenleyici bir role sahip oldukları söylenebilir. Realist yaklaşımların perspektifinden, bu düzenleyici rol, ulus devletlerin politikalarına dışarıdan bir müdahale olarak algılanmaktadır. Bunun yanında, uluslararası ekonomik örgütlerin bileşenlerine baktığımızda, devletlerin oluşturduğu örgütler olduğundan, devletlerin iradesi dışında politikalar üretemeyecekleri varsayılsa bile, tüm devletlerin aynı anda bu örgütlerin politikalarından çıkar sağlayamayacağı görüşü, uluslararası ilişkileri sıfır toplamı bir oyun olarak algılayan Realist perspektife uygundur.

Realist UEP içinde önemli bir yeri olan Hegemonik İstikrar Teorisi⁶⁷ açısından değerlendirildiğinde, uluslararası ekonomik örgütler, uluslararası sistemde güçlü konumdaki devletlerin çıkarlarını gözetecek şekilde yönlendirilebilecek araçlar olarak da değerlendirilebilir. Hegemonik İstikrar Teorisi'nin önermeleriyle ele alındığında, tüm devletlerin refahı ancak hegemonun uluslararası düzeni sağlamasıyla mümkün olacaktır. Buna göre, hegemon devletin uluslararası ekonomik kuruluşlara yükleyeceği rol, diğer devletler tarafından olumlu algılanmak zorunda

⁶⁷ *Infra*, s. 30.

olacaktır. Dolayısıyla, uluslararası ekonomik örgütlerin rollerinin devletler tarafından algılanışı, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarına bağlı olarak değişecektir. Bu durumda, Realist yaklaşım içinden bakıldığında, devletlerin uluslararası ekonomik örgütlere yönelik temel politikası, bu örgütleri kendi çıkarına uygun olarak yönlendirmek olacaktır. Bu yaklaşımda, bir devletin kazancı diğer devletlerin zararına eşdeğer olduğundan, uluslararası ekonomik örgütlerin devletlere yönelik politikalarında da, tüm devletleri aynı yönde etkileyecek bir yapı yoktur.

Realizme göre uluslararası politikada tüm devletlerin çıkarına uygun olabilecek bir işbirliği perspektifi olmadığı için, devletler işbirliğine yatkın aktörler olarak görülmezler. Dolayısıyla Realizm’de uluslararası örgütlerin devletlere işbirliği zemini sağlayıcı bir işlevleri de yoktur. Uluslararası örgütlerin devlet davranışlarını kısıtlayıcı bir etki yaratmaya çalıştığı endişesini taşıyan Realistler, yine de, bu kurumların devletlerin davranışları üzerinde bağımsız etkileri olmadığını söylemektedir.⁶⁸

Realist UEP yaklaşımlarına göre kurumlar (normlar ve örgütler) ortaya çıktıklarındaki dönemde var olan güç ilişkilerini yansıtmaktadırlar.⁶⁹ Realist gelenek için, uluslararası örgütler, uluslararası hukuk ve güç dengesi, başat olanın çıkarlarını yansıtmaktadır. Uluslararası kurumlar, mevcut yapıyı sürdürmeye yaramakta ve güçsüz olanların durumunu kötüleştirmek pahasına güçlünün çıkarlarını korumaktadırlar.⁷⁰ Bunların yanında, Realist UEP içindeki farklı görüşlerin uluslararası ekonomik örgütlere bakışı homojen değildir. Örneğin Gilpin, GATT ve daha sonra Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla düzenlenen uluslararası ticaretin ve ticaretteki serbestleşmenin az gelişmiş ülke ekonomilerinin de kazancını sağladığını ileri sürmektedir.⁷¹

⁶⁸ Randall L. Schweller ve David Priess, “A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate”, *Mershon International Studies Review*, C. 41, No.1 (Mayıs 1997), ss. 3-4.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 9.

⁷⁰ *Ibid.*, s.12.

⁷¹ Gilpin, *op. cit.*, ss. 232-233.

2. Liberal Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlarında Uluslararası Ekonomik Örgütler

Liberal UEP yaklaşımları, UEP içinde uluslararası kurumlara en çok yer veren yaklaşımdır. Bunun temelinde Liberalizmin dünya kurgusu yatmaktadır. Liberal UEP, uluslararası ilişkileri işbirliğine açık ve aktörlerin işbirliğinden karşılıklı çıkar sağlayabilecekleri bir alan olarak gördüğünden, işbirliği kanalı olarak varsaydığı uluslararası örgütlere önem vermiştir. Uluslararası kurumlara Liberal teorilerin gösterdiği bu ilgi, Robert Cox'un “teorinin her zaman birisi ve bir amaç için”⁷² olduğu önermesini takip ederek, Amerikan hegemonyasının liberal temellerinin, Liberal teorilerce açıklanması ve meşrulaştırılması olarak yorumlanabilir.

Liberal yaklaşımın 1970’lerde ulusal çıkar kavramını genişletmesi ve uluslararası ekonomik karşılıklı bağımlılığa ağırlık vermesiyle⁷³ uluslararası ekonomik örgütlere atfedilen önem de artmıştır. Somut olarak uluslararası örgütleri ele almanın ötesinde, Liberal UEP yaklaşımı “kurallar bütünü” olarak değerlendirdiği ve “uluslararası rejim” olarak adlandırdığı uluslararası normları da incelemektedir. Belirli bir uluslararası ilişkiler konusunda genel kabul görmüş normlar, kurallar, ilkeler ve karar verme şekilleri olarak adlandırılan uluslararası rejimler, uluslararası örgütlerin düzenlemelerinin de bir parçasıdır. Örneğin Uluslararası Para Fonu, uluslararası finansal rejimin bir parçasıdır.⁷⁴ Liberalizmin karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde, uluslararası rejimler ve örgütler, uluslararası işbirliğinin kanallarını yaratan zeminler olarak değerlendirilmektedir.

⁷² Robert Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, ed. Robert Cox ve Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 87.

⁷³ Karşılıklı bağımlılık yaklaşımına göre, bir ilişkide tarafların karşılıklı çıkarlarının varlığı bir müddet sonra ilişkinin kuruluş biçimini belirlediği gibi, devam etmesinin altında yatan neden haline de dönüşür. Karşılıklı ilişkide atılan her adımın bir de maliyeti olmaya başlar. Her karar değişikliği aynı zamanda maliyet hesaplamasını da içerir. Kazançlar kayıplardan çok olduğunda ilişki sürdürülür. Joseph Nye, “Neorealism and Neoliberalism”, *World Politics*, C. 40, No. 2 (Ocak 1988), s. 240.

⁷⁴ Cohn, *op. cit.*, s. 100.

Liberal UEP yaklaşımı, uluslararası topluma, karşılıklı bağımlılığa ve uluslararası kurumlara önem vermektedir. Ancak liberalizmin uluslararası örgütlere yüklediği anlam, bu tezde kullanılan perspektiften çok farklıdır. Liberalizme göre uluslararası örgütler, uluslararası işbirliğini kolaylaştırıcı ve zemin hazırlayıcı oluşumlardır. Liberal temelli teoriler, analizlerinde aktörleri işbirliğine yatkın karakterli olarak değerlendirmektedirler. Uluslararası örgütler de genel olarak işbirliğini kolaylaştırıcı araçlar olarak görülmektedir. Örneğin Liberalizm kaynaklı fonksiyonalist teoriye göre, bir alandaki işbirliği uluslararası örgütlerin de aracılığıyla diğer alanlara sıçramaktadır ve genel olarak barışın korunmasına yardım etmektedir.

Liberal UEP yaklaşımına göre uluslararası kurumlar, devletleri işbirliğine itebilir, işbirliği içinde kalmalarını sağlayabilir ve bu kurumların devlet politikaları üzerinde önemli etkileri olabilir.⁷⁵ Özellikle 1945 sonrası ağırlık kazanan bölgesel entegrasyon çalışmalarındaki neofonksiyonalist yaklaşımın değerlendirmesiyle, bölgesel örgütler işbirliği zemini yaratmaktadır. Bu yaklaşıma göre, özellikle Batı kaynaklı ekonomik kurumlara üyelik, hipermilliyetçiliği, militarizm ve uyruklar arasında çatışmayı engelleyecek bağımlılık mekanizmalarını yaratır.⁷⁶

Liberal UEP yaklaşımı içindeki bir görüşe göre, uluslararası bir hegemonyanın varlığı döneminde oluşturulmuş uluslararası örgütler ve uluslararası normlar, hegemon devlet gücünü kaybettikten sonra da etkinlik göstermeye devam ederek uluslararası sistemin işleyişini sağlamaktadır.⁷⁷ Hegemon devletin artan hâkimiyet döneminde oluşturulmuş kurumların işleyişlerini sürdürmeleri için hegemon devletin varlığının şart olmadığını belirten bu görüş, uluslararası sistemin yapısında uluslararası örgütlere özel bir önem vermektedir.⁷⁸

⁷⁵ Schweller ve Priess, *op. cit.*, s. 4.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 12.

⁷⁷ Robert Keohane, *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, Princeton University Pres, 1984.

⁷⁸ Stephen D. Krasner, "State Power and the Structure of International Trade", ed. Jeffry Frieden ve David A. Lake, *International Political Economy, Perspectives on Global Power and Wealth*, Londra, Routledge, 2000, ss. 35-36.

3. Eleştirel Uluslararası Ekonomi Politik Yaklaşımlarda Uluslararası Ekonomik Örgütler

Eleştirel UEP genel olarak uluslararası ekonomik örgütlerin uluslararası sistemdeki rollerine olumlu bir anlam yüklememektedir. Uluslararası ekonomik örgütler, uluslararası sistemdeki güç ilişkilerini yansıtan kurumlardır; karşılıklı bağımlılık değil, uluslararası bağımlılık kanallarıdır ve sistemi muhafaza etmeye yardımcı olurlar.

Eleştirel UEP yaklaşımı içinde özellikle Neo-Gramscici analizler, doğrudan uluslararası ekonomik örgütlerle ilgilenmişlerdir. Neo-Gramscici analize göre günümüz uluslararası sisteminin küresel üretim ve değişim ilişkilerini oluşturan tarihsel blokun temel kurumları çok uluslu şirketler, uluslararası bankalar, uluslararası iş çevreleri ve uluslararası ekonomik örgütlerdir. Buna göre, tüm bu kurumlar sınıf ilişkilerini küresel düzeyde anlamamıza yardımcı olurlar.⁷⁹

Neo-Gramscici Eleştirel UEP'ye göre, dünya hegemonyasının evrensel normlarının ifade mekanizması uluslararası örgütlerdir. Uluslararası örgütler hegemonyanın araçları olarak şu işlevleri yerine getirmektedirler: Hegemonik dünya düzeninin yayılmasını kolaylaştıracak kuralları uygularlar, uluslararası düzenin kurallarını ideolojik olarak meşrulaştırırlar, çevre ülkelerin elitleriyle merkez ülkeler arasında işbirliği yaptırırlar ve oluşabilecek hegemonya karşıtı görüşleri engellemeye çalışırlar.⁸⁰

Eleştirel UEP için, bu örgütler arasında uluslararası ekonomik sistemin temellerini oluşturan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın özel bir yeri vardır. Çünkü bu örgütler sadece uluslararası ekonomik sistemin maddi temellerini belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal alanda da etki doğurmaktadırlar. Liberal bir uluslararası ekonomik düzen içinde ulusal ekonomi politikalarını

⁷⁹ Cohn, *op. cit.*, s. 131.

uyumlaştırmaya çalışmaktadırlar ve bunu yaparken ülkelerin toplumsal yapılarını da bu uyumlaştırma projesi içine almaktadırlar.⁸¹

UEP'deki eleştirel yaklaşımlar, uluslararası ekonomik örgütleri hegemonyanın araçları olarak değerlendirmektedirler. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, bu bağlantıya ışık tutabilmek amacıyla, hegemonya kavramının UEP yaklaşımlarınca nasıl ele alındığı incelenecektir.

II. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIMLARINDA HEGEMONYA KAVRAMI

Uluslararası ekonomik örgütlerin “hegemonya” kavramı çerçevesinde nereye oturduğunu ve 1945 sonrası uluslararası sistemdeki rollerini anlamak için, bu bölümde böyle bir incelemeye temel olacak “hegemonya” kavramının literatürde nasıl ele alındığına bakılacaktır. Bu amaçla, hegemonya kavramını kullanan temel akımlar olan Realist yaklaşım, Eleştirel yaklaşım ve Dünya Sistemci yaklaşımlarda kavramın nasıl anlaşıldığı üzerinde durmak ve tezde kullanılacak olan “hegemonya” ve “uluslararası ekonomik örgütler” arasında bağlantı kurmaya çalışmak mümkün olacaktır.

Hegemonya kavramının literatürdeki esas referans noktası, Antonio Gramsci'nin kullandığı şekliyle rıza ve zora dayanan, sivil toplum ve siyasal toplum olarak ayrılmış bir sistemde bir sınıfın diğerleri üzerinde egemenlik kurma çabasıdır. Gramsci'nin devlet düzeyinde kullandığı şekliyle “hegemonya”nın uluslararası düzeye aktarılması ise farklı akımlar tarafından farklı şekilde yapılmıştır. Gramscici anlamda hegemonyayı uluslararası sistemde anlamlandırmaya çalışan yaklaşım genel olarak Neo-Gramscici olarak adlandırılan Eleştirel yaklaşımlardır. Realist yaklaşımın

⁸⁰ Robert Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, ed. Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 64.

uluslararası hegemonyaya bakışı, maddi kaynaklar temellidir ve bu yaklaşımca uluslararası sistemin istikrarı için hegemon bir devletin varlığının gerekli olduğu ileri sürülür. Dünya Sistemci yaklaşım ise hegemon konumdaki devletlerin tarihteki varlıklarını kapitalizm içindeki uzun döngülerin bir parçası olarak görmektedir.

Ele alınacak olan hegemonya yaklaşımlarının yanında bir de “post-hegemonik” olarak nitelendirilebilecek “imparatorluk” yaklaşımları literatürde yer tutar. Özellikle Michael Hardt ve Antonio Negri’nin 1990’lardan sonra Amerikan hegemonyasını imparatorlukların siyasal temelli yapılarına benzetmeleri ve dünya sistemini -ele alınacak olan yaklaşımlardan farklı olarak- hiyerarşik bir imparatorluk örgütlenmesi olarak adlandırmaları, hegemonya tartışmalarını burada ekonomik temelli yaklaşımlar ele alınacağı için değinilmeyecek ayrı bir temele oturtmuştur.⁸²

Ele alınacak yaklaşımlarda, kaçınılmaz olarak aralarındaki ince ayrımları yer yer göz ardı edecek gruplandırmalar ve genellemelere ihtiyaç duyulmuştur. Esas amaç temel teori gruplarının hegemonya kavramına bakışlarını incelemek olduğundan, yaklaşımların ortak özellikleri üzerinden hareket edilmiştir.

A. Realist Yaklaşımlarda Hegemonya

Realist Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşım içinde sayılan Hegemonik İstikrar Teorisi (*Hegemonic Stabilization Theory*), en genel hatlarıyla uluslararası sistemin sürdürülebilmesi için kural koyan ve bu kuralların işlemlerini sağlayan bir hegemonun varlığına ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Dünya ekonomisinde bir düzenden bahsedebilmek için hegemon gücün sistemi düzenlemesi gerekmektedir. Teoriye göre, malların, hizmetlerin ve sermayenin dolaşımının serbest olduğu açık bir uluslararası ekonomi, tek bir başat güç ya da hegemonik gücün sistemi istikrara

⁸¹ *Idem.*

⁸² Hardt ve Negri’nin hegemonya yaklaşımı için bkz. Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

kavuşturduğu ve güçlü bir rejim oluşturduğu durumda işleyebilmektedir.⁸³ Hegemonik İstikrar Teorisi konusunda burada ele alınacak isimler, Charles Kindleberger ve Stephen Krasner ve Robert Keohane'dir.⁸⁴

Realist varsayımlara bağlı Hegemonik İstikrar Teorisi, uluslararası ilişkilerin doğasını anarşik olarak nitelendirmektedir. Realizmin genel kabulü, uluslararası sistemin temel aktörleri sayılan ulus devletlerin, kendi çıkarlarını gözeten birimler olduğu yönündedir. Bu çatışma dünyasında güç, siyasetin nihai amacıdır ve devletlerarası sistemde, rakip devletler arasında ilişkilerin kalıbını ulusal güç kaynaklarının dağılımı belirlemektedir. Anarşiden kastedilen diğer ulus devletlere etki edebilecek ve düzeni dayatabilecek bir dünya devleti tarafından sağlanacak küresel bir gücün eksikliğidir.

Hegemonik İstikrar Teorisi de, eksik olan düzenin hegemon bir devlet tarafından sağlanması gerekliliğini savunur ve tarihsel koşullar ile ampirik verilerin de uluslararası sistemin ancak bir hegemon devletin varlığında istikrarlı olduğunu söyler. Teorinin dikkate alınması gereken en önemli özelliği, bu önermeyi kapitalist bir altyapı ve liberal bir düzen için yapıyor olmasıdır. Teori, hegemon bir devletin, liberal bir uluslararası ekonominin kurulması ve sürdürülmesi için gerekli bir koşul olduğunu, ancak tek başına yeterli bir koşul olmadığını ileri sürmektedir.⁸⁵

1. Hegemonik İstikrar Teorisi

Hegemonik İstikrar Teorisi, Charles Kindleberger tarafından 1930'ların dünya ekonomik krizini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Teori, 1929 Bunalımı'nın uzun sürmesinin nedenini uluslararası sistemde önde gelen hiçbir ülkenin sistemi istikrara kavuşturacak bir role soyunacak yetenekte ve istekte olmaması olarak açıklamaktadır. Bu dönemde hegemon olmaya Birleşik Krallık'ın

⁸³ Frieden ve Lake, *op. cit.*, s. 12.

⁸⁴ Kindleberger ve Krasner Realist uluslararası ekonomi politik yaklaşımlarına daha yakın isimlerken, Keohane liberal uluslararası ekonomi politik yaklaşımlarına daha yakın sayılabilir. Ancak, Realizm ve Liberalizm, Hegemonik İstikrar Teorisi bağlamında benzer değerlendirmeler yapmaktadır.

⁸⁵ Gilpin, *op. cit.*, s. 94.

gücü yetmemiş, Amerika Birleşik Devletleri de yeterli gücü olmasına rağmen bu rolü üstlenmek istememişti.⁸⁶

Kindleberger, sistemi istikrara kavuşturacak devletin sorumluluklarını şöyle sıralamıştır.⁸⁷ Normal mallar için bir piyasa sağlamak, sermaye akışını sağlamak, finans sistemi tıkanıldığında likidite sağlamak, kur oranlarını düzenlemek ve ulusal mali politikaları koordine etmek.

Dünya ekonomisinin istikrarlı olması için, bu politikaları uygulayacak ve bu görevleri üstlenecek bir ülkenin olması gerekliliği Kindleberger'in tezinin temelinde yatmaktadır. Ancak Kindleberger bu pozisyondaki devleti "hegemon" olarak adlandırmaktan rahatsızdır. Bu rolü, hegemonya olarak değil liderlik olarak değerlendirmekte ve "hegemonya" kavramının baskı, güç ve tehdide aşırı vurgu yaptığını düşünmektedir. Liderliği mutlaka güç kullanımına dayandırmamakta ve bir ailedeki babanın konumuna benzeterek hegemon olmadan lider olunabileceğini söylemektedir.⁸⁸ Liderliği sömürüye dayalı ilişkiden ayırmaktadır ve uluslararası sistemde liderlik konumunun sağladığı faydanın yanında külfetinin de herhangi bir devletin kaldıramayacağı büyüklükte olduğunu ileri sürmektedir. Hatta lider devletin, ittifaklarda diğer müttefiklerden her zaman daha fazla yükün altında kaldığını, 1870-1913 arasında Britanya'nın ve 1945-1971 arasında ABD'nin altın ve kur standardını yönetmesinin bu devletlere yüklediği maliyetin yüksek olduğunu örnek göstererek anlatmaktadır. Lend-Lease uygulamasını ve Marshall yardımlarını lider devletin çıkarı olmadan yaptığı jestler olarak algılamakta ve lider olmayan bir devletin böyle yükleri kaldıramayacağını söylemektedir.⁸⁹

Hegemonik İstikrar Teorisi'nde hegemon devletin uluslararası alanda yaptığı düzenlemeler ve üstlendiği sorumlulukların algılanış şekli, iktisat teorisindeki "kamu malları" kavramına yakındır. Kamu malları, kârlı olmadıkları için piyasa tarafından

⁸⁶ Charles Kindleberger, "Hierarchy versus Initial Cooperation", *International Organization*, C. 40, No. 4 (Güz 1986), s. 841.

⁸⁷ Charles Kindleberger, "Dominance and Leadership in the International Economy: Exploitation, Public Goods, and Free Rides", *International Studies Quarterly*, C. 25, No. 2 (Haziran 1981), s. 247.

⁸⁸ Kindleberger, "Hierarchy versus...", s. 841.

⁸⁹ Kindleberger, "Dominance and ...", ss. 248-251.

sağlanmayan, ancak devlet tarafından sağlanması gereken, bölünmesi ve fiyatlandırılması güç olan mallardır. İktisatta ordu tarafından sağlanan milli güvenlik ya da otoyolların ışıklandırılması gibi hizmetler bu grupta ele alınmaktadır. Piyasa güçleri tarafından kârlı olmadığı için verilmeyecek, ancak elzem olan bu hizmetleri devletin vermesi gerekmektedir. Hegemon konumundaki devletin uluslararası ekonomi için yaptığı düzenlemeler de, başkaları tarafından yapılamayacak, ancak üst otorite konumundaki birisi tarafından mutlaka yapılması gereken hizmetler olarak sunulmaktadır.

Kindleberger'in değerlendirmesiyle 1850–1914 arasında İngiltere dünya ekonomisine serbest ticaret rejimi, altın standardı ve donanmasının yardımıyla *belle époque* yaşatmış; ABD ise dünyaya istikrar getirecek konuma 1945–1968 yılları arasında gelmiştir. Bunun yanında, Amerikan liderliğinin sona ermesini ya da gerilemesini, dünya ekonomisinde istikrarsızlığa neden olacağı için sorun olarak görmektedir. Teori, sadece hegemon devletin varlığıyla dünya ekonomisinin durumu arasında bir ilişki sunmakla kalmamakta, normatif bir önermeyle hegemon bir devletin varlığının da gerekli olduğunu eklemektedir.

Kindleberger, hegemon ihtiyacını sadece ekonomik temellere dayanıyor gibi sunmakta ve ekonomik istikrarın (kullandığı liberal önermelerle aynı zamanda refahın) önkoşulu olarak ele almaktadır. Oysa, hegemon devletlerin istikrarı nasıl sağladığına örnek verirken İngiliz donanmasının oynadığı rolden de bahsetmektedir. Dolayısıyla, teoride ele alındığı şekliyle olması gereken hegemon, ekonomi dışı araçları da kullanacaktır.

2. Hegemon Devlet ve Uluslararası Ticaret Modeli

Realist yaklaşımın bir diğer temsilcisi ve Hegemonik İstikrar Teorisi'nin savunucusu Stephen Krasner, serbest ticaret rejiminin oluşturulması ve sürdürülmesi için lider bir gücün uluslararası sistemde hegemon olmasının gerekli olduğu görüşündedir. Serbest ticaretin uluslararası sistem için faydalı olduğunu ve

çatışmaları önlediğini varsayarak, böyle bir ticaret sistemi ve hegemonun varlığı arasında kurduğu bağlantıyla, uluslararası istikrarın sağlanacağını ileri sürmektedir. Varsayımını doğrulamak için 1820-1879, 1879-1900, 1900-1913, 1918-1939, 1945-1970 yılları arasındaki dönemlerde uluslararası ticaretin yapısını incelemiş ve bu yapıyı hegemon devletlerin bu dönemlerdeki konumlarıyla ilişkilendirmiştir. Bu yıllardaki tarife düzeyleri, ticaret payları, bölgesel ticaret ortakları ile devletlerarasındaki gücün dağılımını incelemiştir.⁹⁰

Zaman aralıklarına göre uluslararası ticaret ve hegemonya arasındaki bağlantıyı Krasner şu şekilde kurmuştur:⁹¹ 1820–1879 arası, uluslararası ticarete serbestliğin arttığı ve İngiliz hegemonyasının yükselişte olduğu dönemdir. 1880–1900 yıllarında ticaret, önceki döneme göre daha sınırlıdır ve İngiliz gücünde göreceli bir düşüşe sahne olmuştur. 1900–1913 yılları arasında uluslararası ticarete ticaret payları artmış, gümrük tarifeleri sabit kalmıştır. Ancak bu dönemde İngiltere halen en büyük ekonomik güç olmakla birlikte, hegemon konumunu yitirmektedir. Artan ticaret payları ise olağanüstü savaş ekonomileriyle açıklanmıştır. 1919–1939 arasında kapalı bir ekonomik sistemin yanında ticaret bölgeselleşmiştir, tarife seviyeleri dengesizdir. İngiltere bu yıllarda hegemonik konumunu sürdürmeye çalışmış, ancak yetersiz kalmış; Amerika ise hegemon olmaya hazırlanmış, ancak bu konuma savaş sonrasında gelmiştir. 1945–1960 yılları arası ise düşük tarife seviyelerinin olduğu, ticaret paylarının arttığı, tam serbestlik olan bir dönemdir. Bu yıllar aynı zamanda Amerikan hegemonyasının en güçlü dönemi olarak değerlendirilmiştir.

Krasner, uluslararası sistemde devletin konumu hakkındaki geleneksel yorumun eleştirilmesine karşı çıkar. Devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemdeki rollerinin öneminin olduğundan fazla gösterildiğini düşünen Krasner, temel analiz birimi olarak devleti görür ve uluslararası sistemin temel aktörlerini de egemen devletler olarak değerlendirir. Bu varsayımlarla karşılıklı bağımlılık teorilerinin varsayımlarının aksine, devletin kendi seçimi dışında sistemin özelliği olarak

⁹⁰ Stephen Krasner, “State Power and the Structure of International Trade”, ed. Jeffrey Frieden ve David Lake, *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, 4. B., Londra ve New York, Routledge, 2000, ss. 19-36.

karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde olmadığını iddia eder. Uluslararası ekonomik ve siyasal sistemin işleyişinin karşılıklı bağımlılık görüşüyle açıklanmasının ancak belirli ekonomik yapıda anlamlı olabileceğini, ama yapının kendisini açıklamakta yetersiz olacağını öne sürer. Krasner'a göre, uluslararası ticaret ulusal hedeflerini maksimize etmeye çalışan devletlerin çıkarları ve güçleri tarafından belirlenir. Bu yaklaşıma göre, potansiyel ekonomik gücün hegemonik dağılımı, açık bir ticaret sistemini doğurmakta ve bu sistemin işleyişini mümkün kılmaktadır. Buna örnek olarak Büyük Britanya ve ABD'nin hegemonik liderlik dönemleri, uluslararası ticaretin düzenleyicileri olduğu iddia edilerek, gösterilir.⁹²

Hegemonik İstikrar Teorisi, hegemonik bir sistemde, ekonominin açık bir sistem şeklinde işlemesinin hegemon devlet tarafından tercih edileceğini; çünkü bu durumda hegemon devletin ulusal gelirinin, büyüme oranlarının ve siyasi gücünün artacağını; uluslararası ekonomiye daha az müdahale edeceğini ve sosyal istikrarsızlığın engelleneceğini öne sürmektedir.⁹³ Bu bağlamda, Realist yaklaşım, serbest uluslararası ticaretten yanadır. Bu önermelere getirilebilecek bir eleştiri, teoride uluslararası ekonomiye müdahale etmemesi öngörülen hegemon devletin, tarihsel örneklerin de gösterdiği gibi aslında küresel ekonominin düzenleyicisi konumuyla tüm ekonomilere nüfuz etme ve düzenleme çabasının göz ardı ediliyor olmasıdır. Uluslararası ekonomiye müdahale edilmemesi önerisi, Hegemonik İstikrar Teorisi'nde hegemon devletin konumuyla da çelişmektedir.

Hegemonik İstikrar Teorisi'nin varsayımlarına göre, hegemonik bir uluslararası sistemin üyeleri olan küçük devletler de toplam ulusal gelir ve ekonomik büyüme avantajları büyük olduğu için açık ekonomiyi savunurlar. Bu devletlerin siyasi güçleri ne yaparlarsa yapsınlar sınırlıdır. Orta boy devletlerin davranışları, hegemonik gücün kaynaklarını nasıl kullanacağına bağlıdır. Hegemon devlet ise diğerlerini açık ticaret sistemine ikna edecek güce sahiptir. Sembolik olarak hegemon devlet, ekonomik başarının nasıl yakalanacağını örneğidir. Diğer devletlere uygun

⁹¹ *Ibid.*, ss. 28-34.

⁹² *Ibid.*, ss. 19-20.

⁹³ *Ibid.*, s. 23.

olmasa da politikaları taklit edilir. Arada büyük asimetri varsa zayıf devletleri açık ticaret sistemine zorlamak için askeri güç kullanılabilir. Kuvvet kullanımı, ekonomik politikaları değiştirmek için pek etkili bir yöntem değildir ve orta boy devletlere uygulanmaz. Daha da önemlisi, hegemonik devlet açık bir ekonomik yapı oluşturmak için elindeki ekonomik kaynakları kullanabilir. Kendi geniş iç pazarına ve ucuz ihraç mallarına erişimi açabileceği gibi, dış yardım yapmayarak ve üçüncü dünya ülkelerinin piyasalarında bu devletlerle rekabete girerek diğer devletleri mecbur bırakabilir. Hegemon, istikrarlı bir uluslararası para sistemi için güven yaratabilirse ve parası açık sistem için likidite sağlayabilirse ikna ediciliği artar. Sonuçta, açık sistem hegemonun yükseliş zamanlarında gerçekleşir. Bu durumda devletin düşük tarifler, yükselen ticaret hadleri ve daha az bölgeselcilğe ihtiyacı olduğundan, çıkarları açık ekonomiden yana olur.⁹⁴

3. Rejim Teorisi ve Hegemonik İstikrar

Bir devletin hegemon olduğu dönemde oluşturduğu ve kendi çıkarlarını yansıtan kurumların, hegemonun gücü azaldıktan sonra da işlemeye devam edeceğini ileri süren Robert Keohane, hegemonik bir liderin uluslararası sistemde düzeni sağladığı yönündeki Realist varsayımı kabul etmekte, ancak hegemonyanın olmadığı bir ortamda da işbirliği ve istikrarın olabileceğini eklemektedir.⁹⁵ Liberal bir isim olan Keohane, hegemonyanın varlığının uluslararası sistemi düzenlediği konusunda Realist yaklaşımların önermelerini kabul etmektedir. Keohane'in Realistlerden ayrıldığı nokta, hegemon bir devletin olmaması halinde de uluslararası sistemin karışıklığa sürüklenmeyebileceği varsayımdır. Keohane' e göre hegemon devlet, güçlü konumdayken dünya çapında işleyecek kurumlar yaratmıştır ve bu kurumlar zamanla hegemon güç olmadan da işleyebilecek hale gelmişlerdir. Bu önermeleri anlatırken Keohane “uluslararası rejim” kavramını kullanmıştır. Uluslararası rejim, belli konulara ilişkin örtülü ve açık ilkeler, normlar ve kurallar bütünüdür.

⁹⁴ *Idem.*

⁹⁵ Robert Keohane, *After Hegemony...*, *passim.* Liberal yaklaşımlara daha yakın bir isim olan Keohane, hegemonyanın varlığı konusunda Realist yaklaşımların önermelerini kabul etmektedir.

Keohane, Hegemonik İstikrar Teorisi'ni sınamak amacıyla, 1967–1977 dönemini mamul malların ticareti, uluslararası finansal ilişkiler ve petrol ticareti açısından değerlendirilmiştir. “Uluslararası rejim” olarak adlandırdığı bu alanlardaki işleyişin, eğilimin ve kuralların istikrarının hegemonyayla ilişkisini sorgulamıştır. Bu yıllarda azalan Amerikan hegemonik gücünün uluslararası rejimleri nasıl etkilediğine bakmıştır. Üç alan da bahsedilen yıllarda zayıflamış, ancak rejim değişikliği en çok petrol alanında, en az da mamul mal ticaretinde olmuştur. Hegemonik İstikrar Teorisi'nin varsayımları bu yıllar arasında doğrulanmış gözükse de, Keohane bu bulguların bu yıllar için geçerli olduğuna, genel geçer doğruluk taşıması konusuna şüpheli yaklaşılması gerekliliğine dikkat çekmiştir.⁹⁶ Keohane'in 1970'lerde geliştirdiği rejim teorisi, Amerikan gücünün düşüşünün küresel sonuçlarının sistem için kötü olmayacağını göstermek için kullanılmıştır.

Hegemonik İstikrar Teorisi'nin güçlü uluslararası ekonomik rejimlerin hegemonik bir güce dayandığı yönündeki varsayımına tersten de bakılabilir. Buradan, rejimlerdeki aksaklıkların hegemonyanın düşüşünün göstergesi olarak değerlendirilebileceği sonucu çıkar. Dolayısıyla, Hegemonik İstikrar Teorisi bir taraftan hegemonik bir yapının varlığını meşrulaştırmaya hizmet ederken, diğer taraftan da dünya ekonomisindeki krizlerin Amerikan hegemonyasının düşüşünü simgelediğini gösterir.

Hegemonik İstikrar Teorisi'ne getirilebilecek önemli bir eleştiri, neden-sonuç ilişkisini hatalı kurmakta ve nedenlerle sonuçları karıştırmakta olduğudur. Liberal yaklaşımlarda uluslararası ekonomik örgütler anlatılırken belirtildiği gibi, Cox'un “kuramın her zaman birisi ve bir amaç için” olduğu görüşünü takip ederek, Realist Hegemonik İstikrar Teorisine yönelik olarak da Amerikan hegemonyasını meşrulaştırmak amacını gözettiği söylenebilir. Ayrıca, hegemon devletin ya da daha iyimser bir tahminle merkez ülkelerin ekonomik çıkarını gözetten durumlar, tüm dünyanın yararlanmış gibi sunulup meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

⁹⁶ Robert Keohane, “The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977”, ed. George T. Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 245-263.

B. Eleştirel Yaklaşımlarda Hegemonya

Eleştirel yaklaşımın “hegemonya” kavramını ele alışı, Realist ve Dünya Sistemci yaklaşımlardan daha geniş temellere oturmaktadır. Eleştirel yaklaşımın bu anlamdaki temel hedefi, Gramsci’nin perspektifini tarihsel materyalist bir düşünce anlayışıyla uluslararası boyuta taşıyabilmektir. Bu çabanın sonucunda ortaya çıkan yaklaşım, Neo-Gramscici yaklaşım olarak adlandırılmaktadır.

Eleştirel perspektifin hegemonya yaklaşımlarına en önemli katkısı, dünyadaki toplumsal ilişkileri de hegemonya kavramıyla birlikte ele almalarıdır. Burada Robert Cox, Stephen Gill ve Mark Rupert’in “hegemonya” ile ilgili görüşlerine yer vermek uygun olacaktır.

Gramsci, hegemonya kavramını basitçe diktatörlük ve liderlikten ayırmıştır ve geniş bir devlet tanımı içinde bir sosyal sınıfın, tâbi grupların rızasını alarak değerlerini ve önderliğini kabul ettirdiği siyasal bir liderlik durumu olarak tanımlamıştır.⁹⁷ Hegemonyanın bu şekilde kavranışı Gramsci’nin devlet tanımını da genişletmiştir. Aynı zamanda, hegemonun gücünün dayanaklarını da farklı şekilde ortaya koymuştur: Daha çok rızaya dayanan güç, gerektiğinde zora da dayanır.⁹⁸ Neo-Gramscici yaklaşım, hegemonya kavramını uluslararası düzeye taşıırken Gramsci’nin diğer önemli kavramları olan “sivil toplum”, “siyasal toplum” ve “tarihsel blok” kavramlarından da faydalanmaktadırlar.⁹⁹

⁹⁷ Thomas R., Bates, “Gramsci and the Theory of Hegemony”, *Journal of the History of Ideas*, C. 36, No. 2 (Nisan-Haziran 1975), s. 352.

⁹⁸ Robert Cox, “Gramsci, Hegemony...”, ss. 50-52.

⁹⁹ Gramsci’ye göre kuvvetler ayrılığı ve bunun sonucu ortaya çıkan hukuk kuralları sistemi, sivil toplumla siyasal toplum arasındaki mücadelenin sonucudur. Bu mücadele belirli bir tarih döneminde, sınıfların geçici bir dengesi içinde yürütülmüştür. Bkz. Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, s. 310. Gramsci’de sivil toplum, üst yapının bir parçasıdır ve iktidara rıza vermeyi sağlayan toplumsal iktidar zeminidir. Rızaya dayalı meşruiyetin kurulması egemen sınıfın sivil toplum içindeki bir etkinliğidir. Üst yapı içinde sivil toplumun karşısında ise siyasal toplum yer alır. Siyasal toplumun işlevi zor kullanma, kurulu düzeni zorla sürdürmektir; bu işlev askeri zoru da yasal baskıyı da içerir. Bkz. Sibel Özbudun ve Temel Demirer,

1. Neo-Gramscici Uluslararası Hegemonya

Eleştirel kuramın kurucularından Robert Cox, Gramsci'nin devlet, devlet-sivil toplum ilişkisi ve siyaset, ahlak ve ideolojinin üretimle ilişkisi üzerindeki çalışmalarını, uluslararası örgütlenmenin yapısını açıklayabilecek bir perspektif geliştirmeyi hedefleyerek kullanmıştır. Cox'a göre, Gramsci, uluslararası güç ilişkilerinde ya da dünya düzeninde askeri-stratejik ya da jeopolitik dengedeki temel değişikliklerin, toplumsal ilişkilerdeki temel değişikliklere uzanan bir temeli olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Cox'un bakışıyla toplumsal güçler devlet sınırlarıyla bağlı değildir ve uluslararası yapı toplumsal sınıflar aracılığıyla açıklanabilir. Bu anlatıda devlet, küresel düzeyde etkileşen toplumsal güçlerle, ülkelerin sınırları içindeki yerel toplumsal güçlerin arasında özerk ve aracı bir rol oynamaktadır. Güç, realist çalışmalardan farklı olarak sadece maddi temelde algılanmaz. Güç, toplumsal süreçlerden kaynaklanmaktadır.¹⁰¹ Bu bakış açısıyla devletler, küreselleşmenin sınırlarını belirleyen temel birimler oldukları gibi, aynı zamanda küresel ekonomiyi toplumsal olarak kontrol altına alabilecek temel yapılardır.¹⁰²

Cox, dünya düzenini incelerken özellikle Gramsci'nin "hegemonya" kavramını farklı bir boyuta taşımıştır. Gramsci'nin kullanımından farklı olarak uluslararası ilişkilerde genellikle bir ülkenin diğerleri üzerinde başatlığı ya da bazı durumlarda "emperyalizm"ın eşanlamlısı olarak kullanılan "hegemonya"nın, uluslararası düzeyde de bir rıza ve zor bileşimi olarak meşruiyet sağladığını, sadece

"Sivil Toplum(culuk) mu?", *Humanite Dergisi*, No.7, (Kasım-Aralık 2004). Tarihsel blok, belli bir zamanda ve mekandaki altyapı-üstyapı bütünlüğüdür.

¹⁰⁰ Cox, *op. cit.*, s. 58.

¹⁰¹ Robert Cox, "Social Forces, States...", s. 105.

¹⁰² Robert Cox, "Political Economy and World Order: Problems of Power and Knowledge at the Turn of the Millenium", ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Kanada, Oxford University Press, 2000, s. 25. Cox, burada Karl Polanyi'nin kendi kurallarına göre işleyen piyasayı devletin ortaya çıkardığı tezine de atıf yapmaktadır ve küresel ekonomiyi toplumsal olarak kontrol altına alabilecek birim olarak devleti gösterirken Polanyi'nin bu teziyle benzerlik kurmaktadır. Oysa Polanyi'nin tezinin temelinde, tarihsel olarak devlet müdahalesiyle oluşmuş kendi kurallarına göre işleyen piyasaya karşı, Polanyi'nin ikili hareket olarak adlandırdığı şekilde toplum kendini koruma önlemlerini alacağı yer almaktadır. Burada Cox'un devlet tanımının Gramsci'ye yakın bir şekilde sivil toplumu da için alan genişletilmiş bir tanım olduğu varsayılabilir, bu tanım Polanyi'nin toplum ve devlet tanımlamalarıyla örtüşmemektedir. Bkz. Polanyi, *loc. cit.*

ekonomi ve siyaset alanında değil, ideolojik ve kültürel alanlarda da kendini yeniden ürettiğini belirtmektedir.

Cox'un ifadesiyle, tarihsel olarak, bir devletin hegemon olabilmesi için, evrensel anlamda bir dünya düzenini kurması ve koruması gerekmektedir. Burada sadece bir devletin diğerlerini sömürdüğü bir düzenden ziyade, diğer devletlerin de bu durumu kendi çıkarlarına uygun gördüğü bir düzen söz konusudur. Bu tarz bir düzen, sadece devletlerarası olarak algılanmamalı ve küresel olarak tanımlanan sivil toplum açısından da değerlendirilmelidir. Örneğin, küresel kapsamda bir üretim düzeni, kapsadığı ülkelerdeki toplumsal sınıflar arasında bağlantılar oluşturur.¹⁰³ Küresel olarak işleyen bir üretim düzeniyle, devletlerin sınırları içindeki sınıflar ve özellikle de burjuvazi, sınırları aşan bağlantılar kurarlar; hem birbirleriyle mücadele ederler hem de ortak çıkarları olduğu noktada işbirliğine giderler.

Cox'a göre, uluslararası düzeydeki hegemonya sadece devletlerarası bir düzen değildir. Dünya ekonomisinde, tüm ülkelere nüfuz eden hâkim bir üretim biçimi düzenidir. Aynı zamanda farklı ülkelerdeki toplumsal sınıfları bağlayan uluslararası sosyal ilişkilerin bütünüdür. Dünya hegemonyası sosyal, ekonomik ve siyasi bir yapıdır, bu alanların hepsini birden kapsar. Aynı zamanda da evrensel normlar, kurumlar ve mekanizmalar aracılığıyla devletlere ve uluslararası düzeyde hareket eden sivil toplum güçlerine genel davranış kuraları koyan bir yapıdır.¹⁰⁴

Uluslararası alanda egemen olacak kadar ekonomik ve siyasal güce sahip bir devlet, kültürel liderliğiyle de rıza kazanarak hegemon devlet konumuna yükselmektedir. Tarihsel olarak bu tür hegemonyalar toplumsal ve ekonomik bir devrim yaşamış güçlü devletler tarafından kurulur. Bir dünya hegemonyası, başlangıcında hâkim bir toplumsal sınıfın iç (ulusal) hegemonyasının dışarıya yayılmasıdır. Dünya hegemonik yapısında, hegemonya merkezde daha yoğun ve kapsamlıyken çevrede daha çelişki doludur.¹⁰⁵

¹⁰³ Cox, "Gramsci, Hegemony and ...", ss. 60-61.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 62.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 61; Cox, "Social Forces, States and World Orders ...", s. 107.

Stephen Gill ve David Law da aynı yorumu yapmakta ve kapitalist hegemonyanın merkez ülkelerde çevre ülkelere göre daha uyumlu, kapsamlı ve yerleşmiş olduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁶ Arrighi de benzer şekilde İngiliz hegemonyasının merkezde liberal, çevrede ise baskıcı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷ Fakat bu iki benzer yorum arasında hegemonyanın tanımından kaynaklanan ciddi bir fark vardır. Neo-Gramscici yaklaşım hegemonyayı rızaya dayanan bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak değerlendirdiği için, merkez ülkelerde hegemonyanın daha yerleşmiş olduğunu söylerken bu ülkelerdeki demokratik kurumların, kişisel özgürlüklerin daha yaygın olmasını, meşruiyete daha çok önem veriliyor olmasını örnek göstermektedir. Aynı zamanda, çevre ülkelerde ise piyasa sisteminin tam yerleşmemiş olması, kapitalizm öncesi düşünce ve üretim şekillerinin var olması nedeniyle, bu ülkelere gidecek yabancı sermaye için siyasi istikrar gerektiğini ve bu nedenle de bu ülkelere yönelik olarak zora başvurma sisteminin sistem için gerekli hale geldiğini, buradaki “zor”un da hegemonya değil, başatlık anlamına geldiğini söylemektedir. Oysa Dünya Sistemci yaklaşıma göre, çevrede gerçekleşen bu zora başvurma yolu, bizatihi hegemonyanın yapısının gereğidir ve hegemonya tanımına dahildir. Hegemon devlet, bir şekilde sistemini sürdürmeye çalışmakta ve kapsayabildiği kadar çok alan kapsamaya çabalamaktadır.

Hegemonya kavramını uluslararası düzeye taşıırken karşılaşılabilecek bir sorun, hegemonya sürecinin ne zaman başladığı ve ne zaman sona erdiğiidir. Cox’a göre, 1845–1960 arası dönem, birbirini izleyen hegemonik ve hegemonik olmayan aralıklara bölünmüştür. Bu konuda dünya sistemci yaklaşımlardan farkı, bir hegemonun düşüşüyle diğer hegemonun yükselişini eşzamanlı ya da aralıksız takip eden süreçler olarak algılamaması ve hegemonik dönemlerin ardında hegemonik olmayan dönemlerin de var olduğunu ileri sürmesidir.

Uluslararası sistemde hegemonyanın kurulması bir yana, bu düzeni sürdürmek ve sürekli yeniden üretmek için çeşitli mekanizmalar vardır. Özellikle Amerikan hegemonyasının sürdürülmesinin aracı, devletin uluslararasılaştırılması,

¹⁰⁶ Gill ve Law, *op. cit.*, s. 78.

¹⁰⁷ Giovanni Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

yani küresel süreçlerin bir parçası haline getirilmesi ve egemenliğinin erozyona uğratılması olmuştur. Cox, İngiliz hegemonyasında ulusal üretimin ve ticari sermayenin oynadığı özel rolün yerini Amerikan hegemonyasında doğrudan yatırımlarla yayılan küresel üretimin aldığı ileri sürmektedir.¹⁰⁸ Cox, ABD'nin 1945–1960 yılları arasındaki dönemde hegemon olduğu görüşündedir. 1980'lerdeki çalışmaları hegemonya kavramının uluslararası düzeye taşınmasına odaklanan Cox, yakın zamanlarda daha çok ABD hegemonyası sonrası küresel dünya düzeninin farklı öğeleri üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Cox'un Gramsci'nin hegemonya kavramını uluslararası düzeye uygulaması, uluslararası hegemonyanın ekonomik ve siyasi dayanakları dışında kültürel, ideolojik ve toplumsal dayanaklarının da olduğunun belirtilmesi açısından ilgi çekici ve dünya düzenini toplumsal güçlerle açıklaması açısından da orijinaldir. Neo-Gramscici bir geleneğin kapılarını aralamıştır ve uluslararası düzeyde hegemonya kavramının geliştirilmesinin yolunu göstermiştir. Ancak, Cox'un hegemonyanın uluslararası düzeyde kurulmasında rıza unsuru üzerine yaptığı tüm vurguya ve bu perspektifin açtığı yeni kapılara rağmen, rızanın sağlanmasının zeminini hazırlayan maddi unsurlar, hegemonyanın kurulması aşamasında daha önemlidir. Mevcut maddi zemini sürdürmek ve yeniden üretmek için rıza gereklidir, çünkü uluslararası sistemde hiçbir devlet her istediğini yaptıracak kadar egemen olamaz. Ancak ulusal hegemonyanın kurulmasında sınıfların rollerinden farklı olarak, uluslararası düzeydeki hegemonyada devletlerin sınıflardan daha önemli bir rolü vardır.¹⁰⁹

2. Güç ve Hegemonya

¹⁰⁸ Cox, "Social Forces...", s. 110.

¹⁰⁹ Buradaki yorumun aksine, Fuat Keyman, Cox'un hegemonya kavramını kurgularken sınıfsal indirgemecilik yaptığını ileri sürmektedir. Bkz. Fuat Keyman, "Uluslararası İlişkiler Kuramında DüşünümSELLİK Sorunu: Rasyonalite, Hegemonya ve Kimlik/Farklılık", *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık, Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2000, s. 164-165; Fuat Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", ed. Atilla Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. B., 2001, s. 248.

Stephen Gill de Gramsci'nin kavramlarının tarihsel materyalist bir düşünceyle ilişkilendirilmesini hedefleyen Neo-Gramscici yaklaşımın takipçisidir. Gill'in eleştirel yaklaşımda "hegemonya" kavramına katkısı, "güç" kavramını bu perspektiften analiz etmesi ve hegemonyayla birlikte gücün de toplumsal ilişkilerin normatif ve maddi, yapısal ve davranışsal boyutları olduğunu göstermesidir. Gill, "güç", "gücün kaynakları" ve "üzerinde güç kullanma" arasında ayrım yapmaktadır.

Gill'e göre, Marksist emperyalizm teorileri ve dünya sistemci yaklaşımlar, finansın ve üretimin uluslararasılaşmasını dikkate almadıkları ve devlet kavramsallaştırmaları yetersiz olduğu için, Amerikan hegemonyasını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Buna karşın, Gramscici hegemonyanın ancak yapısal ve davranışsal gücün bir arada incelenmesiyle anlaşılacağını savunmaktadır. Hegemonyanın sadece bir ulusun diğerleri üzerindeki hâkimiyeti olmadığını, ancak bir sınıfın ya da sınıf ittifakının diğerlerine görece üstünlüğünden kaynaklandığını; burada da ulus ötesi toplumsal güçlerin öneminin olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰

Amerikan hegemonyasını Gramsci'nin tarihsel blok kavramı aracılığıyla değerlendiren Gill, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal demokrasi, Fordist birikim rejimi¹¹¹ ve oluşturduğu sınıf yapısı ve artan uluslararası ticareti uluslararası tarihsel bloğun parçaları olarak değerlendirir. Bu yolla, tarihsel blok kavramını ulus ötesi sınıf dayanışmasından da ayırır.¹¹² Gill'in yorumuyla 1960'larda Amerikan hegemonyası krize girmiştir ve yeni bir hegemonik oydaşma Japonya ve Batı Almanya'nın uluslararası sistemdeki ağırlıklarını gösterecek şekilde; ulus ötesi sermayenin, yeni sanayileşen devletlerin ve Sovyet Bloğunun artan önemini dikkate alarak oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹¹⁰ Gill ve Law, *op. cit.*, ss. 76-80.

¹¹¹ Fordizm, emeği yoğunlaştıran, aşırı mekanikleştiren, uzmanlaştıran ve denetim altına almayı kolaylaştıran yarı otomatik üretim hatında yapılan Taylorist üretimden kaynaklanır; kitle üretiminin sosyo-ekonomik sistemi ve özgül birikim rejimidir, aynı zamanda kitle üretimi sisteminin yarattığı bir yaşam tarzıdır. David Harvey, *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, ss. 148-158. Post-Fordizm, yani esnek birikim rejimi, emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından esnek bir yapı üzerine kurulmuştur. Post-Fordizm 1970'lerden itibaren hakim olmaya başlamıştır. Harvey, *op. cit.*, ss. 168-174.

Gill, Uluslararası hegemonyanın Neo-Gramscici yaklaşımlar dışında, uluslararası sistemde diğer devletler üzerinde gücünü kullanabilen güçlü bir devletin başatlığı ve liderliğiyle özdeş sayılmasını yetersiz bir tanım olarak görmekte ve toplumsal güçleri sınırlar içine hapsedmenin hatalı olduğunu oysa küresel sistem içinde toplumsal güçlerin işlediği bir bütün olarak algılanması gerekliliğini önermektedir.¹¹³

3. Hegemonyanın Toplumsal Temelleri

Realizm'i¹¹⁴ ve Dünya Sistemi yaklaşımlarını hegemonyanın toplumsal tarihini ihmal etmekle eleştiren Mark Rupert, Amerikan hegemonyasının toplumsal temellerinin tarihsel olarak yeniden yorumlanmasını önerir. Realizmi ve Dünya Sistemci yaklaşımları, küresel hegemonik düzenin toplumsal temellerini gizleyen, devlet-toplum ilişkilerini sorgulamayan ve esas ilgileri verili sosyal ilişkiler alanında dağıtım sorunları üzerine olan yaklaşımlar olarak yorumlar.¹¹⁵ Rupert'in bu yorumu, Realizm ve Dünya Sistemi yaklaşımlarına bu konuda aynı eleştirileri getirdiği için biraz sorunludur. Realizmin klasik Merkantilist ekonomi politik temelli siyaset algısının toplumsal ilişki biçimlerini ihmal ettiği söylenebilir, ancak Dünya Sistemi yaklaşımları aşağıda da ele alınacağı gibi dünya tarihindeki genel eğilimleri ortaya koyma amacının getirdiği genelleştirici bakış açısının yanında, tarihsel koşulların nasıl geliştiği konusunda derinlemesine toplumsal, siyasi ve ekonomik analizler de içermektedir.¹¹⁶

¹¹² Stephen Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, ss. 48-49.

¹¹³ Stephen Gill, "Epistemology, Ontology and the Italian School", ed. Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 41-42.

¹¹⁴ Burada Realist olarak anılan yaklaşımları Mark Rupert Neorealist olarak adlandırmaktadır.

¹¹⁵ Mark Rupert, "Producing Hegemony: State/Society Relations and the Politics of Productivity in the United States", *International Studies Quarterly*, C. 34, No. 4 (Aralık 1990), ss. 428-430.

¹¹⁶ Realizm'i ve Dünya Sistemi yaklaşımlarını bu anlamda bir tutan benzer bir eleştiriyi Stephen Gill de yapmaktadır. Gill, iki yaklaşımın da uluslararası düzen tanımlarının benzer olduğunu; iki yaklaşımın da kapitalizmde düzen ve barışın bir hegemon devlet tarafından, döngüsel hareketlerle sağlanacağı fikrinin ortak olduğunu belirtmektedir. Stephen Gill, *American Hegemony...*, s. 39. Dünya sistemi yaklaşımının Hegemonik İstikrar Teorisi'nin düzen ve barışın hegemonla sağlanacağı konusundaki görüşüne benzer bir önermesi yoktur. Arrighi hariç Dünya Sistemci yaklaşımın temsilcileri hegemon ve uluslararası fiyat dalgalanmaları arasında kurdukları bağlantıda, fiyat istikrarıyla hegemon devletin yükseliş dönemleri arası bir benzerlik ortaya koymuşlardır. Oysa

Dünya Sistemi yaklaşımlarını eleştirirken Rupert'in göz ardı ettiği önemli bir nokta, Dünya Sistemi yaklaşımlarının hegemonların yükseliş ve düşüşünü tarihsel bir eğilimin parçaları olarak açıkladıklarıdır. Dünya Sistemciler bunun yanında her hegemonun farklı yapısına da önem vermektedirler. Sistemlerin tekrar eden genel özelliklerinin yanında, her hegemon devletin kendi hegemonyası süresince kurduğu özel yapıları da incelemektedirler. Rupert'in yaptığı ise ABD'nin hegemonik konumunun farklı özelliklerini açıklamaktan ibarettir.

Eleştirilerine rağmen, Mark Rupert de dünya sistemci yaklaşımlardan farklı olmayan bir şekilde ABD'nin küresel işbölümünün tepesinde olduğu varsayımını yapar, ancak bu hegemon konumun nasıl mümkün olduğu noktasında ayrılırlar. Rupert'e göre, ABD'nin sıra dışı küresel gücü,

“devlet-toplum ilişkilerinin ABD'ye özgü şekilde yeniden yapılandırılması, eşzamanlı olarak kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin toplumsal altyapısının oluşturulması ve bu sırada da liberal kapitalist toplumsal formasyonların temel özelliği olan ekonomi ve siyaset ile kamu ve özel alanların ayrımını sürdürülebilmesi sayesinde mümkün olmuştur.”¹¹⁷

Rupert'in analizinin temelleri Robert Cox'a dayanmaktadır. O da, analizini belirli devletlerin tarihsel inşası ve bunun oluşturduğu toplumsal bağlam üzerine kurar. Rupert'e göre de güç, toplumsal süreçlerden kaynaklanmaktadır. Hegemonyanın öncelikle rızaya dayandığı, zor unsurunun bu yolla arka planda kaldığı önermesine Rupert de katılır. Realist ve dünya sistemci yaklaşımlarda gücün sadece maddi kaynakların üstünlüğü olarak algılandığını ve kendi perspektifinde mevcut olan küresel üretimin toplumsal organizasyonunu tarihsel yapıyla birleştirme pratiğinin diğer iki yaklaşımda olmadığını ileri sürer.¹¹⁸ Bu noktada da Realizm ile Dünya Sistemi yaklaşımını birlikte değerlendirmek sorunludur. Özellikle hegemonların tarihsel yapısı konusunda dünya sistemci yaklaşımların zayıf bir pozisyonu olduğunu söylemek güçtür.

Hegemonik İstikrar Teorisi uluslararası düzenin hegemon devletin varlığıyla sağlandığını ve bunun böyle olması gerektiğini söylemektedir.

¹¹⁷ Rupert, *op.cit.*, s. 428.

¹¹⁸ *Ibid.*, ss. 432-433.

Cox'un hegemonya hakkındaki değerlendirmelerine katılan ve dünya sistemci yaklaşımları tarihsel bağlamdan yoksun olarak değerlendiren Rupert de Cox gibi modern tarihteki hegemonik dönemleri 1789'dan başlatmaktadır, kapitalizme özgü toplumsal ilişki biçimlerini değerlendirirken; bu ilişkilerin temellerini de sanayi kapitalizmi döneminden daha geriye götürmemektedir. Oysa Wallerstein ve Arrighi hegemonik dönemleri kapitalizmin bir sermaye birikim süreci olarak ortaya çıkmasıyla başlatmakta ve bunun da kökenlerini tarihsel mirasıyla birlikte ele alırken, toplumsal ilişkilere de analizin alt birimlerinde yer vermektedir.¹¹⁹

Rupert'e göre ABD'nin küresel gücü, ABD içinde örgütlenen toplumsal gücü tarafından şekillenmiştir. İçeride uzlaşmaya dayanan hegemonya, 2. Dünya Savaşı'nın yıktığı ülkelerdeki sosyopolitik temeli yeniden inşa ederek uluslararası alanda da siyasal hâkimiyetini kabul ettirmiştir. ABD hegemonyasıyla ilgili bu yorumları yapmak, aslında dünya sistemci yaklaşımı dışarıda bırakmak anlamına gelmemektedir. Dünya sistemci yaklaşım da sosyal ve siyasal boyutları hegemonya kavramının içinde yorumlamaktadır. Fakat Rupert hegemonik düzenin temeline ABD'nin kendi devlet-toplum ilişkilerini düzenleme şeklini koymaktadır. Toplumsal yapıyı hegemonyanın ve gücün ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul etmekle, gücün uluslararası boyutta bir hegemonyaya dönüşmesini sağlayan etmen olarak görmek ve hatta hegemonyanın bu toplumsal gclerden kaynaklandığını ileri sürmek arasında fark vardır. Burada Rupert de hegemonyanın ülke içinde ve uluslararası boyutta kurulmasını sağlayan maddi temelleri göz ardı etmektedir.

Rupert'in dünya sistemi yaklaşımına atfettiği olumsuz özelliklere ve uluslararası hegemonyanın kaynaklandığı öğeler bakımından kendini dünya sistemi yaklaşımından ayırmasına rağmen, hegemonyanın uluslararası konumu bakımından vardığı nokta dünya sistemci yaklaşıma benzemektedir. Neticede Rupert de ABD'nin küresel işbölümünün tepesinde olduğunu belirtmektedir.

Rupert'in yorumuyla, 20. yüzyıldaki Amerikan ulusal güvenlik algısı ve küresel gücün sergilenişi, ABD'nin sosyopolitik ilişkilerinden kaynaklanan ayrı bir

özelliği yansıtmaktadır.¹²⁰ Bu noktada, Amerika'nın kendi tarihsel koşulları ve içyapısı, Amerikan hegemonyasının farklı özelliklerini açıklamakta önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, ABD'nin feodal bir dönem yaşamamış olması hegemonyasının özelliklerini etkilemektedir. Ancak, Amerikan hegemonyasının bizatihi var oluşunun dünya tarihinde yüzyıllardır süren bir eğilimin ve kapitalizmin örgütlenmesinin dönemsel bir tezahürü olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca, ABD'nin kendi özel koşullarının bu şekilde oluşmuş olması, dünya tarihinin seyrinden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla ABD'nin uluslararası hegemonik konumunun bu şekilde olmasını etkileyen ülke içindeki devlet-toplum ilişkisinin, aynı zamanda ABD'nin feodal bir dönem yaşamamış olmasından kaynaklandığını söylenebilir. Ancak, ABD'nin feodal dönem yaşamamış olmasını sadece ABD'nin kendine has bir özelliği olarak algılamamak gerekir. Bu durum, aynı zamanda dünya tarihinin bir parçasıdır.¹²¹

Eleştirel teorinin önerdiği gibi, bu yapının iç dinamiklerine ve özelliklerine de bakılmalı, ancak resmin genel özellikleri de gözden kaçırılmamalıdır. Aksi takdirde uluslararası sistemin içinde bulunduğu durum biricik olarak algılanır. İçinde bulunulan anı da benzersiz saymak, geçmiş ve geleceği değerlendirmeyi imkânsız kılar.

C. Dünya Sistemi Yaklaşımlarında Hegemonya

Dünya Sistemi yaklaşımı, tarihsel yapıları birbirleriyle etkileşim içindeki sistemler olarak değerlendirir. Özellikle 1500'lü yıllarda Avrupa'da kapitalizmin bir sermaye birikim süreci olarak ortaya çıkışının ardından, bütün dünyayı tek bir ekonomik pazar olarak kurma eğiliminin beraberinde devletler sistemine de bu yapıya uygun bir işleyiş kazandırma eğilimi getirdiğini ileri sürer. "Bir dünya sistemi

¹¹⁹ Frank ve Gills, dünya sistemlerinin tarihini 5000 yıllık bir süreç olarak değerlendirmektedir. A. G. Frank ve B. Gills, "5000 Yıllık Dünya Sistemi...", s. 42.

¹²⁰ Rupert, *op. cit.*, s. 435.

¹²¹ Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada da ABD gibi feodal dönemi yaşamamış ülkelere örnektir.

olarak kapitalizmin bütün ömrüne yayılan tekrarlar ve evrim modelleri ışığında halihazırdaki eğilimlerin”¹²² yapısını anlamaya çalışmaktadır.

Dünya Sistemi yaklaşımı içindeki görüşler homojen bir bütünlük göstermemektedir. Her birinin sistem kurgularında farklılıklar vardır ve hegemonya kavramını kullanım şekilleri, ortak özelliklerine rağmen yer yer farklılaşmaktadır. Dünya Sistemi yaklaşımları, güvenlik yönelimli ve dünya ekonomisi yönelimli olmak üzere iki ana akımdan oluşmaktadır. Bu çalışmada, ekonomi yönelimli dünya sistem analizleri temel alınacaktır. Bu nedenle, özellikle Realist uluslararası ilişkiler yaklaşımının ilgisini çeken ve dünya sistemci perspektif benimseyen Thompson ve Modelski’nin “Başat Güç” kavramına yer verilmeyecektir; çünkü bu isimlerin hegemonya kavramlaştırması güvenliği ön planda tutan ve siyasal bir analiz temeline oturmaktadır.¹²³ Bu tezde ise uluslararası sistemde kurulan hegemonyanın esas olarak ekonomik temelde örgütlenen bir yapıya dayandığı varsayımı kullanılacaktır.

Dünya Sistemi yaklaşımını benimseyenlerin çalışmalarındaki ortak özellikler ise, analiz birimi olarak “dünya sistemi”ni kullanmalarıdır. Tüm sistemlerde hiyerarşi mevcuttur ve merkez, çevre, yarı-çevre olarak örgütlenmişlerdir. Hegemonya kavramı içinde yükseliş ve düşüş eğilimini barındırır.

Bu başlık altında Dünya Sistemci Yaklaşımların temsilcilerinden I. Wallerstein, C. Chase-Dunn ve G. Arrighi’nin “hegemonya” kavramlaştırmaları temel alınacaktır.

1. Dünya Sistemi ve Hegemonya

¹²² Arrighi, *op. cit.*, s. 20.

¹²³ Başat gücün uluslararası sistemdeki etkisinin temelinde siyasal üstünlüğünün yattığı varsayılır. Bununla beraber askeri gücü de sistemi yönlendirmesine izin verir. Bu askeri gücün simgesi de denizlerde hakimiyettir. Başat Güç kavramı için bkz. George Modelski, “The Long Cycle of Global

Dünya Sistemi Yaklaşımının öncülerinden Immanuel Wallerstein, 16. yüzyılda ortaya çıkan “Modern Dünya Sistemi”nin, kendisini, evrilen yapısal çerçeveyi sağlayan karmaşık süreçler olarak tanımladığı ve “dünya sisteminin vektörleri” olarak adlandırdığı bir dizi kurumsal alanda sürekli inşa ettiğini ileri sürmektedir. Bu vektörler, devletlerarası sistem, dünya üretiminin yapısı, dünya emek gücünün yapısı, dünyadaki beşeri refah kalıpları, devletlerin toplumsal birliği sağlama gücü ve bilgi yapılarıdır.¹²⁴

Dünya-sistemi perspektifine göre, bir üretim biçimi olarak kapitalizm, merkez ve çevre ülkelerinin işgücü arasında hiyerarşik bir bölünmeyi getirmiştir. Kapitalist dünya ekonomisi, üzerinde örgütlendiği dünya çapındaki işbölümüyle, ekonomileri (merkez, çevre ve yarı-çevre olarak) düzenler ve her ekonominin üstlendiği rol aynı zamanda sistemdeki siyasal rollerini de belirlemektedir.¹²⁵

Wallerstein’ın çalışmalarında esas vurgu dünya sistemlerinin yapıları üzerinedir, hegemonyanın tali bir kullanımı vardır. Ama Dünya Sistemi yaklaşımının temellerini oluşturmuş ve “hegemonya” kavramını kullanan Dünya Sistemci sosyal bilimcilere zemin hazırlamıştır. Wallerstein’e göre bir gücün devletlerarası sistem üzerinde hegemonya kurabilecek derecede kuvvetli bir konuma sahip olabilmesi istisnai bir durumdur. Kapitalist bir dünya-ekonomi olan modern dünya sistemi; sermayenin sonsuz birikimiyle, merkez-çevre ülkeleri arasında işbölümüyle ve sözde egemen devletler arasındaki bir uluslararası sistem ya da güçler dengesi sisteminin oluşturduğu siyasi üstyapıyla işlemektedir. Güçler dengesi, tek devletin devletlerarası sistemi tek bir dünya-imparatorluğuna çevirmesini engellemek için tasarlanmıştır.¹²⁶

Politics and Nation State”, *Comparative Studies in History and Society*, C. 20, No. 2 (1978), ss. 214-235.

¹²⁴ Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?”, ed. Immanuel Wallerstein ve Terence Hopkins, *Geçiş Çağı Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945–2025*, çev. Orhan Akalın, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000, ss., 9-21.

¹²⁵ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, cilt 1, çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2002, s. 176.

¹²⁶ Immanuel Wallerstein, “The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy”, ed. George T. Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political*

Tarih boyunca kapitalist dünya-ekonomiyi dünya-imparatorluğuna çevirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır, ancak devletlerarası sistemde hegemon olma girişimleri üç kere başarılı olmuştur. Bu üç hegemon, 17. yüzyılın ortasında Birleşik Eyaletler (Hollanda), 19. yüzyılın ortasında Birleşik Krallık (İngiltere), 20. yüzyılın ortasında da Birleşik Devletler (Amerika) olmuştur.

Sistem kısa süreliğine de olsa hegemonya evresinde olduğunda “bir devlet, sistemik yapıları biçimlendirerek ve sistemik politikalarının yalnızca güçsüz devletler tarafından değil, diğer güçlü devletler tarafından da neredeyse her zaman kabul edilmesini sağlayarak hatırı sayılır bir şekilde ve sürekli olarak ‘liderliğini’ sergiler.”¹²⁷ Devletlerarası sistemde hegemonya, büyük güçler arasındaki mücadelenin çok dengesiz bir hal almasıyla ve bir gücün eşitler arasında birinci hale gelerek, ekonomik, siyasi, askerî ve hatta kültürel alanlarda kendi kurallarını ve isteklerini diğerlerine dayatabilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu gücün maddi temeli, üç temel ekonomik alan olan tarımsal- endüstriyel üretimi, ticareti ve finansı idare edebilme yeteneğinde yatmaktadır.¹²⁸ Wallerstein, hegemonya kavramını basitçe sistemdeki en güçlü devleti tanımlamak için değil, ancak üstünlüğün çok belirgin olduğu, müttefik devletlerin hegemon devlete tabi konumunda, karşıt devletlerin de engellenmiş ve savunmada kaldığı durumlar için kullanmaktadır. Bunun yanında, her şeye gücü yeten bir hegemon devletin devletlerarası sistemde var olamayacağını da eklemektedir.

Wallerstein’ın anlatımıyla büyük güçlerin birbirleriyle olan mücadelecî ilişkilerinin süregiden yapısından ortaya çıkabilecek iki uç sonuçtan birisi hegemon gücün ortaya çıkışı, diğeri ise çok sayıda eşit gücün gruplanmalar olmaksızın bir arada olmasıdır. İki ihtimal de az rastlanır ve kararsız durumlardır. Devletlerarası

Economy, New York, Oxford University Press, 1991, s. 236. (*International Journal of Comparative Sociology*, C. 24, No. 1-2 (1983)’de yayınlanan makalenin tekrar basımı) Wallerstein’a göre, güçler dengesi sistemi, tek bir dünya-imparatorluğuna dönüşürse, dünya-ekonomi çapındaki işbölümünün sınırlarıyla örtüşen sınırlara sahip olacaktır. Bu durumda da sermayenin sonsuz birikim eğilimi, tek sınır içine hapsedilmiş olacaktır. Bu ihtimal kapitalist dünya-ekonominin işleyişini kısıtlayacağından, devletlerarası sistemin sürdürülmesi tercih edilmektedir.

¹²⁷ Hopkins ve Wallerstein, “Dünya Sistemi...”, ss. 10-11.

¹²⁸ Wallerstein, “The Three Instances...”, s. 237.

sistemdeki olağan durum, kamplara ayrılmış birçok gücün bir arada var olduğu ve hiçbir tarafın diğerleri üzerinde kendi isteklerini doğrudan dayatmadığı, dengesizlik ve karışıklık yaratacak öğeleri de yer yer içeren bir yapıdır. Bütün bunların yanında, Wallerstein, hegemonyayı rastlantısal bir durum olarak görmemekte, belirli koşulların altında oluşan ve kapitalist dünya-ekonominin tarihsel gelişiminde önemli rol oynayan bir fenomen olarak değerlendirmektedir.¹²⁹

Wallerstein, tarihsel üç hegemonyanın ortak özelliklerini de şu şekilde sıralamaktadır:¹³⁰ Başlıca üç ekonomik alanda göreceli etkinliğin kazanılması ve kaybedilmesi sırasıyla önce tarımsal-endüstriyel üretim, sonra ticaret en son da finans alanlarında gerçekleşmektedir. Bu durumda, 1980’lerde artık Amerika üretim alanındaki üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır ve diğer alanlara da sıçrayacak bu gerileme, hegemonik düşüşün simgesidir. İkinci ortak özellik, hegemonik güçlerin ideoloji ve politikalarında ortaya çıkmaktadır. Tüm hegemonlar küresel liberalizmin savunucuları olmuşlardır. Yine de hegemon devlet çıkarı gerektirdiğinde korumacı politikalar da benimseyebilir.

Wallerstein’ın hegemonik güçlerin ideoloji ve politikalarını anlatırken kullandığı benzerlik, aşırı bir genellemedir. Tüm hegemonlar kendi ideolojilerini ve siyasetlerini bir şekilde dayatmışlardır, ancak üç hegemonun da aynı politikaları dayattığını söylemek ve farklı politikaları sadece geçici çıkarların gerektirdiği durumlar olarak açıklamak aradaki farkları göz ardı etmektir. Hollanda’nın ticaret sistemi korumacı ve Merkantilist özellikler içermekteyken, İngiltere’nin ticaret sistemi tek taraflı ve ABD’nin ticaret sistemi çok taraflı olmuştur.

Wallerstein’ın tespit ettiği üçüncü ortak özellik ise hegemon güçlerin başlangıçta askeri olarak deniz gücünde, günümüzde ise deniz ve hava gücünde üstünlüğe sahip oldukları, ancak daha sonra hegemon konumlarını korumak için kara gücüne de ağırlık vermek zorunda kaldıklarıdır. Dördüncü ortak özellik ise, sınırlı

¹²⁹ *Ibid.*, ss. 238-243.

¹³⁰ *Ibid.* ss. 239-244.

savaşların kapitalist dünya-ekonominin devletler sisteminin işlemesi için normal bir durum olmasının yanında, ender rastlanan dünya savaşlarının hep hegemonik gücün kazanılması ile ilişkili olduklarıdır.

2. Hegemonyacı Merkez Güç

Dünya sistemi yaklaşımının önemli temsilcilerinden, çalışmaları uluslararası siyasal sistemin ekonomik temelleri üzerinde odaklanmış bir isim olan Christopher Chase-Dunn hegemonya kavramını kullanırken, kavramın oluşmasını sağlayan tarihsel kökenlerin, Avrupa’da kapitalizmin doğuşuyla başlatılan yaklaşık 500 yıllık bir sürecin daha da gerisine gittiğini ve 8000 yıllık bir süreci kapsadığını belirtmektedir. Tarihteki siyasal yapılanmalarının genel olarak bir yükseliş ve düşüş eğiliminde olduğunu belirten Chase-Dunn, hegemonyanın yapısını da buna bağlı olarak algılamaktadır.¹³¹

Modern dünya sisteminin kurumsal özelliklerini dünya piyasasında kârlı bir mübadele için yapılan üretim; merkez ve çevre arasında iş bölümü ve emek kontrolü; merkezde güçlü, çevrede görece güçsüz devletlerin olduğu devletler sistemi olarak sayan Chase-Dunn, merkezdeki rekabet ve merkez-çevre ilişkilerinin yapısındaki döngüsel değişiklikler arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir.¹³²

Avrupa’da bir sermaye birikim süreci olarak kapitalizmin ortaya çıkmasıyla, önceki merkezî yapılanmalardan farklı olarak tüm merkezi fethetmeden, askeri ve ekonomik gücü aracılığıyla “hegemonyacı merkez güç” (*hegemonic core power*) ya da hegemonun ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hegemonik gücün liderlik ve hakimiyet olarak algılanabileceğini, fakat hakimiyet unsurunun ağır bastığını; liderliğin aynı zamanda başatlık ve sömürüyü meşrulaştıran bir ideolojisi olduğunu

¹³¹ Christopher Chase Dunn, “Hegemony and Social Change”, Chase Dunn *et. al.*, *Mershon International Studies Review*, C. 38, No. 2 (Ekim 1994), s. 361.

¹³² Christopher Chase-Dunn, “Comparative Research on World-System Characteristics”, *International Studies Quarterly*, C. 23, No. 4 (Aralık 1979), ss. 607-609.

söylemektedir. Ancak Hegemonik İstikrar Teorisinin tersine, hegemonik yapılanmanın küresel toplum için en iyi çözüm olmadığı varsayımıyla hareket etmektedir. Chase Dunn’a göre, kapitalist üretim biçimi, siyasi-askeri güçte ve dünya piyasasında satış ve üretimden elde edilen artı değerın sömürülmesinde tek bir mantık sergilemektedir; devletlerarası sistem ve sermaye birikim süreçleri arasında karşılıklı bağımlılık vardır.¹³³

Hegemonya tartışmaları akademik gündeme hegemonyanın krize girmesiyle birlikte gelmiştir. Hegemonya kavramının özünde “düşüş” vardır. Devletlerarası sistemdeki lider devlet kurgusu, Gramsci’nin hegemonyasından yani sivil toplumda toplumsal bir sınıfın devlet merkezli liderlik algısından farklıdır. Bir devleti hegemon olarak adlandırmak, onun uluslararası siyasal sistemdeki konumuyla ilgilidir. Teorik olarak eşit-egemen birimlerden oluştuğu varsayılan uluslararası sistemde hegemon bir devletin varlığı kavramlaştırması devletler ve sınırlar arası farklı yaklaşımlara sahip olmayı gerektirir. Parçalara ayrılmış bir uluslararası sistem, devletlerin kendi aralarında mücadelelerine sahne olacaktır ve güç bu sistemde eşitsiz dağılacaktır. Bu durum devletlerarası sistemi yeniden üretmek yerine, bir dünya imparatorluğu yaratmaya çalışılmasıyla sonuçlanacaktır. Bu bağlamda Dünya Sistemci yazarlar, hegemonyayı emperyal projenin karşıt hareketi olarak kurgulamaktadır. Çünkü hegemon devlet, diğer devletlerin topraklarını ele geçirmeyi hedeflememekte ve bu anlamda egemenliklere dokunmadan siyasi olarak sisteme liderlik etmeyi amaçlamaktadır. Emperyal projeye karşıtlık, hegemonun önemli bir özelliği olmakla beraber, hegemonik proje esas olarak dünya piyasalarının ve devletlerarası sistemin işleyişini kendi çıkarı doğrultusunda gerçekleştirebilmek amacıyla siyasi ve ekonomik avantajları kullanmayı içerir. Hegemon kendisi için iyi olanı, sistemin diğer üyeleri için de iyiymiş gibi sunar. “Rıza”nın da önem kazandığı bu durum, Hollanda’nın denizlerin serbestliğini ve oligarşik cumhuriyetçiliği; Büyük Britanya’nın serbest ticareti ve parlamenter siyaseti; ABD’nin ise serbest girişimi ve liberal demokrasiyi savunmasında kendini göstermektedir.¹³⁴ Her hegemon kendi

¹³³ Christopher Chase-Dunn, “Interstate System and Capitalist World Economy One Logic or Two?”, *International Studies Quarterly*, C. 25, No. 1 (Mart 1981), ss. 20-21.

¹³⁴ Peter Taylor, “Hegemony and Social Change”, Chase Dunn *et. al.*, *Mershon International Studies Review*, C. 38, No. 2 (Ekim 1994), ss. 363-364.

kültürünü ve modernitesini yaratarak ve dayatarak diğer devletlerin halklarına da gelecek vaat eder.¹³⁵

Hollanda'nın kurgusundaki Merkantilist sistem, metropolün ihracat ve ithalatına dayanmakta ve diğer devletler de ona yetişmek için benzer bir strateji izlemekteydi. Aynı şekilde İngiltere'nin yarattığı endüstri devleti modeli, üretim ve dünya pazarlarına ihracata dayanıyordu ve diğer devletler de bu modeli benimsemişlerdi. Amerika'da devletin temel itici gücü üretim ve tüketimin birleşmesiydi ve diğer devletleri de kitlesel üretim ve tüketime yönlendirdi.¹³⁶

3. Sistemik Birikim Daireleri

Giovanni Arrighi, dünya tarihsel sistemini üç büyük hegemonun liderliği altında, sistemik birikim daireleri kurgusuyla anlatmaktadır.¹³⁷ Hegemonya kavramlaştırmalarında Arrighi'nin ayırdedici özelliği ve bu tezde de temel alınan dayanaklardan bir tanesi, hegemonun ekonomik yönüne verdiği ağırlık ve dünya siyasal ilişkilerini değerlendirirken “dünya parası” kavramına atfettiği önemdir. Arrighi, hegemonyayı kapitalist bir dünya sistemi etrafında anlamlandırmaktadır. Dünya sistemi kapitalist olduğu için, rıza ve zor yolları hegemon gücün tek dayanakları değildir. Bunun yanında zora başvurma tehlikeli, rızayı sağlamanın da yetersiz olduğu durumlarda, hile ve yolsuzlukla da meşruiyet sağlanmaya çalışır. Hegemonya, evrensel ödeme aracı olan “para”yı da kullanır. Dünya sistemini kapitalist yapan şey, sermaye birikiminin dünya gücünün dağılımında oynadığı özel

¹³⁵ Peter Taylor burada, devletlerin altın çağ olarak kurguladıkları geçmişe dayanarak kendilerini meşrulaştırdıklarını fakat uluslararası sistemdeki hegemonun mekan olarak da diğer devletlere gelecek vaat ettiğini söylemektedir. 19. yüzyılda İngiliz şehirlerinin görüntüsünü diğer devletlerin kopyalamaya çalışmalarını ve diğer ülkelerden insanların oralara gitmeyi geleceklerini kurtarmak olarak algılamalarını, günümüzde New York'un diğer devletler için simgeledikleriyle eş değer tutmaktadır. Taylor, *op. cit.*, s. 364. Aynı şekilde David Harvey de sermayenin mekansal birikiminin böyle bir etkisi olduğunu belirtmektedir.

¹³⁶ Taylor, *op. cit.*, s. 364.

¹³⁷ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 25.

roldür.¹³⁸ Dünya hegemonyası ve ödeme araçlarının kontrolü arasındaki ilişki, hegemonyanın yükselişi ve düşüşü arasındaki ilişkiyi göstermektedir.¹³⁹

Arrighi, hegemonya kuramını somut olarak İngiliz ve Amerikan hegemonyası örnekleri üzerinde kurmaktadır. İngiliz hegemonyasının dayanaklarını Avrupa’da güç dengesini yönetmesi, Batı dünyasında ticaretin liberalleşmesinde İngiliz liderliği, Batı dışı dünyada da İmparatorluk kurmada İngiliz liderliği olarak saymakta; İngiliz hegemonyasının Batı’da rızaya, Batı dışında zora dayandığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Arrighi’nin kullandığı anlamıyla dünya hegemonyası,

“devletin hegemonyacı devletler sistemi üzerinde önderlik ve yönetme işlevlerini yerine getirme gücünü ifade etmektedir. Bu güç, ilke olarak, belirli bir zamanda kurulduğu halde bulunan böyle bir sistemin yalnızca sıradan bir biçimde idare edilmesini gerektirebilir. Bununla birlikte, tarihsel olarak hegemonyacı bir devletler sisteminin yönetilmesi, daima sistemin işleyiş tarzını köklü bir şekilde değiştiren bir tür dönüştürücü faaliyeti gerektirmiştir.”¹⁴¹

Buradaki güç, sadece tahakküm anlamında kullanılmamaktadır. Aynı zamanda Gramsci’den kaynaklanan rıza ve zor unsurlarını da içermektedir. Fakat eleştirel yaklaşımdan farklı olarak, rıza ve zor unsurlarının yanında kapitalist gücün elinde önemli bir silah vardır: “Ödeme araçları üzerinde denetim.”¹⁴²

Arrighi, Gramscici hegemonya kavramının uluslararası düzeye taşınmasında iki sorunlu nokta görmektedir. Birincisi “önderlik” olgusuyla ilişkilidir. Hakim devletin devletler sistemine arzulanan yönde önderlik edebilme yeteneği ve genel çıkarı koruduğu inancını vermesi, hakim devleti hegemon bir devlet haline

¹³⁸ Giovanni Arrighi, “Hegemony and Social Change”, Chase Dunn *et. al.*, *Merston International Studies Review*, C. 38, No. 2 (Ekim 1994), s. 365.

¹³⁹ *Ibid.*, s. 366.

¹⁴⁰ Giovanni Arrighi, “The Global Market”, *Journal of World System Research*, C. 5, No. 2 (Yaz 1999), ss. 219-222.

¹⁴¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 54.

¹⁴² *Ibid.*, s. 55.

getirebilir. İkincisiyse, genel çıkar kavramının devletlerarası sistem düzeyinde tanımlanmasının zorluğudur.¹⁴³

Dünya Sistemci yaklaşımın bir özelliği olarak, Arrighi dünya hegemonyalarının, -dünya hegemonyası kavramının içeriği ne olursa olsun- “değişmeyen bir yapının temelleri üzerinde bağımsız bir biçimde gelişen dünya sisteminde yükselip çökmediğini, aksine modern dünya sisteminin kendisinin, birbiri ardına gelen hegemonyacı devletler tarafından yönetilen ve yönlendirilen, tekrarlanan ana yapılar tarafından oluşturulmuş ve onlar tarafından geliştirilmiş” olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁴

Sistem oluşur ve yeniden oluşturulur. Bu süreçte de birbirini takip eden dünya hegemonyaları tarafından üstlenilen görevlerle, modern dünya sisteminin evrimsel doğası kendini gösterir.

Arrighi, sistemik birikim daireleri kavramıyla, dünya sistemi olarak tarihsel kapitalizmin maddi genişleme-mali genişleme aşamalarının birbirini takip eden yapısını anlatır. Her maddi genişleme ve arkasından gelen mali genişleme süreci, dünya tarihinde bir sistemik birikim dairesine denk düşer. Dünya sistemci yaklaşımların benzer döngü kavramları, mal fiyatlarının uzun dönem dalgalanmalarıyla oluşturulmuştur, fakat Arrighi’nin döngüleri maddi genişleme ve mali genişleme süreçlerine bağlıdır.¹⁴⁵ Kapitalizmde mali genişleme aşamaları aşırı sermaye birikimi ve düşen kâr oranlarıyla iktisadi bir krizi ve devletlerarası artan rekabetle siyasi bir krizi doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak da sermaye çökmekte olan bir merkezden yükselmekte olan bir merkeze akmakta ve bu da dünya ölçeğinde

¹⁴³ *Ibid.*, ss. 56-57.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 58.

¹⁴⁵ *Ibid.*, ss. 22-23.

yeni bir hegemonik güç oluşmaktadır. Bu güç de, dünya ekonomisinde yeni bir canlanma ve genişlemeyi sağlamaktadır.¹⁴⁶

Dünya tarihinde dört sistemik birikim dairesini Ceneviz, Hollanda, İngiltere ve Amerika olarak sayan Arrighi, her birinin farklı özelliklerle hegemon olduklarını varsaymaktadır. Hegemonik devletlerin her birisi kendi modeliyle dünya sistemini işletmiştir, hepsinin tarih boyunca ortak izlediği politikalar bütünü yoktur. Ancak kapitalist altyapıyla birlikte düşünüldüğünde gözettikleri temel prensipler ortaktır. Her hegemonun krizi ve düşüşü, hegemonun sistemin tamamına yayılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Yeni bir genişleme dönemi, yeni bir hegemon devletin sistemi yeniden organize etmesiyle tekrar başlamıştır.¹⁴⁷

Hegemon konumdaki ülke ya da merkez, kapitalizmin küresel olarak yaşayabilirliğini sağlamaya çalışmaktadır. Bu ekonomik temelli işlevi yerine getirebilmek için ekonomik araçların yanında, birbirleriyle etkileşim içindeki siyasal, sosyal ve kültürel alanları da denetiminde tutmaya çalışmaktadır. Ancak paranın hegemonyanın kurulması ve sürdürülmesiyle doğrudan bir ilişkisi vardır: “Amerikan hegemonyasının ayrıştırıcı özelliği paranın sermaye işlevinin siyasal olarak denetlenmesidir. Yani para ilişkisi Amerikan hegemonyasında siyasal bir ilişkidir ve bu nedenle Amerikan hegemonyasının krizi dünya sisteminin siyasal krizidir.”¹⁴⁸

Dünya Sistemci yaklaşımın hegemonya hakkındaki tarihsel kökenlere vurgu yapan, sistemde hegemon dışı devletlerin de konumlarının özelliklerini ele alan, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutların hepsini kapsayan ve sisteme daha bütünleştirici bakan yorumlarıyla; eleştirel yaklaşımın toplumsal ilişkilerin ulusal ve

¹⁴⁶ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, “İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi”, ed. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. B., 2004, s. 113.

¹⁴⁷ Giovanni Arrighi ve Beverly J. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, s. 271.

¹⁴⁸ Köse ve Öncü, *op.cit.*, s. 114.

uluslararası şekillenişini ele alan perspektifi bir arada ele alındığında, ABD hegemonyası daha derin ve anlamlı bir analize tabi tutulabilir. Bu tezde, eleştirel yaklaşımın hegemonyanın kurulmasında ve sürdürülmesinde toplumsal formasyonlara atfettiği önem tek, kurucu ve elzem bir neden olarak algılanmak yerine; dünya sistemci yaklaşımların önerdiği diğer alanlarla karşılıklı etkileşim içinde ve maddi temelleri de ön planda tutularak değerlendirilecektir.

Arrighi'nin ve Gill'in ortak olarak vurguladıkları, sermayenin gücünün mevcut küresel ekonomi politiğin anlaşılmasında merkezî bir rol oynadığı görüşü, bu tezde hegemonyanın temelleri konusundaki temel varsayımlardan biri olarak kullanılacaktır. Bu varsayımdan da hareketle, 1945 sonrasında Amerikan hegemonyasının kurulmasında uluslararası finansı denetim altına alan Uluslararası Para Fonu ile sistemdeki ülkelerin altyapılarını hegemonik projeyle uyumlaştıran Dünya Bankası'nın, Amerikan hegemonyasının değişik dönemlerindeki yapılarına bakılacaktır. Uluslararası Para Fonu, dünya sistemindeki eğilimlerin bir parçası olarak hegemonik sisteme hizmet edecek biçimde sermaye ilişkilerini düzenlerken, Dünya Bankası da Eleştirel yaklaşımın da önerdiği şekilde toplumsal ilişkileri etkileyecek altyapı uyumlaştırmalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Önce GATT, 1995'den sonra da Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla düzenlenen uluslararası ticaret de Amerikan hegemonyasının merkez ülkeler içindeki ekonomik oydaşmayı kurmasında, ardından bunu çevre ve yarı-çevre ülkelere yaymasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Uluslararası ticaretin hegemonya eliyle düzenlenmesi, Dünya Sistemi yaklaşımının hegemonik düzenlemelerde uluslararası ticaret yapısına atfettiği önemin haklılığını göstermektedir. Bu kurumların küresel varlıklarının rıza ve zor dayanakları ile hegemon devletle ilişkileri, bunlara ışık tutacak özellikleri ve değişiklikleri, Amerikan hegemonyasının değişen konumuyla ve politikalarıyla bağlantılı olarak bu örgütlerin rolleri tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: 1945–1971 ARASINDA AMERİKAN HEGEMONYASI VE ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER

İkinci Dünya Savaşı'ndan en güçlü uluslararası konuma sahip olarak çıkan ABD, kendi içinde olgunlaşan koşullarını ve gücünü uluslararası alana yayarak, giderek gücünü yitirmiş olan bir önceki hegemon devlet Büyük Britanya'nın yerini almıştır. Birinci Bölüm'de ele alınan hegemonya yaklaşımlarının her birinin ABD'nin uluslararası sistemdeki konumunu değerlendirdiği farklı olsa da; bu yaklaşımların ortak noktası, 1945 sonrasında ABD'nin uluslararası sistemde hegemon olduğunun kabulüdür. Bretton Woods sisteminin çöktüğü 1971'den sonra ABD'nin konumu hakkında ele alınan UEP yaklaşımlarının farklılaşan görüşleri ise Üçüncü Bölüm'ün konusunu oluşturacaktır.

Bu bölümde, 1945–1971 arasında uluslararası sistemde hegemon güç olan ABD'nin konumu, uluslararası ekonomik yapı ve uluslararası ekonomik örgütlerin rolü değerlendirilecektir. Bu değerlendirme modern uluslararası sistemin kökenlerini ekonomik temele dayandıran bir kabulle yapılacaktır. Bunun için önce uluslararası

sistem kavramının ne ifade ettiği ve 1945–1971 arasında uluslararası sistemin genel özellikleri tartışılacaktır. Ardından Amerikan hegemonyasının üzerinde yükseldiği ekonomik temeller ve bu temelleri kurumsallaştıran üç uluslararası ekonomik örgüt incelenecektir. Bu bölümün sonunda ise, uluslararası ekonomik yapının 1971’de geçirdiği sarsıntının nedenleri, hegemonya ve uluslararası ekonomik örgütlerle bağlantısıyla birlikte değerlendirilecektir.

I. ULUSLARARASI SİSTEM

1945 sonrası uluslararası sistem ve bu sistemde ABD hegemonyasının kendine has özellikleri ele alınırken, bu yapıların benzersiz olmadığı ve uluslararası sistemin belirli evrelerinde yükselen ve düşen hegemon devletlerin varlığı unutulmamalıdır. ABD’nin bu dönemdeki konumu da, modern dünya sisteminin evrimsel yapısı altında düşünülmelidir. 1945 sonrası uluslararası sistemin farklı özelliklerini benzersiz bir yapı olarak görmek, 1945 sonrası tarihsel süreçlerden bağımsız bir şekilde kendi içinde ele almaya ve neden-sonuç ilişkilerini göz ardı etmeye neden olacağından, uluslararası sistemin bu eğilimi bağlamında değerlendirilecektir.

A. Uluslararası Sistem Kavramı

1945 sonrasında uluslararası sistem ele alınırken bu sistemin kökenlerine de – sistemin yapısının tarihsel bir anlamı ve temeli olduğunu göstermek için – değinilmelidir. Burada ele alınacak uluslararası sistem ve sistemin kapitalizmle olan ilişkisi, aslında ekonomi-siyaset alanlarının ayrılığı, birliği ya da birbirlerini etkilemeleri çerçevesinde UEP disiplininin temel tartışma noktalarından biridir.

Devletler (ya da birimler) arası sistemler tarih boyunca var olmuşsa da, on altıncı yüzyılda Avrupa’da oluşmaya başlayan devletlerarası sistem kendine has özellikleriyle birlikte 1945 sonrası uluslararası sistemin temellerini oluşturur. Günümüz uluslararası sisteminin kökenlerini on altıncı yüzyılda Avrupa’da kapitalizmle birlikte şekillenmeye başlayan modern uluslararası sistem olarak kabul etmenin iki nedeni vardır. İlki, modern dünya sisteminin geçmişinin yaklaşık beş yüz yıl olmasıdır. Dünya Sistemi’nin kökenlerinin beş yüz yıllık mı beş bin yıllık mı olduğu konusundaki tartışma çerçevesinde¹⁴⁹ on altıncı yüzyıl sonrasının kendine has ve ayrı özellikler barındırdığını kabul etmek anlamındadır. Bir diğer nedeni ise, devletler arasındaki ilişkilerin on altıncı yüzyıldan itibaren üzerinde kurulduğu temel ilkelerin günümüzdeki kurumsallaşmanın da temellerini oluşturduğudur. Aşağıdaki paragraflarda, bu ikinci noktadan ne anlaşıldığı ele alınacaktır.¹⁵⁰

On altıncı yüzyılda Avrupa’da oluşmaya başlayan toplumsal sistemin temelinde kapitalizm vardı. Dünya Sistemci yaklaşıma göre:

“Bir dünya-ekonomisinin¹⁵¹ beş yüz yıl ayakta kalması ve buna rağmen bir dünya-imparatorluğuna dönüşmemesi modern dünya-sisteminin bir özelliğidir, gücü de bu özellikte saklıdır. Bu özellik, kapitalizm adı verilen ekonomik örgütlenme biçiminin politik yönüdür. Kapitalizm gelişme imkânı bulmuştur çünkü dünya-ekonomisi sınırları içinde bir değil birçok siyasi sisteme sahipti.”¹⁵²

Avrupa’da on altıncı yüzyılda ortaya çıkan bu farklı toplumsal sistem, ekonomik temel üzerinde hayatın her alanını değiştirmeye başlamıştır. Kapitalizmle birlikte toplumlarda ekonomik ilkeler, değer yasası olarak hâkim hale gelmiştir; kapitalizm öncesi toplumlarda ise politik ve ideolojik kuralların egemenliği ağır basar.¹⁵³ Kapitalizmin dünyaya yayılma eğilimi, kendisini önceki sistemlerden ayırmakta ve kapitalist temelde örgütlenmiş bir devletler sistemini gerekli kılmaktadır. Lakin, bu devletler sistemi sadece sermaye birikim sürecinin basit bir sonucu olarak algılanmamalıdır. Birinci Bölüm’de “hegemonya” kavramını ele alınırken yer verilen Chase-Dunn’ın yorumu, uluslararası sistem bağlamında da düşünülmelidir:

¹⁴⁹ Bu tartışma için bakınız Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı..., passim..*

¹⁵⁰ Bu yönüyle, uygarlık tarihini Avrupa merkezci bir yapıya sıkıştırmakla eşdeğer değildir.

¹⁵¹ Bu kavram, Birinci Bölüm’de açıklanmıştı. Bkz. s. 46.

¹⁵² Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi...*, s. 360.

“Kapitalist üretim biçimi, siyasi-askeri güçte ve dünya piyasalarında üretim ve satış aracılığıyla artık değere el konulmasında tek bir mantık sergiler.”¹⁵⁴ Birinin diğerini belirlediği iki bağımsız alandan bahsedilemez; devletlerarası sistem ve sermaye birikim süreci karşılıklı etkileşim içinde olan aynı sosyoekonomik sistemin parçalarıdır.

Yaklaşık bir tarih olarak on beşinci yüzyılın ikinci yarısında kapitalist bir dünya ekonomisinin uygun koşulları Avrupa’da oluşmaya başlamıştı. Sistem, dünya çapında bir işbölümü ve belli bölgelerdeki bürokratik devlet mekanizmaları üzerinde örgütlenecekti.¹⁵⁵ Modern devletlerarası sistemin Avrupa’da ortaya çıkması ve oradan kaynaklanan bir süreklilik göstermesi de, kapitalizmin Avrupa’da örgütlenmesi ve yükselmesiyle doğrudan ilişkilidir. Sermaye birikimi tüm süreçlere içsel hale gelmeye başlamıştır. Sermaye birikimi tek tek devletlerin ekonomik ve siyasi çerçevelerine içkin olduğu gibi, devletler sistemine de içkindir.¹⁵⁶ Avrupa’da ortaya çıkan türde bir devletlerarası sistemin yeniden üretimi ve yayılması, üretim ve sermaye birikimiyle ilişkili kurumsal oluşumlar ve dinamik süreçleri gerektirmektedir.¹⁵⁷

Avrupa’da ortaya çıkan kapitalist sistemin kurumsallaştırdığı devletlerarası yapı Vestfalya sistemi olmuştur.¹⁵⁸ Vestfalya sistemine atfedilen temel özellik devlet merkezli bir yapı olmasıdır. Vestfalya sistemiyle birlikte ulusal devletler¹⁵⁹ sistem içinde temel aktörler olarak kabul edilmeye başlandı. Sistem içindeki aktörlerin birbirlerine karşı konumları açısından ise, Vestfalya egemen eşitler arasında kurulan

¹⁵³ Samir Amin, “Modern Kapitalist Dünya Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya Sistemleri Kavramı”, ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s. 461.

¹⁵⁴ Chase-Dunn, “Interstate System and ...”, s. 21.

¹⁵⁵ Wallerstein, *op. cit.*, s. 78.

¹⁵⁶ K. Ekholm ve J. Friedman, “Eski Dünya Sistemlerinde Sermaye Emperyalizmi ve Sömürü”, ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s. 144.

¹⁵⁷ Christopher Chase-Dunn, *Global Formation Structures of the World-Economy*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1993, s.141.

¹⁵⁸ Avrupa’da Otuz Yıl Savaşları’nı bitiren 1648 Vestfalya Antlaşması’yla oluşturulduğu varsayılan modern devletler arası sistem Vestfalya sistemi olarak anılır. Vestfalya Antlaşması’nın Avrupa tarihi açısından önemini özetleyen bir metin için bkz. Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, ss. 124-130.

ilişkileri yapılandırmaktadır. Vestfalya sisteminin bu özelliği, sistemle birlikte uluslararası hukukun da kurumsallaşmasıyla kural haline gelmiştir. Uluslararası hukuk da iktisadi nedenlerle ve on altıncı yüzyılda ticareti güvence altına almak için kurumsallaşmıştır.¹⁶⁰ 1648 Vestfalya ile temel özellikleri kurumsallaşmaya başlayan devletlerarası sistem, 1815 Viyana Konferansı sonrası Avrupa Uyumuna adı altında devam etmiştir. Avrupa Uyumuna da on dokuzuncu yüzyıl boyunca görece bir barış döneminin sürmesini sağlamıştır. Bu dönem boyunca kapitalizm, uluslararası alanda yayılmaya devam etmiştir. 1873–1896 aralığında gerçekleşen sinai kapitalizmin en büyük kriziyle birlikte görece barış da krize girmiştir ve Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştır. İki dünya savaşı boyunca temelleri sarsılan devletlerarası sistem, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, farklı özellikler taşıyor olsa da tekrar kurumsal kökenlerine dönmüştür. 1648'den günümüze devletlerarası sistemin geçirdiği birçok değişikliğe rağmen, siyasal olarak üzerinde kurulduğu devletlerin egemen eşitliği ilkesini sürdürdüğü varsayılmaktadır.

Uluslararası sistemin temelini “devletlerin egemen eşitliği” olduğu varsayımı sorgulanmalıdır, çünkü tarihsel sürece baktığımızda bu varsayım kendisini doğrulamamaktadır.¹⁶¹ Vestfalya sistemi, egemen eşitlik vurgusuna rağmen, tarihi boyunca bu ideal durumdan uzak olmuştur. Sistem içinde hem hiyerarşik yapılanma hem de hegemon konumunda bir güç olagelmıştır. Vestfalya sistemi, eşitlik söylemi altında hegemonik bir yapıyı güç dengesi sistemi olarak yaratmış ve sürekli olarak yeniden üretmiştir. “Vestfalyen sistem 1648 anlaşmalarının öngördüğü koşullarla Avrupa'da ortaya çıktı, fakat dünyayı kuşatmak için her aşamada özündeki devletçilik (eşitlik mantığı) ile özellikle dünya sisteminin çeperlerinde yer alan

¹⁵⁹ Ulus devlet-ulusal devlet kavramları arasındaki ayrım için bakınız. Oran, *op. cit.*, s. 5.

¹⁶⁰ Karl Zamenek, “Was Hugo Grotius Really in Favor of the Freedom of the Seas?”, *Journal of the History of the International Law*, C. 1, No. 1 (1999), *passim*.

¹⁶¹ Bu varsayımlar geleneksel uluslararası ilişkiler teorileridir. Uluslararası sistem konusundaki bu geleneksel kabul çeşitli yönlerden ve farklı perspektiflerden eleştirilmiştir. Örneğin liberal yaklaşımlar uluslararası sistem yerine uluslararası toplum olduğunu söylemektedirler. Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan Press, 1994, s. 94. Eleştirel Teori de devlet dışı aktörlerin uluslararası sistem içindeki rollerini yeniden değerlendirerek küresel bir politika yapısının varlığını kabul etmektedirler. Cox, *Approaches to World Order...*, s. 153. Uluslararası sistem konusundaki tartışmaların bu yönü burada ele alınmayacak, sadece Vestfalya sistemine atfedilen geleneksel egemen eşitlik kavramının hiyerarşik bir örgütlenme benzeri yapıda ideal varlığını sürdürmediğine değinilecektir.

lkelerdeki hegemonik gerçekliği (eşıtsizlik mantığı) birleştirerek, aşamalar halinde genişledi.”¹⁶² Falk’un vurguladığı bu eşıtsizlik mantığı, hiyerarşik biçimde yapılandırılmış bir dünya düzeni ortaya çıkarmıştır.

Modern uluslararası sistemin egemen eşitlik anlayışı, genel olarak liberalizmin yarattığı ve sunduğu eşitlik anlayışının bir uzantısıdır. Liberal bireyin sahip olduğu haklara benzer şekilde, devletlerin de siyasal ve hukukî alanda sahip oldukları varsayılan eşitliklerinin karşısında ekonomik bir eşitlik söz konusu değildir. Kapitalizmin uluslararası sistem olarak örgütlenmesinde bir diğer önemli nokta da hegemonik liderliğin var olmasıdır. Bu durumda, hukukî eşitlik prensibi, ekonomik alanda karşılığını bulamamaktadır. Ekonomik eşitsizlikler de siyasal alanı derinden ve esaslı bir biçimde etkileyebilmektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin üzerinde örgütlendiği dünya çapındaki işbölümünün ekonomileri merkez, evre ve yarı-evre olarak düzenlemesi ve her “ekonomi”nin üstlendiği rol, siyasal düzleme de yansımakta ve siyasal rolleri de belirlemektedir.

G dengesi, iki yönlü çalışmaktadır. Bir taraftan tek bir devletin dünya ekonomisini sınırsız bir şekilde kontrol etmesini ve birikim üzerinde siyasi tekel dayatmasını engeller. Devletlerarası bir sistemin varlığı, uluslararası yapı içinde merkez devletlerin ya da hegemon bir gücün varlığına rağmen, sermayenin hareketliliği için siyasi bir arka plan oluşturur.¹⁶³ Diğer taraftan ise, merkez devletler ya da hegemon devlet tarafından yönlendirilen ve bu konumların varlığını meşrulaştıran bir yapı sunar.

Modern devletlerarası sistemde tek bir devlet mutlak ve sınırlanamaz bir hegemon konumuna yükselemez. Uluslararası sistemde hegemon konuma yükselen devlet, sistemi kendi çıkarlarına uygun olarak yönlendirme yeteneğine sahip olabilmıştir, ancak bu sınırsız bir tahakküm değildir. Birinci bölümde kavramsal

¹⁶² Richard Falk, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, ev. Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınevi, 2005, s. 26.

¹⁶³ Chase-Dunn, “Interstate System ...”, s. 31.

olarak ele alınan hegemonya, içinde bulunduğu ve yeniden şekillendirmeye çalıştığı uluslararası sistemden bağımsız düşünülemez.

Hegemonya ve uluslararası sistem ilişkisi hakkında dikkat çekici bir diğer nokta, hegemon devletin gücünü kaybettiği dönemlerde ekonomik milliyetçi politikaları uygularken bile devletlerarası sistemi sürdürmesi ve konumunu bir dünya imparatorluğuna çevirmeye çalışmamasıdır. Bunun yanında, hegemon devletle mücadeleye giren ve ona meydan okuyan diğer devletler hegemon devlet zayıfladığında, kapitalist dünya ekonomisini bir dünya imparatorluğuna çevirmeye çalışırlar.¹⁶⁴ Bu durum başka bir açıdan da hegemon devletin konumunu ele geçirmek isteyen ve ona meydan okuyan (*challenger*) devletlerin mücadelesi olarak değerlendirilir. Bu yoruma göreyse meydan okuyan devletin amacı bir dünya imparatorluğundan ziyade aynı konumu elde etmektir. Her iki durumda da, hegemon devlete meydan okuyan güç, devletler sistemini ve kapitalist dünya ekonomisini tehdit etmektedir.

B. 1945–1971 Arasında Uluslararası Sistem

1945 sonrası uluslararası ilişkiler, siyasal olarak uluslararası sistemin Birleşmiş Milletler sistemiyle genişlediği, askerî, hukuksal ve ideolojik olarak Soğuk Savaş'ın hâkim olduğu, ekonomik olarak da Bretton Woods düzeni tarafından belirlenen bir yapı sergiler. Bu yapının temel özelliği iki kutupluluktur. Sistemin açıklanmasındaki kritik öge ise ABD'nin 1945 sonrasında elde ettiği hegemon güç konumudur. Bu başlık altında incelenen modern uluslararası sistem, 1945 sonrası ABD hegemonyası çerçevesinde değerlendirilecektir. Tezin içeriği açısından taşıdığı

¹⁶⁴ Chase Dunn, *Global Formation...*, s. 146. Chase-Dunn, hegemonyaya ve uluslararası sisteme meydan okuyan bu devletleri arkadan gelen devlet (*second-runner*) olarak nitelendiriyor. Chase-Dunn'a göre, bu ülkelerin uluslararası kapitalist mücadelede üstün bir pozisyon elde etmeyi amaçlayan ve aslında gelişmemiş olan burjuva sınıfı, devlet tarafından desteklenmektedir. Devlet öncülüğünde sanayileşme ve silahlanma süreçleri yaşanırken, bir taraftan da devlet aygıtı güçlenmektedir. Bu bileşenler bir araya geldiklerinde, tarihsel örneklerdeki güçlü devlet gelenekleriyle de birarada düşünüldüğünde, arkadan gelen bu devletlerin uluslararası sistemde sadece hegemon olmaya çalışmaları, kendi ülkeleri için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle uluslararası sistemde güçlenmeye çalışan ve hegemonu meydan okuyan devletler daha çok bir dünya-imparatorluğu kurmaya çalışmışlardır.

önemden dolayı, sistemin temelini oluşturan ekonomik yapı ve bu yapıda ABD hegemonyasının uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla değerlendirilmesi bu bölümün bir altbaşlığı olarak ele alınacaktır. Bu nedenle, burada anlatılacak 1945 sonrası uluslararası sistemin genel özellikleri, uluslararası ekonomik sistemin anlaşılmasına zemin sağlayacak niteliktedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeler ortadan kaldırılarak devletler sistemi Birleşmiş Milletler'in de aracılığıyla tüm devletleri kapsayacak şekilde yayıldı. Birleşmiş Milletler'in Genel Kurul'daki yapısı ise tüm üyelere eşit haklar tanıyarak bu yapının gelişmesine katkıda bulundu. İki kutuplu yapı, Savaş sonrası uluslararası sistemin siyasal yönü şekillenirken henüz ortaya çıkmamıştı. Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı hakkında düzenlenen konferanslarla bir anlamda ekonomik, siyasal ve coğrafi olarak paylaşılan dünya, Soğuk Savaş'a da meşruiyet zemini yaratmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan başat güç olarak çıkan ABD, teknoloji ve üretimde ele geçirdiği üstünlüğü kullandı. Dünya altın arzı ve bunun desteğiyle en değerli para olan Amerikan doları, Amerikan askeri aygıtını sistemdeki en güçlü ordu haline getirdi. Savaş sonrasında dünyayı coğrafi olarak paylaştığı rakibi Sovyetler Birliği ise savaştan askeri ve endüstriyel kapasitesi zayıflamış olarak çıkmıştı.¹⁶⁵

1945 sonrası uluslararası sistemin yapısını anlamaya yardımcı olacak belirgin bir özellik, Soğuk Savaş'tır. Soğuk Savaş genellikle iki farklı temelde açıklanır.¹⁶⁶ İlk açıklama, Soğuk Savaş için “iki kampa ayrılmış dünya” görüşünü kullanır. Geleneksel yaklaşıma göre Soğuk Savaş, Büyük Güç politikalarının nükleer silahlar ve kapitalist-komünist ideolojik karşıtlık öğelerinin eklenmesiyle devamından

¹⁶⁵ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 43.

¹⁶⁶ Kendi içinde farklı evrelere ayrılmakla birlikte, Soğuk Savaş'ın 1947–1989 yılları arasında yaşandığı kabul edilmektedir. Fred Halliday ise 1947-1953 arasını Birinci Soğuk Savaş, 1979-1985 arasını İkinci Soğuk Savaş olarak adlandırır. Halliday, Soğuk Savaş hakkındaki teorileri dört gruba ayırır ve bunları Realist, Özneci, İçselci ve Sistemler Arası olarak sıralar. Fred Halliday, *Rethinking International...*, ss. 170-177. Buradaki ayırım da esas olarak Halliday'in ayırımına dayanmaktadır, ancak dört grup yerine İçselci yaklaşım bir taraf, diğer üç yaklaşımı da diğer bir taraf olarak gruplanmıştır.

ibarettir. Geleneksel yaklaşım içinde Soğuk Savaş'ı algılama ve yanlış algılama kavramları çerçevesinde değerlendiren görüşler de yer alır. Soğuk Savaş'ı bu çerçevede dışında ele alan diğer yaklaşım ise, bu olguyu bloklar arasında değil, blok içi ilişkilerle açıklar.¹⁶⁷ Bu perspektife göre Soğuk Savaş süper güçlerin kendi bölgelerini denetlemelerini sağlayan işlevsel bir sistemdi. Yine bu gruptaki benzer bir açıklama da Soğuk Savaş'ın daha çok ABD iç politikasıyla ilişkili bir uluslararası yapı oluşturduğunu, SSCB'nin de bu yapıdan faydalandığını belirtir.¹⁶⁸

Soğuk Savaş'la ilişkili olarak, bu değerlendirmelerin her ikisinin de anlamlı olduğu noktalar vardır, ancak bu perspektifler siyasi verilere ağırlık verirler. Soğuk Savaş, bunların yanında bir de uluslararası ekonomik sistem açısından ele alınmalıdır: “1945'ten itibaren ABD hegemonyasının koruması altında dünya pazarı yeniden oluşturulur. Bu, askeri ve ideolojik iki kutupluluk ve Soğuk Savaş atmosferinde gerçekleşir. Tüm bu aşama boyunca Doğu-Batı çelişmesi, sosyalizm-kapitalizm çelişmesi gibi gözükür. Oysa gerçekte en köktenci biçimiyle de olsa bir merkez-çevre çelişmesi söz konusudur.”¹⁶⁹

Soğuk Savaş, yakın bir dünya savaşı tehlikesinin korkusunu dünyaya hissettirerek, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki eşitsiz küresel güç dağılımının SSCB ve ABD tarafından kabul edilmesinin aracı olarak kullanıldı.¹⁷⁰ Ayrıca Soğuk Savaş, ABD'nin geleneksel tecrit politikasını Yeni Amerikan Yüzyılı politikasına çevirmesini meşrulaştırma aracı olarak da bir işleve sahipti.¹⁷¹ Soğuk Savaş, jeopolitik bir sistem olarak devletler sistemini etkilediği gibi, devletlerin iç politikalarını, toplumsal düzenleri de etkiledi.¹⁷²

¹⁶⁷ Bu yaklaşımlara örnek olarak Noam Chomsky, Alan Wolfe ve Michael Cox gösterilebilir.

¹⁶⁸ Halliday, *op. cit.*, s. 173.

¹⁶⁹ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme*, çev. Işık Soner, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993, s.12.

¹⁷⁰ Eric Hobsbawm, *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayıncılık, 2003, s. 278.

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 288. ABD'nin uluslararası sistemdeki güçlü konumu, özellikle de hegemon gücünün en yüksek noktasında olduğu 1945-1970 arasındaki dönem, Henry Luce'un 1941'de Life dergisindeki yazısına atıfla yaygın olarak “Yeni Amerikan Yüzyılı” olarak anılır.

¹⁷² John Agnew ve Stuart Corbridge, *Mastering Space Hegemony, Territory and International Political Economy*, Londra, Routledge, 1995, s. 40.

Soğuk Savaş'la birlikte, "aslında dünya durumu savaştan hemen sonra önemli ölçüde istikrar kazandı ve uluslararası sistemle bu sistemi oluşturacak birimlerin yeni bir uzun süreli siyasal ve ekonomik krize girdikleri 1970'lerin ortasına kadar öyle kaldı."¹⁷³ Soğuk Savaş'la ilgili bunun gibi retrospektif değerlendirmeler genellikle iki kutupluluğun uluslararası sisteme istikrar kazandırdığını belirtmektedir. Sistemin kontrol altında tutulması açısından geçerli olan benzeri yorumların varlığı nokta, dengenin kaostan daha iyi olduğunu ve bu anlamda statükonun sürdürülmesinin getireceği faydaları anlatarak hegemonyaya ve hegemon gücün uluslararası politikalarına meşruiyet dayanağı yaratmaktır. Bu değerlendirmenin varacağı bir diğer nokta da "Hegemonik İstikrar Teorisi"dir.¹⁷⁴

1945 sonrası uluslararası sistemin göze çarpan önemli bir özelliği de, sistemde egemen aktörlerin değişmesidir. SSCB ve ABD sistemde sözü geçen aktörler olarak yer alıyorlardı, fakat ABD'nin konumu SSCB'den daha üstündü. ABD uluslararası sistemde, SSCB'den farklı olarak "hegemon"du. ABD'nin üretimde ve teknolojiye ele geçirdiği üstünlük, bunların desteğiyle Amerikan dolarının uluslararası sistemde artan değeri ve tüm bunların sonucunda ABD'nin artan askeri gücü, siyasal alana da yansıyor. Bu güç sayesinde ABD'nin uluslararası sistem üzerinde kontrol yeteneği arttı ve bu dönem "Pax Americana" olarak anılmaya başladı.

Hegemon devlet olan ABD'nin uluslararası ekonomik yapıyı yeni özellikleriyle kurumsallaştırma çabalarını destekleyecek askeri bir ittifak olarak da 1949'da NATO kuruldu.¹⁷⁵ İki kutuplu yapıyı sürdüren bu askeri ittifak sistemi de Amerikan hegemonyasının ve uluslararası sistemin 1945 sonrasında bir başka temel kurumuydu.

¹⁷³ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 280.

¹⁷⁴ İstikrar etiketinin meşruiyet aracı olarak kullanılması ve hegemonyayla ilişkisi, 1980 sonrası IMF programlarının gelişmekte olan ekonomiler üzerinde uygulanmasının istikrar getireceği söylemiyle benzetilmektedir.

Karl Polanyi'nin on dokuzuncu yüzyılı değerlendirme biçimi, 1945 sonrası uluslararası sistemi değerlendirmede yol gösterici bir perspektif olarak kullanılabilir.¹⁷⁶ Polanyi, bütün sistemin temel taşıyı piyasa olarak değerlendirmiştir. Buna göre piyasa, insan doğasına aykırı yapısı nedeniyle nihai çöküşüne ulaştığında, devletlerarası sistemi de beraberinde çökertmiştir. Polanyi'ni devletlerarası sistemin çöktüğünü söylemesi için büyük bir dayanağı vardır: İkinci Dünya Savaşı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden kurulan uluslararası düzene baktığımızda, kapitalizm etrafında örgütlenmiş devletler sistemi, devlet dışı aktörlerin de sistemdeki konumlarının meşruluğuyla, kısmen farklı hukukî düzenlemeler taşıyor olsa da, on altıncı yüzyılda temelleri atılan uluslararası sistemin genel özelliklerini sürdürmektedir. Batı'nın kapitalizmle özdeş egemenliği, sermaye birikim merkezleri el değiştirdikçe yer değiştirmiştir; uluslararası politikadaki Avrupa merkezlilik iki dünya savaşının ardından yerini tamamen Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakmıştır. Polanyi'nin tanımladığı şekilde on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının çöken kurumları, farklı formlarda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden kuruldu. Güç dengesi sistemi yerine onun muadili olan Birleşmiş Milletler sistemi; uluslararası altın standardının yerine önce Bretton Woods sistemi, sonra da dünya parası sistemi; liberal devletin yerine önce sosyal refah devleti, sonra liberal ve neoliberal devlet geçti. Kendi kendini düzenleyen piyasa fikri ise, neoliberal öğretisi tarafından 1980 sonrasında tekrar savunuldu.

Bunun yanında 1945 sonrasında, Polanyi'nin "ikili hareket" olarak adlandırdığı ve piyasanın yıkıcı etkilerine karşı toplumun kendini korumasını da içeren bir süreç yaşandığı söylenebilir. "Sosyal refah devleti" aracılığıyla piyasanın toplumu yıkıcı etkilerinin giderilmesine de çalışılmıştır.

¹⁷⁵ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 295.

¹⁷⁶ Polanyi'nin on dokuzuncu yüzyılı değerlendirmesi için bkz. Polanyi, *op.cit.*, *passim.*.

II. 1945–1971 ARASINDA ULUSLARARASI EKONOMİ, AMERİKAN HEGEMONYASI VE ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER

Bir önceki başlıkta anlatılan İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin temelinde uluslararası ekonomik yapı yatmaktadır. Bu başlık altında, İkinci Dünya Savaşı’ndan 1971’e kadar olan dönemde uluslararası ekonomik yapının şekillenışı ve özellikleri genel olarak ele alınacaktır.

A. Uluslararası Ekonomi ve Amerikan Hegemonyası

1. 1945 Öncesi Uluslararası Ekonomik Sistemin Değerlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik yapı, özellikleri itibariyle Savaş öncesinden ciddi bir kopuşu simgeler. Ancak, hem ABD hegemonyasının kökenleri Savaş öncesi dönemde yatar, hem de Savaş sonrası dönem önceki dönemin ekonomik krizlerini önlemesi planlanan düzenlemeleri içerir. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem, savaş sonrası uluslararası ekonomik sistemin hazırlayıcısı olmuştur.

Uluslararası sistemde hegemon konumdaki Britanya’nın yerine, ABD Birinci Dünya Savaşı’ndan uluslararası kreditör ve dünyanın en büyük endüstri gücü olarak çıktı. İki savaş arası dönemde, önceden verdiği borçlar ve kredilerle ABD’ye bağlı

olan Avrupa ekonomileri zor durumdaydı.¹⁷⁷ Bunun üzerine bir de İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın ardından, ABD dışındaki ekonomilerin sarsıntısı derinleşti.

1929'da ABD'de borsanın çökmesiyle dünyaya yayılan Büyük Bunalım'ın ardından 1931'de uluslararası sermaye piyasaları da çöktü ve Britanya yeniden kurulan altın standardını terk etmek zorunda kaldı. Bu kriz, aynı zamanda finans ilişkilerinde liberal geleneğin terk edilmesini de simgeler. 1931 uluslararası finans krizi, iki savaş arası dönemde önemli bir dönüm noktasıdır. 1931'e kadar, 1914 öncesi liberal uluslararası para ve finans düzenine geri dönme çabaları hâkimdir.¹⁷⁸

İki savaş arası dönemde uluslararası ekonomiyi yeniden düzenlemek için gösterilen çabalar başarısız oldu. 1933'te de Dünya Ekonomi ve Para Konferansı toplandı. 1929 Buhranı'nın ve uluslararası siyasal ortamdaki karışıklıkların etkisiyle, bu konferanstan sonuç alınamadı.¹⁷⁹ Bu dönemde uluslararası ekonomik sistemi düzenlemek için ortaya konan önemli çabalardan bir başkası da, 1936'da ABD, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan "Üçlü Para Antlaşması"ydı. Bu antlaşma, üye ülkelerin diğer üye ülkelerin paralarını altınla değiştirebilmelerini öngörerek ülkeler arasında kur stabilizasyonu gerektirmişti. Kur, altına göre belirlenebildiği için uluslararası çok taraflı işlemlerde kolaylık sağlanacaktı. Ancak, içinde oluşturulduğu uluslararası ortamın da etkisiyle bu sistem verimli bir şekilde uygulanamadı.¹⁸⁰

¹⁷⁷ ABD bu dönemde hem borçlarının geri ödenmesini talep ederek hem de ticarete sınırlamalar koyarak özellikle kendisine en çok borcu olan Britanya ve Fransa'yı ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır. ABD'de 1922 Fordney-McCumber ve 1930 Smoot Hawley yasalarıyla ticari kısıtlamalar yapılmıştır. Cohn, *op. cit.*, ss. 24-25.

¹⁷⁸ 1920'de Brüksel'de ve 1922'de Cenevre'de toplanan uluslararası para konferanslarında dengeli bütçelere, bağımsız merkez bankalarına, serbest sermaye hareketlerine ve uluslararası altın standardına geri dönüş için düşüşteki hegemon Britanya'nın finans merkezi Londra ve yükselen hegemon ABD'nin finans merkezi New York'lu bankerler çaba göstermiş ve hükümetlere bunları yerine getirmek için yüksek miktarda borç vermeyi önermişlerdir. Eric Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990's*, Ithaca, Cornell University Press, 1994, s. 26.

¹⁷⁹ Cohn, *op. cit.*, s. 25.

¹⁸⁰ Ergun Türkcan, "IMF'nin Kökenleri", *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, ed. Cevdet Erdost, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, ss. 6-7.

İki savaş arası dönemin bu ekonomik kaosu, Realist UEP yaklaşımlarına göre, uluslararası sistemde düzenlemeler yapacak bir hegemonun eksikliğinden kaynaklanır.¹⁸¹ Dünya Sistemi yaklaşımının bu dönem konusundaki genel açıklaması ise, dönemin krizlerinin kapitalizmin yapısal krizlerinin bir parçası olduğudur. 1873–1896 ile 1914–1945 dönemleri, Britanya hegemonyasının krizleri ve aynı zamanda Amerikan sermaye birikim sisteminin gelişimi ve dünya ölçeğine yayılışının evreleri olarak değerlendirir. Bu dönemler, Britanya hegemonyasının gücünü yitirmesiyle bağlantılı olarak, kapitalistler arası yoğun rekabet mücadelesinin kendini devletlerarası ilişkiler alanına taşıdığı dönemlerdir.¹⁸²

2. Bretton Woods Konferansı

1945'ten sonra uygulanan uluslararası ekonomik sistemin esasları, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bir yıl önce ABD'nin New Hampshire eyaletinde Bretton Woods'da yapılan "*United Nations Monetary and Financial Conference at Bretton Woods*" isimli toplantının gündemiydi. 22 Temmuz 1944'te, 45 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen bu konferansta savaş sonrası uluslararası ekonomik yapının köşe taşlarını oluşturacak uluslararası ekonomik örgütler kurulmuş ve uluslararası ekonominin yeni işleyiş biçimi belirlenmişti.

Bretton Woods Konferansı'nda esas olarak ABD'yi temsil eden Herry Dexter White ve İngiltere'yi temsil eden John Maynard Keynes'in planları tartışıldı.¹⁸³ White'ın planı başlangıçta, yabancı kur oranlarının bozulmasını, finans ve kredi sisteminin çökmesini önlemeyi, dış ticaretin yeniden tesisini sağlamayı ve dünya çapındaki savaş sonrası çöküntüyü onarabilmek için gerekli ve büyük miktardaki sermayeyi sağlayabilmeyi hedeflemekteydi. Bu hedefleri yerine getirebilmek için istikrar sağlayıcı bir kuruluş olarak Uluslararası Para Fonu'nun (*International Monetary Fund-IMF*) ve imar için bir uluslararası banka olarak Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (*International Bank for Reconstruction and Development-*

¹⁸¹ Örneğin Kindleberger, "Dominance...", *passim.*, ; Cohn, *op. cit.*, s. 25.

¹⁸² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, ss. 320-323, 399.

¹⁸³ Dexter ve White'ın planları İkinci Dünya Savaşı öncesinde hazırlanmaya başlanan ve birçok değişiklikle son şeklini almış planlardır ve ileride de ele alınacağı gibi tamamen karşıt planlar değildir.

IBRD, günümüzde yaygın kullanılan ismiyle Dünya Bankası) kurulması önerilmekteydi.¹⁸⁴

Bretton Woods Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Keynes, Uluslararası Kliring Birliği'nin (*International Clearing Union*) kurulmasını tasarlamıştı. Bu tasarı, White'ın rekabetçi kambiyo piyasalarının merkezi piyasaların kur oranını etkilemek için müdahalesini sınırlı tutacak şekilde yeniden tesisi önerisinin aksine, kambiyo işlemlerinin (*exchange transactions*) merkez bankaları aracılığıyla merkezileştirilmesine dayanan bir kurum öneriyordu. White'ın Uluslararası Para Fonu aracılığıyla işletmeyi planladığı altına bağlı değişim oranı standardına karşın, Keynes "bancor" isimli yeni bir rezerv değeri (*reserve asset*) önermekteydi. Kambiyo yani değişim oranları dengesizliğini gidermeye çalışırken, kredi veren ve fazlası olan ülkelerin açık veren ve borç alan ülkelerle yükü paylaşımları gerektiği ilkesinden hareket edilmesini savunuyordu.¹⁸⁵ Keynes, savaş sonrasında deflasyonist bir ekonomik ortam olacağı ve talep azlığı yaşanacağı tahminine dayanarak, oluşturulacak sistem için White'ın önerdiğinden çok daha fazla bir bütçe ve dolayısıyla başta ABD olmak üzere zenginleşen ülkeler için büyük bir yük öngörmüştü.¹⁸⁶ Keynes'in planında kredi otomatik işleyen bir mekanizmayla alınabilecekken White'ın planında borç alacak ülkeler için katı koşullar hazırlanmıştı.¹⁸⁷

İki planın ortak noktası dalgalı kur sistemine ve uluslararası ticaretin kısıtlanmasına karşıt olmalarıydı. İkisi de kısa süreli sermaye hareketlerinin ulusal

¹⁸⁴ Robert A. Isaak, *Managing World Economic Change*, New Jersey, Prentice Hall, 2000, ss. 38-39. Bu tasarının -uluslararası boyutta olduğu için- ABD Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanmış olması beklenirdi, ancak tasarı ABD Hazine Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. (Isaak, *op. cit.*, s. 38.) Ayrıca uluslararası para politikası üzerindeki kontrol de New York'taki Federal Reserve Bank'tan New Deal'in merkezi haline gelecek Hazine Bakanlığı'na 1931 krizinden sonra devredilmişti. (Helleiner, *States and...*, s. 30.) Henry Morgenthau'nun başkanlığındaki Hazine Bakanlığı, Bretton Woods konferansında ve savaş sonrası düzenlemelerde büyük rol oynadı. Morgenthau, New Deal politikasını uluslararası ekonomiye taşıma planının sahibidir.

¹⁸⁵ Isaak, *op. cit.*, s. 39.

¹⁸⁶ Keynes, 23 milyar doları ABD tarafından karşılanacak 26 milyar dolarlık bir toplamdan bahsederken, White toplam 5,2 milyar dolar ve ABD'nin yapacağı katkı için de 3,2 milyar dolar hesap yapmıştı. *Idem.*

¹⁸⁷ *Idem.*

denetim altında olmasını savunuyordu.¹⁸⁸ Farklılaştıkları noktalar ise kredi veren ülkelere yüklenen sorumluluklar, kur esnekliğinin derecesi gibi daha ayrıntı uygulamalardı. Neticede Bretton Woods kurumlarının kuruluş maddeleri, Keynes'den çok White'ın somut önerilerini yansıtıyorduysa da, gözetilen temel ilkeler ve aslında White'ın önerileri de Keynes'in teorilerini temel almaktaydı.¹⁸⁹ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaklaşık 1970'lere kadar yaşanan dönem uluslararası alanda Keynes temelli ekonomi politikalarının uygulandığı yıllardı.

3. Amerikan Hegemonyası ve Uluslararası Finans, Para ve Ticaret Sistemleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm ekonomilerde görülen maddi gelişme ve büyüme dönemi Bretton Woods sisteminin çöküşüne kadar kesintisiz sürdü. Bu döneme, ekonomik gelişmelerden ötürü, istisnai bir zaman dilimi olarak kapitalizmin “Altın Çağ”ı ya da “otuz muhteşem yıl” denmektedir.¹⁹⁰ Bu dönemi hazırlayan iki savaş arası yıllarda ve hatta öncesinde, ABD’de kitlesel üretim ve tüketimle, verimlilik artışlarıyla ve ekonomik büyümeyle yeni bir toplumsal model yaratıldı. İki dünya savaşı arası dönemde New York dünyanın yeni finans merkezi haline gelirken, ABD ticareti dünya çapındaki payını arttırdı ve dünya çapında bir endüstriyel güç haline geldi. ABD’nin uluslararası alandaki hegemonyasının ülke içindeki kökeni de, sürekli artan verimlilik, ekonomik büyüme ve refahın yayılması temelinde oluşturulan yeni bir toplumsal oydaşmadan kaynaklanır. Bu yolla ABD’de devlet-toplum ilişkilerinde kitlesel üretim ve tüketimin altyapısı oluşturulurken ekonomik ve siyasal alanlar birbirinden bağımsızmış gibi sunulmuştur.¹⁹¹

Böylece 1945 sonrasının ABD’si, üretimdeki verimlilik artışının yanında, sermaye, piyasalar ve hammaddeler üzerinde uluslararası denetim sağlayacak

¹⁸⁸ James Foreman-Peck, *A History of the World Economy: International Relations Since 1850*, Essex, Prentice-Hall, 1995, s. 239-240.

¹⁸⁹ Türkcan, “IMF’nin Kökenleri...”, *passim.*; Helleiner, *States and the...*, s. 32.

¹⁹⁰ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 316.

¹⁹¹ Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics...*, ss. 59-69.

ekonomik güce de sahip oldu. ABD sermayesi, önce Marshall Yardımı, sonra da doğrudan yabancı yatırımlarla Avrupa'ya, kuzeydoğu Asya'ya ve Japonya'ya aktı. Uluslararası ekonomik sistemde önce ABD, ardından ABD sermayesiyle gelişen Avrupa ve sonra da Japonya firmalarının küresel yayılması, bu ülkelerin mallarının sanayileşmiş dünyada üretimi ve pazarlanması söz konusuydu. Merkez ülkeler, çevre ve yarı çevre ülkeleri hammadde kaynağı olarak ve rekabetçi işgücü kaynağı olarak konumlandırarak bağlantıları derinleştirdi.¹⁹²

Uluslararası finans piyasaları on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında gelişmiştir. Ancak 1930'lardaki ekonomik krizi izleyen yaklaşık 30 yıl boyunca sermaye hareketlerinin sınırlandırılmış olmasından dolayı bu piyasaların varlığından söz edilemez. 1950'lerde uluslararası özel finans hareketlerinin artmasıyla bu piyasalar tekrar etkinlik kazandılar.¹⁹³ 1945 sonrasında uluslararası ekonomik sistemin temel özellikleri, sabit kurlar, serbest ticaret ve sermaye hareketlerinin sınırlı olmasıydı. Bu kısıtlanmanın temel nedeni, Keynesçi refah devletinin özerkliğini artırma çabasıdır. Aynı zamanda bu yolla, yeni ulusal makroekonomik planlamalar ve politikalar, uluslararası sermayenin serbest hareketinin yaratacağı etkiden korunmuş olacaktı. Bunun yanında, iki savaş arası dönemin deneyimlerinden dolayı, sermaye hareketlerinin serbest olmasının sabit kur rejimiyle çelişeceği düşüncesi hâkimdi.¹⁹⁴

Uluslararası finansın liberalizasyonu 1950'lerin sonunda başladı ve sermaye kontrolleri -1971 sonrasında sona erdirilene dek- 1960'ların başlarında gevşedi.¹⁹⁵ Bu durum genellikle uluslararası sermayenin baskısı, piyasa gelişmeleri ve teknolojik değişim nedeniyle ortaya çıkmış olarak değerlendirilir. Ayrıca devletlerin bu süreçteki rolü minimuma indirgenir ve hatta devletlerin bu baskıya direnemedikleri değerlendirilmesi yapılır. Göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta, uluslararası

¹⁹² Randall D. Germain, *International Organization of Credit: States and Global Finance in the World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 77. Germain, dünya ekonomisinin muğlak ama ABD hegemonluğunda genişleyen sınırlarının ABD askeri yörüngesi takip edilerek de görülebileceğini söylemektedir.

¹⁹³ Helleiner, *States and the Reemergence...*, s. 1.

¹⁹⁴ *Ibid.*, ss.4-7, 33-35, 48-49. Helleiner, bunların yanında ABD'nin stratejik hedeflerinin ve Soğuk Savaş'ın ekonomi politikasının da sermaye hareketlerinin kısıtlanmasında etkisi olduğunu ileri sürer.

finans piyasalarının ancak devletlerin politikaları ve gücü tarafından çizilmiş bir kurumsal yapıda gelişmiş olduğudur.¹⁹⁶

Uluslararası sistemde ABD'nin hegemon olduğu bu dönemde uluslararası para piyasaları da, Uluslararası Para Fonu ele alınırken anlatılacağı gibi, ayarlanabilir sabit kur sistemi temelliydi. ABD dışındaki ülkelerin parası, ABD dolarına oranla sabit bir değerde tutulurken, ABD doları da altına bağlı bir değere sahipti. Uluslararası para sistemi düzenlemeleri kısa vadede kurların birbirine serbestçe çevrilebileceği sabit oranlar yaratmayı hedefliyordu. Uluslararası para politikası aracılığıyla, ABD liderliğindeki ekonomik sisteme dahil ülkelerde devalüasyon ve ödemeler dengesi açıkları önlenmeye çalışılıyordu. 1958'e kadar bir uluslararası para sisteminden tam anlamıyla söz edilemez çünkü uluslararası konvertibilite bu tarihe kadar tam olarak kurulamadı, ancak 1958–1971 arasında sabit ama ayarlanabilir kur sistemi tüm ilkeleriyle birlikte işledi.

Bu dönemdeki uluslararası para sisteminin asıl önemi, teknik düzenlemelerden öte, “dünya para üretiminin refah, güvenlik ve güç düşünceleriyle güdülenmiş bir hükümet örgütleri ağı” tarafından ele geçirilmiş olmasıydı.¹⁹⁷ Bu zemin ilke olarak Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ydı, ancak uygulamada ABD'nin müttefiklerinin merkez bankalarıyla uyum içinde hareket eden Amerikan Federal Rezerv Sistemi tarafından yönlendiriliyordu. Uluslararası para sistemi, uluslararası siyasal sistemin önemli bir parçasıydı ve güvenlik ve para kurumları birbirlerini tamamlıyordu.¹⁹⁸

Uluslararası ticaret sistemi, GATT ele alınırken değinileceği gibi -Amerikan hegemonyasını kendinden önceki uluslararası hegemon Britanya'dan ayıran bir özellik olarak- çok taraflı bir yapıdaydı. Bu yapının yerleştirilmesi ve yaygınlaşması, uluslararası para sistemine bağlı olduğu için, 1960'ların sonuna kadar yavaş bir süreç izledi.

¹⁹⁵ John Gerard Ruggie, “International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order”, *International Organization*, C. 36, No. 2 (Bahar 1982), s. 403.

¹⁹⁶ Helleiner, *op. cit.*, s. 6-7.

¹⁹⁷ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 413.

¹⁹⁸ *Idem.*

B. Amerikan Hegemonyasında Uluslararası Ekonomik Örgütler

Uluslararası ekonomik örgütlerin kuruluş ve işlevlerini değerlendirmeye geçmeden önce, Amerikan hegemonyasının en parlak olduğu dönemde hegemonya ve uluslararası ekonomik örgütler arasındaki ilişkinin niteliği ele alınacaktır.

ABD, savaş sonrasında uluslararası ekonomik sistemi düzenlerken *laissez-faire* ilkesini terk etti. Bu dönemde New Deal politikaları uluslararası boyuta taşındı. İstikrarı sağlama amacı, uluslararası ekonomik yapının yeni kurumları oluşturulurken gözetilen temel ilkelere biri oldu.¹⁹⁹ ABD uluslararası alanda hegemonyasını kurarken, uluslararası ekonomik sistemi liberal bir temelde örgütledi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ekonomik sistemin liberalizmi, bu dönemde ticaret, para ve sermaye üzerinde kurulan rejimlerin ve uluslararası ekonomik örgütlerin de gösterdiği gibi, devletler eliyle düzenlenen piyasaları içerir. Ruggie bu dönemi “düzenlenmiş liberalizm” (*embedded liberalism*) olarak adlandırmaktadır.²⁰⁰

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmi küresel düzeyde yeniden örgütlerken, kurulmasına önyak olduğu uluslararası örgütlerde farklı bir temsili yapı oluşturulmuştu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda her ülkenin tek oyunun olmasının yarattığı kararlara eşit katılma ilkesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde daimi üyelerin alınacak kararlarda veto yetkisiyle uyuşmuyordu. Yine de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Doğu Blokuyla Batı Bloku bir arada yer almaktaydı. Bundan farklı olarak, Bretton Woods kurumları olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası’nda kapitalist olmayan Doğu Bloku yer almıyordu. ABD’nin batı bloku içindeki ekonomik örgütlenmesini sağlayan bu

¹⁹⁹ John Cornwall, *Capitalist Development in the Twentieth Century*, New York, Cambridge University Press, 2001. s. 202.

²⁰⁰ Ruggie, *op. cit.*, s. 392. “Embedded” sıfatının kelime anlamının “gömülü” demek olmasına rağmen ve Polanyi’nin piyasaların topluma yerleşikliği bağlamında “embedded” kelimesini kullanmasına rağmen, Ruggie’nin kullanımı liberalizmin öngörülerinin aksine ABD hegemonyası tarafından düzenlenen bir ekonomik yapıyı anlatmak için olduğundan burada “düzenlenmiş” karşılığını kullanmak daha uygundur. Ancak Ruggie “düzenlenmiş”in karşılığı olabilecek “regulated” kelimesini kullanmamıştır.

iki kurumun yanında GATT'ta da doğu bloku ülkeleri yoktu. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, eşit oy ilkesi yerine ağırlıklı oy yapısıyla, başta ABD olmak üzere ekonomik açıdan güçlü merkez ülkelerin bu örgütlerde karar verici konumda olmasını sağlıyordu.

Bu örgütler, ABD hegemonyası altında, geniş tabanlı bir üye yelpazeleri olduğu için, ABD hegemonyasının meşruiyet dayanaklarının bir yönünü temsil eder. ABD hegemonyasının çok taraflılık ilkesi bu kurumlar aracılığıyla kendini gerçekleştirir. Ancak uluslararası ekonomik örgütlerdeki ağırlıklı oy ve kota yapısı bu çok taraflılığın aslında tek taraflı işlediğini gösterir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonominin yeniden örgütlenmesindeki hâkim güçler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve GATT'ı küresel ekonomiyi kendi haline bırakmamak ve yönetmek için kurmuşlardı. Keynesçi refah devletiyle de uyumlu bir şekilde, bu uluslararası örgütlerin kuruluşları, piyasaların düzenlenmesi gerektiği inancına dayanıyordu. Bu uluslararası örgütler, ülkelere uygulamaları gereken ekonomik politikalar için baskı uygulayacaklardı. Ulusal düzeyde harcamaları artırmak, vergileri azaltmak ve faiz oranlarını düşürmek gibi genişlemeci ekonomi politikaları uygulamalarını sağlayacaklardı.²⁰¹

ABD, uluslararası sistemde hegemon olarak gücünün en üst düzeyini yaşadığı yıllarda, uluslararası ekonomik örgütleri uluslararası politikaları için doğrudan kullanmamıştır. Bu tezde de ekonomik örgütlerin hegemonyayla ilişkilerinin değerlendirilmesi bakımından temel alınan iki yaklaşımdan biri olan Dünya Sistemi yaklaşımına göre:

“bu daha geleneksel güç araçları, ‘özgür dünya’nın yeniden örgütlenmesinde ve korunmasında kullanılmaya başlanınca, Bretton Woods örgütleri (IMF ve Dünya Bankası) ile Birleşmiş Milletler, ya dünya hegemonyası işlevlerini yerine getirme görevinde Amerikan hükümeti tarafından kullanılan yardımcı araçlar haline geldi, ya da bu amaçla kullanılmıyorlarsa, kendi kurumsal işlevlerini yerine getirmeleri engellendi. Böylece 1950’ler ve 1960’lar boyunca Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası, Amerikan Federal Rezerv Sistemi (US Federal Reserve System)

²⁰¹ Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, İstanbul, Plan B Yayınevi, 2002, s. 34.

tarafından yönetilen seçkin bir ulusal merkez bankaları topluluğuna oranla ve bununla ilişkili olarak dünya parasının düzenlenmesinde ya hiçbir rol oynamadı, ya da pek küçük bir rol oynadı.”²⁰²

Hegemon devlet ve uluslararası ekonomik örgüt ilişkisi bakımından anlamlı bir başka görüş olan Eleştirel yaklaşıma göre, uluslararası örgütler hegemonyanın mekanizmalarıdır. Uluslararası örgütler aracılığıyla hegemon devlet evrensel normlarını ortaya koyar. Hegemonik dünya düzeninin yayılmasını kolaylaştıracak kuralları uygulayan ve kendileri bu düzenin ürettiği kurumlar olan uluslararası ekonomik örgütler, bu kuralları ideolojik olarak meşrulaştırma ve oluşabilecek hegemonya karşıtı görüşleri engelleme işlevlerini yerine getirmeleri için tasarlanmıştır.²⁰³

Yine Eleştirel yaklaşımın bakış açısından, Bretton Woods kurumları toplumsal sorunlar konusunda, ulusal politikaların liberal bir dünya ekonomik sistemiyle uyumlu olması şartıyla, işsizlik gibi konularda daha hassas davranmışlardır. Ancak yine de bu kurumlar, ağırlıklı oy sistemiyle, örgütlerin uygulamaları ve kararları üzerinde ekonomik ve siyasal güçleri yansıtan bir sistem benimsemiştir. Bu kurumlar aynı zamanda ideolojik bir işlevi de yerine getirirler. Hegemon devletin ve merkez ülkelerin ideolojileri ve politika önerileri, devletlerin iç yapılarını da etkiler, devletleri küresel bir uyumlaştırma projesinin parçası haline getirir.²⁰⁴

Realist UEP yaklaşımları bu durumu farklı değerlendirmektedir. Robert Keohane’e göre, ABD İkinci Dünya Savaşı’nın ardından hegemon konumdayken oluşturduğu uluslararası örgütler ve rejimler aracılığıyla hem kendi gücünü ve sistemini korumaya çalışmış, hem de sistemdeki diğer devletler arasında işbirliğini geliştirmiştir. Hatta bu örgütlerin ve rejimlerin yarattığı karşılıklı işbirliği, bağımlılık ve çıkarın etkisiyle, 1970’lerden sonra ABD hegemonyasının krize girmesinden sonra bile, bu kurumlar işbirliğini yitirmemiştir.²⁰⁵

²⁰² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 114.

²⁰³ Cox, *Approaches to World Order...*, s. 138.

²⁰⁴ *Idem..*

²⁰⁵ Robert Keohane, *After Hegemony...*, *passim..*

Burada ele alınan ve uluslararası ekonomik sistemin temellerini yansıtan üç örgüt, aslında Bretton Woods konferansında ortaya konan hedeflerinden farklı yönlerde işledi. Uygulamadaki bu değişikliğin sebebi yine ABD'dir. ABD, Bretton Woods sistemini, gidermek istediği sorunları gidermediği ya da elde etmek istediği sonuçları elde edemediği ölçüde değiştirdi.²⁰⁶ Önce bu örgütlerin kurucu antlaşmalarındaki maddeleri farklı yorumlayarak uyguladı.²⁰⁷ Sonra da Marshall Yardımı örneğinde görüleceği gibi, bu örgütlerin yine kendi belirlemiş olduğu işlevlerini yerine getirmelerini engelleyerek doğrudan kendisi bu politikaları uyguladı. Önce örgütler aracılığıyla koyulan ekonomik kurallarla düzenlemeye çalıştığı uluslararası ekonomik sistemi, sonra doğrudan kendisi siyasal olarak yönetti, yer yer örgütleri devre dışı bıraktı. Bu da Soğuk Savaş politikalarıyla mümkün oldu.

1. Uluslararası Para Fonu

Bretton Woods Konferansına katılan 45 ülkeden SSCB dışındaki 44 ülkenin imzasıyla, Bretton Woods kurumları olarak anılan Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund-IMF*) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası kuruldu. Uluslararası Para Fonu 1947 yılında kuruluşunu tamamlayarak çalışmaya başladı.

Uluslararası ekonomik yapının üç ayağını oluşturan uluslararası ekonomik kurumlar olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) kuruluş amaçları birbirlerini tamamlar. Uluslararası Para Fonu'nun görevi kısa vadeli ödemeler dengesi sorunlarını çözmekken, uzun vadeli yapısal uyum Dünya Bankası'nın rolüdür.²⁰⁸ GATT ise uluslararası ticaretin serbestleşmesi üzerine çalışır. Bu örgütlerin amaçlarının İkinci Dünya Savaşı öncesi dünya ekonomisinin sorunlarının tekrarlanmasını önleyecek düzenlemeler getirmek olduğu yaygın olarak belirtilir. Bu değerlendirme yapılırken dikkat edilmesi

²⁰⁶ Geoffrey R. D. Underhill, "Global Issues in Historical Perspective", ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Kanada, Oxford University Press, 2000, s. 110.

²⁰⁷ Ruggie, *op. cit.*, s. 406.

²⁰⁸ Isaak, *op. cit.*, s. 41.

gerekilen nokta neden-sonuç ilişkilerini karıştırmamak olmalıdır. Bu örgütler savaş öncesi koşulların ortaya çıkmasına tek başlarına engel olamazlardı. ABD eliyle yeniden düzenlenen uluslararası ekonomik yapıya yeniden örgütlenme zemini merkez devletler aracılığıyla yaratılmış, bu örgütlerin düzenlemeleriyle de yapı kurumsallaştırılmaya çalışılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde çok taraflı ticaret sistemi ve uluslararası altın standardı çökünce bunların yerini alacak uluslararası ekonomik düzenlemeler yapılamadı. Uluslararası Para Fonu'nun kuruluş amacı uluslararası para sisteminin eksikliğini gidermek ve düzensizliği önlemektir. Fon kurulurken aynı zamanda çok taraflı ticaretin yeniden canlanması ve bunun için de kurların serbest olarak birbirlerine çevrilebilmesinin sağlanması amaçlanmıştır.²⁰⁹ Uluslararası Para Fonu'nun bunun dışındaki temel amaçları, uluslararası finansal işbirliğini sağlamak, kur oranlarını istikrarlı hale getirmek, uluslararası ticaret ve tam istihdam yararına uluslararası likiditeyi genişletmektir.²¹⁰

Bretton Woods kurumlarının birbirini tamamlayan amaçlarının yanında örgütsel yapıları da benzerdir. Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankası'nın üyeleri aynıdır. Uluslararası Para Fonu'nun merkezi Washington'dadır. Genel Kurul (*Board of Governors*- Güvernörler Kurulu olarak da anılır), İcra Direktörleri Kurulu (*Executive Board*-Yönetim Kurulu olarak da anılır) ve Başkan (*Managing Director*) organizasyon yapısının temelleridir. Örgütsel şemanın tepesinde her biri bir üye ülke tarafından atanmış üyelerden oluşan Genel Kurul yer alır. Genel Kurul her yıl bir kere toplanır ve genel işlemleri yürüten İcra Direktörleri Kurulu'na bu işlemlerin yapılabilmesi için yetki verir. Genel Kurul bunun yanında kurucu antlaşmalarda yapılan değişiklikler, yeni üye alımı, yönetimin seçimi konularıyla da ilgilenir. İcra Direktörleri Kurulu ise 24 üyelidir. Kurul, atanmış ve seçilmiş yöneticilerden oluşur.²¹¹ Bretton Woods'ta alınan kararlara göre, en büyük kotaya sahip ilk beş devletin İcra Direktörleri Kurulu'nda daimi temsilcisi olacaktı. Antlaşma imzalandığında en büyük ilk beş kotaya sahip olması öngörülen devletler

²⁰⁹ Klaus Knorr, "The Bretton Woods Institutions in Transition", *International Organization*, C. 2, No. 1 (Şubat 1948), s. 22.

²¹⁰ Isaak, *loc. cit.*.

ABD, İngiltere, Çin, Fransa ve SSCB'ydi.²¹² SSCB antlaşmayı imzalamayınca onun yeri Hindistan'a verildi.

Bretton Woods kurumları, konferansa SSCB'nin de katılmış olmasına rağmen, savaş sonrası ekonomik bölünmeyi de simgeliyordu. Asıl imzacılardan birisi olan SSCB antlaşmayı onaylamayınca Genel Kurul iki değişiklik yaptı. 14 Mart 1946'da, antlaşmayı onaylaması için SSCB'ye 31 Aralık 1946'ya kadar ek süre verildi. Daha sonra yapılan bir değişiklikle, Fon'da altıncı büyük kotaya sahip olan Hindistan SSCB'nin yerini aldı ve İcra Direktörleri Kurulu'nda doğrudan temsil hakkı kazandı.²¹³ Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1947'den sonra da iki blok arasındaki sınırlar kesinleşti. Doğu Bloku ülkeleri Fon'a üye olmadılar.

Uluslararası Para Fonu'nda kararlar genellikle oy çokluğuyla, bazı durumlarda da nitelikli çoğunlukla alınır. Üye ülkelerin bu kurumlara verdiği ya da aldığı yardımlar arasındaki büyük farklar nedeniyle "bir ülke-bir oy" eşitliği Fon'un iki temel organında yoktur, ağırlıklı oy sistemi uygulanır. Fon üyelerinin dolarla ölçülen kotaları vardır ve kotalar her ülkenin vereceği oyu belirler. Ülkesel kotalar, milli gelir, ticaret dengesi ve 1971'e kadar altın rezervleri gibi ülkeye ait ekonomik verilerin sonucunda belirlenir.²¹⁴

Her devletin bir temsilcisi bulunan ve karar alma organı olan Genel Kurul'da her üyenin 250 oyu ve kotasındaki her 100.000 doları için ek bir oyu mevcuttur.²¹⁵ Bu hesaba göre, ilk kurulduğunda Genel Kurul'da oy dağılımı bakımından baskın ülkeler ABD, Britanya, Kanada, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, İsveç ve Japonya'ydı.²¹⁶ Kotaların değiştirilebilmesi için Genel Kurul'da toplam oy

²¹¹ <www.imf.org/external/np/exr/facts/finfac.htm>

²¹² Knorr, *op. cit.*, s. 21. Bugün en büyük kotaya sahip ilk beş devlet, ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir.

²¹³ "International Monetary Fund", *International Organization*, C. 1, No. 1 (Şubat 1947), s. 124'den International Monetary Fund, *Selected Documents of the Board of Governors Inaugural Meeting*, Washington, Nisan, 1946, s. 22.

²¹⁴ Knorr, *loc. cit.*

²¹⁵ *Ibid.*, s. 22.

²¹⁶ Isaak, *op. cit.*, s. 42.

gücünün beşte dördünün onayı gerekmektedir. Kotalar bu dönemde 1958, 1960 ve 1970’te olmak üzere üç kere topluca yeniden belirlenmiştir.²¹⁷

Uluslararası Para Fonu, üye ülkelerine kendi kurlarına dolar ya da altına oranla değer biçmelerini zorunlu kıldı. Sabit değilse de istikrarlı kur rejimi için destek, Fon’un kaynaklarından sağlanacaktı. Kaynaklar da üye ülkelerin kotalarından gelmekteydi. Kotanın çeyreği altın ya da ABD doları olarak ödenmeliydi, kalan kısmı ise ülkenin kendi parasıyla ödenebilirdi. Üye bir ülke, Fon’da tutulan rezervden, azami olarak kendi kotasının iki katını borç alabilirdi. Bunun yanında, ülkeler kendi kotalarının %25’i kadarını da otomatik olarak borç alabiliyordu. Ek kaynak alma hakları da, ülkelere ancak kurların gerçekçi bir değişim oranında tutulması şartı ve sıkı koşullar altında verilebiliyordu.²¹⁸

Böylece Uluslararası Para Fonu depozit alan ve borç veren bir banka olarak çalıştı ve uluslararası rezervlerini artırabilme gücüne sahip oldu. Örneğin, borç alan bir ülke ilk kredisini dolar olarak aldıysa, rezerv pozisyonu bu miktar kadar artmış oluyordu. Aynı zamanda, ABD’nin rezerv pozisyonu da aynı miktarda artmış oluyordu; böylece Fon’daki toplam rezerv çekilen miktarın iki katı kadar artmış oluyordu.²¹⁹ Fon, kotalara göre kendisine yapılan katkının dışında bu uygulamalarla bütçesini artırır, çünkü Fon, özel firmalar gibi çalışarak yaptığı işlemlerden kazanç sağlar. Bunun bir sonucu da, diğer uluslararası örgütlerin aksine, bütçenin Fon’un hareketlerini kısıtlayan bir unsur olmamasını sağlamasıdır.²²⁰

Yeni sisteme geçişi kolaylaştırmak için tek seferlik %10’a kadar her kurun değerinde ayarlanma yapılmasına izin verildi. Her kurun değeri belirlendiğinde, üye ülke ancak Fon’un onayıyla değişiklikler yapabilecekti. Onay ancak ülkenin ödemeler dengesinin ciddi bir dengesizlik içinde olmasıyla verilebilecekti. Uluslararası Para Fonu’nun kur oranlarındaki temel kriteri istikrarı sağlamak ve

²¹⁷ Susan Strange, “IMF: Monetary Managers”, ed. Robert Cox ve Harold Jacobson, *The Anatomy of Influence: Decision Making in International Organization*, Londra, Yale University Press, 1974, ss. 263-264.

²¹⁸ Foreman-Peck, *op. cit.*, s. 241.

²¹⁹ *Idem.*

²²⁰ Strange, *op. cit.*, s. 266.

sürdürmekti. Bu da ekonomik büyüme ve yatırım için önkoşul olarak algılanıyordu.²²¹ Bunun için sabit kur sistemini sürdürmeye çalıştı. Kurların resmi değişim oranları, altına ve dolara oranla belirlenmişti. İki savaş arası dönemde ticaret savaşına yol açmış olan kurların rekabetçi devalüasyonunu engellemek için sabit bir değişim sistemi ayarlanmıştı.²²² Devalüasyon bir kurun diğeriyle değişme oranının düşürülmesidir. Bir ülke kurunu devalüe ederse, ithal ettiği malların ve hizmetlerin fiyatları yükselir ve ihraç ettiği malların fiyatları başka ülkelere daha ucuz gelmeye başlar. Ödemeler dengesinde açık olan ülkeler (ülkeye gelenden daha çok para ülkeden çıkıyorsa) ithal ettiği mallardan kazanç elde edebilmek için parasını devalüe etme eğilimi gösterir. Uluslararası Para Fonu, ödemeler dengesinde geçici sorunlarla meşgul ülkelere kısa dönemli borç verip kurların arasında sabit değişim oranlarını sürdürmeye çalışıyordu.²²³ Ülkeler, geçici sorunları çözmek için çektikleri yardımı sorunu giderince hemen geri ödemeliydiler; hemen ödenemezse de bir ülkenin aldığı borçları en fazla beş yıl içinde geri ödemesi gerekirdi.

Fon, kurların birbirine çevrilebilirliğini sağladı. Üye ülkeler, cari işlemler üzerinde yabancı kambiyo kontrolünde bulunmayacaklardı. Sermaye hareketleri üzerinde kontrole izin verilmişti, hatta sıcak paranın denge bozucu hareketlerini engellemek için kontrol özendiriliyordu.²²⁴

ABD, faturayı tek başına ödemek istemediği için Uluslararası Para Fonu kuruluşundan beri hep yüklü miktarda nakde sahip olmuştur, çünkü cari bütçe açıklarıyla yumuşak geçişlerle baş etmek isteyen ülkeler için hazır para tutulmalıydı. Ayrıca borç verdiği ülkelerin dizginlerini elinde tutmayı garanti altına almak için Uluslararası Para Fonu borçlarının hep “koşullu” olması olağan prosedür haline geldi. Stand-by antlaşmaları yoluyla politika sınırlamaları ve performans hedefleri kredi verilme mekanizmasının 1960’larla birlikte bir parçası oldu. Fon’un mali ve parasal hedefleri, 1957’den beri pek değişmemiştir.

²²¹ Isaak, *op. cit.*, s. 41.

²²² Cohn, *op. cit.*, s. 26.

²²³ *Idem.*

²²⁴ Knorr, *op. cit.*, s. 23.

Uluslararası Para Fonu'na üye olan bir ülkenin, uluslararası ticaret hacmi, ulusal ve uluslararası geliri ile uluslararası rezervlerinin miktarıyla belirlenen kotası, ülkenin nakit alacak ve vereceği ile oy gücünü de belirlediği için, dünya ekonomisi içindeki yerini de belirlemiş oluyor. Böylece Fon, üzerinde kurulduğu bağımlılık ilişkilerinin sürdürülmesinin de bir aracı olarak işlemekteydi.

Uluslararası Para Fonu'nun hegemon devlet olan ABD'yle ilişkilerine gelince, ABD 1971'e kadar uluslararası ekonomik yapının temel örgütlenmesini Bretton Woods kurumları ve GATT aracılığıyla kurmuş olsa da, amaçlanan politikalar bu örgütler aracılığıyla yerine getirilemedikçe örgütleri devre dışı bırakarak doğrudan kendisi uluslararası ekonomiyi düzenlemişti. Batı Avrupa'nın yeniden imarı konusunda Uluslararası Para Fonu yetersiz kalınca ve 1947'de Britanya'da kur konvertibilitesini sağlama girişimi başarısız olunca, ABD Fon'u devre dışı bıraktı.

Uluslararası ekonomik örgütlerin uluslararası ekonomik sistemin işletilmesinde ABD tarafından devre dışı bırakılmasının belirgin örneği, 1948'de Marshall Planı'nın Avrupa Yeniden İmar Programı olarak uygulamaya konulmasıdır. Marshall Yardımları, kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (*OEEC-Organization for European Economic Cooperation*) aracılığıyla dağıtıldı. ABD, OEEC aracılığıyla yardımı vereceği ülkeyle ikili müzakereler yapıyordu. 1948–1952 arasında Avrupa ülkelerinin Fon'un kaynaklarından yararlanması engellendi, bu durum fiilen 1955'e kadar uzatıldı.²²⁵ Ancak bu dönemde Avrupa ülkelerinin Fon'dan ayrılması da engellendi. Örgütleri devreden çıkartan Marshall Planı, Batı Avrupa'nın ekonomik olarak kendini toparlamasını sağlamıştır. Ama daha da önemlisi, Avrupa'nın ödemeler dengesi krizini çözmek için sürekli finanse edilmesine denge sağlamıştır. Aynı zamanda Avrupa'dan Amerika'ya sermaye kaçışını dengelemiştir. Plan, bir anlamda, ABD'nin Avrupa üzerinde sermaye hareketi kısıtlaması uygulayamamasını telafi etmiştir.²²⁶ ABD, uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla yapılması öngörülen bu düzenlemeleri, örgütleri dışarıda bırakarak doğrudan kendisi idare etmiş oldu.

²²⁵ Strange, *op. cit.*, s. 277.

1950’de Avrupa kurlarının birbirine çevrilebilirliğini sağlayacak Avrupa Ödemeler Birliği (*EPU-European Payment Union*) ABD tarafından kurduruldu.²²⁷ Uluslararası Para Fonu politikalarıyla sağlanması planlanmış olan kurlar arasında tam konvertibiliteye geçiş ancak Avrupa Ödemeler Birliği tarafından sağlanabildi. Fon, konvertibilitayı tüm kurlar için sağlamakla görevliydi ancak Avrupa içindeki ayarlamaları yapamayınca yerine Ödemeler Birliği önce Avrupa içi konvertibilitayı sağladı. Dolar ve Avrupa paraları arasında konvertibilite ise ikinci aşamada gerçekleşti. 1958’de Avrupa ülkeleri kurları ve dolar arasında serbest değişime geçilmesi, pratikte ortaya bir “dolar standardı” çıkarmış oldu. Avrupa Ödemeler Birliği de görevini tamamlayınca bu tarihte sona erdi. Böylece Bretton Woods sistemi ve kurumlarının işlevi rafa kaldırıldı, onun yerine yönetim doğrudan ABD Hazinesi ve Federal Rezerv tarafından yerine getirilmeye başlandı.²²⁸ Doların uluslararası para sistemindeki rolü, ABD ittifak sisteminin ve dünya ekonomisinin işlemlerini kolaylaştırdı; dolar rezerv ve uluslararası kur olarak ABD’nin küresel pozisyonunda köşe taşı oldu. Ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü ABD’nin başlıca müttefikleri rezerv olarak dolar tutuyorlardı, doların uluslararası rolü ABD’ye senyoraj (para basma) hakkı tanıyordu, bu da uluslararası ekonominin düzenleyicisi olan ABD’ye bazı ayrıcalıklar veriyordu.²²⁹

Bunların ardından yaşanan Süveyş Bunalımı ve Cezayir Savaşı’nın sterlin ve franka olan etkisi nedeniyle, Fransa ve Britanya Fon’dan büyük miktarda destek aldılar. Ayrıca 1958’de Avrupa’da kurların tam konvertibilitesine geçildi.²³⁰ Bu gelişmelerle Fon’un önemi arttı ve Fon uluslararası alanda tekrar kullanılmaya başlandı.

1969’da Özel Çekme Hakkı (*SDR-Special Drawing Rights*) denilen, merkez bankaları arasında kullanılacak, kotalara bağlı yeni bir rezerv değeri Uluslararası Para Fonu tarafından yaratıldı. SDR, sabit kur sistemini dengelemek amacıyla, iki

²²⁶ Helleiner, *States...*, s. 58.

²²⁷ Underhill, “Global Issues...”, s. 109.

²²⁸ *Idem..*

²²⁹ Gilpin, *op. cit.*, s. 237.

²³⁰ Strange, *op. cit.*, s. 270.

temel rezerv değeri dolar ve altının yetersiz kalması üzerine oluşturulmuştu. SDR, Keynes'in Bretton Woods konferansında önerdiği "bancor"du. Ancak 1971'de Bretton Woods sisteminin çökmesi ve sabit kur sisteminin terk edilmesi, SDR'nin uluslararası rezerv değerini anlamsız kıldı. Yine de SDR, bir ölçü birimi gibi kullanılmaya devam etti.²³¹

2. Dünya Bankası

1944 Bretton Woods konferansında kurulan ikinci Birleşmiş Milletler uzmanlık kuruluşu Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'dır (*IBRD-International Bank for Reconstruction and Development*).²³² Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Ticaret Örgütü (*ITO-International Trade Organization*) ile birlikte uluslararası ekonomik yapının ABD liderliğinde yeniden tesisi için tasarlanan üç kurumdan biriydi.²³³

Dünya Bankası'nın kuruluş amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin ekonomik olarak yeniden toparlanmasına yardımcı olmaktır. Uluslararası Para Fonu'nun kısa dönemli borçlarının aksine, Avrupa'nın savaş sonrası yeniden inşasını sağlamak amacıyla uzun dönemli borç vermek için tasarlanmıştır. Dünya Bankası aslında bir fonun, Uluslararası Para Fonu da aslında bir bankanın işlevlerine sahipti.²³⁴

²³¹ <www.imf.org/external/np/exr/facts/sdr.htm>

²³² IBRD, daha sonra kurulan dört kurumla birlikte bugün Dünya Bankası Grubu olarak anılır. Tezde bundan sonra IBRD, yaygın olarak kullanılan şekilde Dünya Bankası olarak anılacaktır. Aslında IBRD ve IDA bir arada Dünya Bankası olarak adlandırılır. IBRD geliştirmekte olan ülkelere, IDA az gelişmiş ülkelere borç vermektedir. Dünya Bankası Grubu'ndaki kuruluşlar şunlardır: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development-IBRD), Uluslararası Kalkınma Kurumu (International Development Association-IDA), Uluslararası Finans Birliği (International Finance Corporation-IFC), Çoktarafli Yatırım Garantisi Ajansı (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA), Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez (International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICDIS) <www.worldbank.org> IBRD ve IDA bir arada Dünya Bankası olarak adlandırılır. IBRD geliştirmekte olan ülkelere, IDA az gelişmiş ülkelere borç vermektedir.

²³³ Uluslararası Ticaret Örgütü, bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

²³⁴ Keynes, Fon'un adının banka, Banka'nın adının fon olması gerektiğini söylemiştir. Bkz. Edward S. Mason ve Robert E. Asher, *The World Bank Since Bretton Woods*, Washington, The Brookings Institution, 1973, s. 11.

Dünya Bankası kurulurken, iki savaş arasında yaşanan ekonomik yıkımın ardından uluslararası ekonominin yeniden örgütlenebilmesi için büyük miktarda sermayeye ihtiyaç olacağı varsayılmıştı. Bu varsayım da, uluslararası özel yabancı yatırımların kendiliğinden canlanmayacağı beklentisinden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde yapılması gereken hem özel hem de kamu yatırımlarını sağlayacak sürekli fonlar Dünya Bankası tarafından sağlanacaktı. Bunun için de Banka, özel yabancı yatırımı harekete geçirmek için garantiler vermeye ve özel sektörü, normal şartlarda yatırım yapmayacağı projeleri finanse ederek desteklemeye başladı.²³⁵ Banka'nın bu işlevleri ve politikaları, Keynesçiliğin uluslararası ekonomik alanda uygulamaya konulmasıydı.

Dünya Bankası'nın organizasyon yapısı, üyelerinin ortak olduğu Uluslararası Para Fonu'na benzer. Fon'la aynı şekilde tüm üyeler Genel Kurul'da (*Board of Governors*) temsil edilirken, Direktörler Kurulu'nda (*Board of Directors*) 24 üyenin temsilcisi yer alır.²³⁶ Banka ve Fon üyeliğinin birbirine bağlıydı, dolayısıyla Uluslararası Para Fonu'na üye olmayan SSCB, Dünya Bankası'na da üye olmamıştı.

Dünya Bankası'nın bütçesi, Uluslararası Para Fonu'nun kota sistemine benzer şekilde üye ülkelerin ödedikleri aidatlardan oluşuyordu. Uluslararası Para Fonu'nda en büyük kotanın sahibi ABD, Dünya Bankası'nda da en yüksek aidatı ödeyen ülkeldi. Fon gibi Banka'nın işlemleri de bir dünya parası olarak ABD doları üzerinden yapılıyordu. En yüksek aidat sahibi olarak ABD'nin Fon gibi Banka'da da fiili veto yetkisi oluşmuştu.

Dünya Bankası'na ülkeler tarafından verilen aidatların %2'si dolar ya da altın olarak ödenirken, %18'i üye ülkelerin kendi paralarında ödenecek ve ancak üye ülkenin rızasıyla borç verilebilecekti. Üyelerin ödediği miktarın %80'i de Banka'nın etkinliklerini garantiye alan bir rezerv gibi garanti fonu olarak tutulacaktı.²³⁷ Dünya Bankası, ismi gibi bir bankadan ziyade üye ülkelerin hissedarları olduğu bir

²³⁵ Knorr, *op. cit.*, s. 29.

²³⁶ <www.worldbank.org> İcra Direktörleri'nde günümüzde en büyük hissedarlar ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'nın atadığı birer İcra Direktörü yer alırken, kalan 19 Direktör de diğer üye ülkeleri temsil etmektedir.

²³⁷ Foreman-Peck, *op. cit.*, s. 241.

kooperatife benziyordu. Bu sermaye yapısıyla, zengin ya da fakir, tüm ülkelerin ortak bir havuz yaratmaya katılmasını sağlayacak bir yapı oluşturmak amaçlanmıştı. Böylece Banka'nın yaptığı işlerin sorumluluğu sadece merkez ülkelerin üstünde olması engellenmiş, tüm üyelere yayılmıştı. En büyük hissedar olan ABD'nin en büyük yatırımlarından birinin sorumluluğu sadece kendi üzerinde değildi, tüm üyelerin üstündeydi. Bu durumda çevre ve yarı-çevre ülkelerin üstüne görece daha çok yük bindirilmiş oluyordu.

Dünya Bankası'nın ilk uygulaması 1947'de Fransa'ya savaş sonrası yeniden imar için borç vermek olmuştu.²³⁸ Banka'nın Avrupa'nın yeniden imarına ve dünyanın kalan kısmında ekonomik büyümeye destek olabilmek için benimsediği ilk strateji, bu amaçlara sanayileşme aracılığıyla ulaşmaktı. Bunun için de altyapı yatırımları yapacak yabancı finansın sağlanması ve gelişmekte olan sanayi sektörlerinin korunması yollarını gerekli görüyordu. Avrupa'nın yeniden imarı konusunda, 1960'lardan sonra Dünya Bankası'na ihtiyaç kalmamıştı. Zaten 1948'den sonra bu görev Marshall Planı aracılığıyla yerine getirilmeye başlanmıştı. Dünya Bankası başlangıçtaki görevi olan İkinci Dünya Savaşı'ndan zarar gören gelişmiş kapitalist ekonomilere uzun dönemli borçlar vermesinin ardından, 1950'lerde az gelişmiş ülkelere borç vermeye başladı.²³⁹ Bu amaçla Dünya Bankası uluslararası sermaye piyasalarından borç almaktaydı. Böylece ticari faiz oranlarının altında borç alma imkânı, önde gelen kapitalist ülkelerce Banka'ya verilen fonlar nedeniyle kısıtlanmıştı.²⁴⁰ 1952'de Dünya Bankası organizasyon yapısında yapılan değişiklikle, bölgesel temelli yeni birimler oluşturuldu. Bu yapı değişikliği, Banka'nın Avrupa dışında Üçüncü Dünya ülkelerine yönelmesini kolaylaştırdı.²⁴¹ 1966'da kabul edilen bir memorandumla, Fon ve Banka "öncelikli sorumluluklar" belirleyerek görev alanların ayırdılar. Banka için kalkınma programları öncelikli alan haline geldi. Fon ise öncelikle kurlar ve kısa süreli ödemeler dengesi sorunlarıyla ilgilenecekti. İki

²³⁸ <www.worldbank.org>

²³⁹ Pereira, Dünya Bankası'nın Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik bu kalkınmaya destek politikasıyla, Kalkınma İktisadı'nı yakın ilişki içinde değerlendirmektedir. Luiz Carlos Bresser Pereira, "Development Economics and the World Banks's Identity Crisis", *Review of International Political Economy*, C. 2, No. 2 (Bahar 1995), ss. 213-215.

²⁴⁰ Gill ve Law, *op. cit.*, s. 144.

²⁴¹ Mason ve Asher, *op. cit.*, ss. 74-76.

kurumun görevleri arasındaki bu sınırlar, Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra muğlâklaşacaktı.²⁴²

1945'ten ortalama 1970'lere kadar olan ve kapitalizmin Altın Çağı olarak adlandırılan bu yıllar, uluslararası ekonomide genişleme olduğu, üretimde artış yaşandığı için görece bir refah dönemi olmuştu. Merkez ülkelerin büyüme hızlarına oranla çevre ve yarı-çevre ülkeler daha az büyüyor ve aralarındaki fark gittikçe açılıyorsa da, çevre ve yarı-çevre ülkeler de mutlak bir ekonomik gelişme yaşadılar bu dönemde. Dünya Bankası politikaları da bu gelişmelerle uyumlu bir seyir izledi. 1980'lerden sonra değişmiş olan uluslararası ekonomik ortamla birlikte Dünya Bankası'nın politikaları ve yapısı da değişecektir.

3. GATT

Bretton Woods Konferansında Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'yla birlikte bir de Uluslararası Ticaret Örgütü (*International Trade Organization-ITO*) kurulması kararlaştırılmıştı. Konferansta ABD endüstriyel üstünlüklerini de göz önünde tutarak serbest ticaret sisteminin yeniden kurulmasını isterken, Britanya dolar sıkıntısının ve bunun yol açacağı olumsuzlukların tam istihdam politikalarını engelleyebileceği endişesiyle serbest ticaret rejiminin acilen kurulmasına şüpheyi yaklaşıyordu.²⁴³

1945'te, ABD Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kurulması için hazırladığı öneriyle, SSCB'nin de dâhil olduğu çeşitli ülkelere ticaret engellerini azaltma konusunda yapılacak müzakerelere katılma çağrısında bulundu.²⁴⁴ Londra, Cenevre ve Havana'da 1946-1948 arasında yapılan uluslararası görüşmelerin sonucunda Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kurulması için Havana Şartı oluşturuldu ama Şart hiçbir zaman yürürlüğe girmedi.²⁴⁵ Havana Şartı'nın hazırlanması aşamasında, Bretton Woods konferansının aksine Üçüncü Dünya ülkeleri de müzakerelerde söz

²⁴² Richard E. Feinberg, "The Changing Relationship Between World Bank and the International Monetary Fund", *International Organization*, C. 42, No. 3 (Yaz 1988), s. 548.

²⁴³ Gilpin, *op. cit.*, s. 217-218.

²⁴⁴ Foreman-Peck, *op. cit.*, s. 241'den K. Kock, *International Trade Policy and the GATT 1947-1967*, Stockholm, Almquist and Wiksell, 1969, s. 62.

²⁴⁵ Foreman-Peck, *op. cit.*, s. 242.

sahibi olmuş ve belli sektörlerin korunması ile kotalar konusunda bazı önemli ödünler elde ederek, tercihli ticaret antlaşmaları yapabilme imkânı kazanmışlardı. Uluslararası Ticaret Örgütü'nün planlanan oylama sistemi de, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın ağırlıklı oy kuralının aksine eşit oy ilkesine dayanıyordu. Uluslararası Ticaret Örgütü'yle ilgili tartışmaların bir kısmı da, Britanya ve Fransa'nın eski sömürgeleriyle ticari ilişkilerinde ayrıcalıklı konumlar talep etmesinden kaynaklanıyordu. ABD'nin kurmak istediği çok taraflı serbest ticaret rejimiyle çelişen bir noktaya gelinmişti.²⁴⁶ Havana Şartı ABD tarafından onaylanmayınca Uluslararası Ticaret Örgütü kurulamadı.

Havana Şartı ve Uluslararası Ticaret Örgütü üzerine çalışmalar ve tartışmalar sürerken, örgüt kurulana kadar uluslararası ticaretin belirli bir zeminde işleyebilmesi için 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (*GATT-General Agreement on Tariffs and Trade*) hakkında müzakereler yapılmaya başlandı. 1947'de 23 ülke GATT'ı imzaladı. GATT'a katılımın Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na katılımdan daha düşük olmasının nedeni, bu iki örgüte üyelik birbirine bağlıyken, zaten merkez ülkelerin lehine bir ticaret sistemi geliştirecek GATT'a taraf olma konusunda böyle bir zorunluluk olmamasıydı. ABD 1950'de Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kuruluşunu onaylamayınca, savaş sonrası ticaret müzakerelerini başlatmak için hazırlanan GATT, uluslararası ticaretin düzenlendiği esas zemin haline geldi.

GATT aracılığıyla uluslararası ticareti düzenlemek için, üyeler arasında müzakere turları yapılıyordu.²⁴⁷ Bu müzakere turlarına katılan ve GATT'a taraf olan ülkeler, başlangıçta üzerinde anlaşma yapacakları sektörleri ve yapabilecekleri gümrük tarife indirimlerini bildiriyordu ve bunlar üzerinden ikili ya da çok taraflı müzakereler yapılıyordu. ABD dünya ticaretini bir Ticaret Örgütü'yle düzenleme amacını başlangıçta gerçekleştirememiştir ve önce merkez ülkeler içinde bu konuda

²⁴⁶ William K. Tabb, *Economic Governance in the Age of Globalization*, New York, Columbia University Press, 2004, ss.291-296.

²⁴⁷ Dünya Ticaret Örgütü kurulana kadar sekiz müzakere turu yapıldı: Cenevre (1947), Annecy (1949), Torquay (1950-1951), Cenevre (1955-1956), Cenevre (1960-1962; Dillon Turu), Washington (1964-1967; Kennedy Turu), Tokyo (1973-1979), Paris (1986-1994; Uruguay Turu). Ralph Pettman, *Understanding International Political Economy*, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996, s.141.

oydaşma sağlamak zorunda olduğu ortaya çıktı. Dünya Ticaret Örgütü kurulamamış olsa da, bu müzakere turları aracılığıyla ABD dünya ticaretine yön vermeye çalışıyordu. GATT'a ilk yıllarında sadece merkez ekonomiler katıldı.²⁴⁸ ABD, GATT müzakere turlarıyla merkez içinde bir oydaşma sağlamaya çalışırken sadece merkez ekonomilerin desteğini almaya çalışmıyordu, aynı zamanda yükselmeye başlayan kendi dışındaki merkez ülkeleri denetim altında tutmaya çalışıyordu.²⁴⁹ 1960'larda kalkınma iktisadının da etkisiyle İthal İkameci Sanayicilik gibi ulusal kalkınma stratejileri izleyen az gelişmiş ekonomiler, GATT'ın önerdiği ticaret modeliyle bu tür ekonomik politikalar çalıştığından pek katılım göstermediler. 1960–1961 yılındaki GATT müzakere turunda sadece yedi az gelişmiş ülke yer aldı.²⁵⁰

GATT'ın gözettiği temel ilke, ticarete liberalizasyonu sağlamaktı. GATT, çok taraflı görüşmelerde ülkelerin gümrük tarifesi oranlarını düşürmek için ve bu yolla iki savaş arası dönemde uyguladıkları korumacı ticaret bariyerlerine geri dönülmesini engellemek için tasarlanmıştı. GATT tarafları birbirlerine en çok gözetilen ulus kaydını uyguluyorlardı. Bu ilkeyle GATT'a taraf ülkelerin birbirine karşı tercihli ticaret antlaşmaları yapmaları engelleniyordu. GATT çerçevesinde yapılan anlaşmaların bir diğer ilkesi de karşılıklıydı. GATT'ın en önemli özelliği ise sadece malların ticaretiyle ilgili düzenlemelerin yapılmasıydı.

Ticaret liberalizasyonunun sağlanması ve ticaret müzakereleri için genel bir çerçeve sağlayan GATT'ın, kurulamamış olan Uluslararası Ticaret Örgütü'nün aksine, yetki ve sorumluluk alanı sınırlıydı. Gerçek bir uluslararası örgüt değil, müzakere forumuydu, kural koyan bir otoritesi yoktu. Dahası, tartışmaları çözecek bir mekanizması yoktu. Tarım ve hizmet sektörlerini, doğrudan yabancı yatırımları düzenleme yetkisi yoktu; ayrıca gümrük birliği ve diğer tercihli ticaret antlaşmalarıyla ilgilenecek yetkiye sahip değildi.²⁵¹

²⁴⁸ GATT'a taraf olan 34 devlet, 1952 yılında dünya ticaretinin %80'ini elinde tutuyordu. Bkz. Foreman-Peck, *op. cit.*, s. 242.

²⁴⁹ Ergin Yıldızoğlu, *Hegemonyadan İmparatorluğa*, İstanbul, Everest Yayınları, 2003, s. 111.

²⁵⁰ Tabb, *op. cit.*, s. 291.

²⁵¹ Gilpin, *op. cit.*, s. 218.

GATT aracılığıyla yapılan anlaşmalarla, uluslararası ticaretin liberalizasyon hızı ulusal hükümetlerin inisiyatifine bırakılmıştı. Ancak, ABD'nin oluşturmak istediği çok taraflı ticaret sistemi Uluslararası Ticaret Örgütü'yle kurulmuş olsaydı da, uluslararası para sistemindeki sorunlar nedeniyle bir anda gerçekleştirilemeyecekti.²⁵² Uluslararası ekonomik sistemin diğer iki kurumuyla birlikte değerlendirildiğinde, GATT'ın etki alanı sınırlıydı. Bu durum, uluslararası ticaretin ABD'nin istediği şekilde kurumsallaşması için öncelikle diğer alanların tesisinin gerekliliğinin yanında ticaretin devletlerin ekonomi politikalarında görece daha önemli yerinden ve ABD'nin nüfuzunun yetmemesinden de kaynaklanıyordu. Bu nedenle GATT'ın ilk dönemleri çoğunlukla merkez ülkeler arasındaki müzakerelerle geçmişti. Uluslararası para sistemi İkinci Dünya Savaşı öncesinde çöktüğü için ve eski hegemon devlet olan Britanya'nın gücü bu sistemi yeniden kurmaya yetmediği için, para sisteminin ABD önderliğinde kurulmasına diğer merkez ülkeler fazla karşı çıkmamıştı. Fakat ticaret konusunda durum farklıydı. Eski ticari ilişkiler devam ediyordu. ABD ve diğer merkez ülkeleri arasında ticaret konusundaki anlaşmazlık da, eski sömürgelerle olan tercihli ticaret sisteminin yer yer sürdürülmesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın aksine GATT'ın Birleşmiş Milletler'le organik bir bağlantısı yoktu.

III. BRETTON WOODS SİSTEMİNİN SONU

1971'de Bretton Woods sisteminin sona ermesinin öyküsü, hem birbirini izleyen ekonomik göstergeler ve siyasal kararları, hem de bunlarla bağlantılı olarak ABD hegemonyasındaki değişiklikleri anlatır. Burada, Üçüncü Bölüm'de ele alınacak Neoliberalizme geçiş dönemi olarak önce Bretton Woods sisteminin nasıl çöktüğü anlatılacak, ardından da bu değişikliğin nedenleri ve hegemonya açısından anlamı üzerinde durulacaktır.

A. Bretton Woods Sisteminin Çöküşü

²⁵² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 414.

Sabit uluslararası kur sisteminin dolar ve altına bağlı kurgulanış şekli nedeniyle, ABD'nin sistemine bağlı tüm ekonomilerde yabancı kur olarak tutulan rezerv miktarları 1960'lar boyunca arttı. Sabit kur sisteminde konvertibilitenin sağlanmış olmasıyla, kısıtlanan sermaye hareketleri de yeniden canlanmaya başladı. Uluslararası bono piyasalarında işlemler arttı, bunların etkisiyle oluşan *eurodollar*²⁵³ piyasaları uluslararası ekonominin çehresini değiştirmeye başladı. Bankalar da uluslararası borçlanmaya başlayınca ve *off-shore* bankacılık²⁵⁴ ortaya çıkınca, ABD'nin dolar rezervlerinin ABD dışına çıkışı hızlandı; ABD de doların dışarı çıkışına ve dış bağımlılıklarına yetemez hale geldi ve sistemin olduğu şekliyle sürdürülmesi zorlaştı.²⁵⁵ Altın rezervleriyle desteklenen dolar, pratikte uluslararası para sistemini nakit ya da hesap akışıyla sürdürüyordu. 1968'de Fransa'nın tuttuğu dolarları altınla değiştirmek istemesiyle başlayan Avrupa'nın devalüe edilmiş banknotu garanti edilmiş altın külçeyle değiştirme tercihi, uluslararası para sisteminin zaten sarsılan temellerine bir dinamit daha koydu. Mevcut dolar kadar altın tutulması sistemin temel ilkelerinden biri olarak belirlenmişti, ancak dolaşımdaki Amerikan dolarının karşılığı kadar altın yoktu. Avrupa'dan gelen doları altınla değiştirme talepleri karşısında, ABD dışına akan altının fiyatı taleple orantılı olarak yükseldi. Uluslararası para sisteminin işleyişi, ABD'nin altın rezervleri dışında Avrupa'nın da bu rezervleri tutma isteğiyle birlikte bir müddet daha sürdürüldü.²⁵⁶ 1968'de Fransa ve Almanya, kendi kurlarının değerini doların karşısında %10 düşürerek Bretton Woods sisteminin çökmesine giden yolda bir adım daha atmış oldular. Aslında bu tarihte doların konvertibilitesi fiilen sona erdi.

²⁵³ *Eurodollar*, ABD dışındaki bankalarda tutulan ABD doları cinsinden mevduat ve rezerve verilen addır. ABD doları ilk güçlenmeye ve dünya parası olmaya başladığı yıllarda Avrupa'da yoğunlaştığından ABD dışında tutulan dolar *eurodollar* olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak günümüzde *eurodollar* ABD dışında dünyanın herhangi bir yerinde tutulan Amerikan dolarını anlatmak için kullanılır.

²⁵⁴ *Off-shore* bankacılık, bir ülkede faaliyet gösteren ancak merkezi o ülke dışında başka bir ülkede bulunan denizaşırı bankaları anlatmak için kullanılır. Bu şekilde çalışan bankaların en önemli özelliği, merkezlerinin yer aldığı ülkeler dışında çalıştıkları için, faaliyet gösterdikleri ülkelerin yasal düzenlemelerine tabi olmamalarıdır. Bu konuda yasal düzenlemelerin olmadığı ülkelerde faaliyet gösteren *off-shore* bankalar, yasal mevzuattan bağımsız işlem yapabilmeleri sayesinde özellikle vergilendirilme konusunda avantajlı bir konum elde ederek kısa vadede kârlılıklarını artırmaktadırlar.

²⁵⁵ Barry Eichengreen, "The Bretton Woods System: Paradise Lost?", Barry Eichenberger, *Gold Standard in Theory and History*, Florence, Routledge, 1997, ss. 313-315.

²⁵⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, s. 296.

ABD açısından bu gelişmelerin başka nedenleri de vardı. Vietnam Savaşı'nın finansmanının getirdiği yükün yanında ABD'nin uygulamaya koyduğu *Great Society* programının finansmanı, ABD ödemeler dengesinin açıklarını büyütüyordu. Bu durumda da ABD uluslararası likiditeyi sağlayabilmek için sürekli dolar basıyordu ve böylece uluslararası ekonomik sistem içindeki diğer devletlerin fazla vermesi sağlanmış oluyordu. Bu gelişmelerin de etkisiyle, parasal genişlemeyle beraber ABD'de enflasyon oranları da yükseliyordu. ABD ise, artan ekonomik maliyetleri ödemek için başvurabileceği yollardan biri olan ülkede vergileri artırma yolunu seçmemiş, onun yerine enflasyonist makroekonomik programlar izlemişti.

Uluslararası para sistemindeki bu sarsıntıyı aşabilmek için, 1967'de Uluslararası Para Fonu bünyesinde yaratılan ve 1969'da yürürlüğe giren Özel Çekme Hakları (*SDR*), üye ülkelere başlangıçta verilen ve yetersiz kalan kotaları desteklemek ve likidite akışının sürekliliğini sağlamak için tasarlanmıştı.²⁵⁷ SDR sayesinde ABD'nin daha az para basması sağlanmaya çalışıldı. SDR'nin uluslararası para sistemine dâhil olması, Uluslararası Para Fonu'nun kurucu antlaşmasında yapılan ilk köklü değişiklikti. ABD, uluslararası ekonomik örgütleri devre dışı bırakarak doğrudan kendisinin müdahale ettiği sistemde sarsıntılar oluşunca, örgütleri tekrar devreye sokmaya çalıştı.

ABD'nin bütçe açığını dengeleme politikası 1971'de başarısız olunca, Almanya'ya artan dolar akışıyla birlikte Alman markının değerinin yükselmesine müdahale etmedi. Japonya ise Almanya'nın aksine ihraç mallarının rekabet değerini koruyabilmek için parasının değerinin artmasını engelledi.²⁵⁸ ABD açıklarını azaltmaya çalışırken, uluslararası para sistemine dâhil ülkeleri kendi kurlarını yeniden ayarlamaya zorladı. Doların değerini düşürünce, altınla dolar arasındaki bağlantı koparılmış oldu. 1971 tarihli Smithsonian Antlaşması'yla yeni kur oranlarını belirlendi ve doların altın cinsinden değerinde %10'luk bir devalüasyon yaptı. Bu değişiklikler, ABD'nin açığı sürdüğü için sabit kur rejiminin sorunlarını çözmedi.

²⁵⁷ Isaak, *op. cit.*, s. 42.

²⁵⁸ Foreman-Peck, *op. cit.* s. 305.

Böylece uluslararası para sistemi sabit kur dışına çıkmış oldu.²⁵⁹ Sistem çökünce hızlı enflasyon ve yüksek işsizlik oranları uluslararası ekonomik sisteme hâkim oldu.²⁶⁰ Sabit kur sisteminin çökmesi, 1973’le başlayan petrol şokları ve yüksek enflasyon oranları uluslararası sermaye piyasalarının etkinliğini artırdı ve devletler de sermaye kontrolünü bıraktılar.²⁶¹

B. Bretton Woods Sisteminin Çöküşünün Değerlendirilmesi

Uluslararası para sisteminin çökmesi, para politikaları aslında sadece piyasa kurallarıyla işleyen bir yapıda olamayacağı için aynı zamanda siyasal bir olaydır. Uluslararası para sisteminin kuruluşu gibi çöküşü de, nedenleri ve sonuçları bakımından siyasal temellidir. Yukarıda anlatılan ekonomik gelişmeler, dünya sistemi içinde hegemonyanın gücündeki ve konumundaki değişiklikler bakımından da ele alınmalıdır.

Doların Bretton Woods sisteminde evrensel para olarak konumlanmış olmasının arkasında ABD’nin siyasal gücü yer alıyordu. ABD, “dünya parası üzerindeki etkin denetimi sayesinde 1960’ların sonuna değin dünya üretim ve ticaretini destekleyip geliştirebildi ve ödemeler dengesi açıklarını finanse edebildi.”²⁶² Fakat ABD ekonomisi Vietnam Savaşı’nın getirdiği mali yükü zor durumda kalmıştı. Vietnam Savaşı bunun yanında siyasal anlamda da ABD hegemonyasının aşınmasına yol açmıştı. Dış askeri harcamalar ABD dolarının dışarı akışını fazlalaştırıyordu. Kamu açıkları artıyor, enflasyon yükseliyor ve sanayinin rekabet gücü azalıyordu, bunun sonucunda ödemeler dengesi açıkları büyüyordu.

²⁵⁹ Gilpin, *op. cit.*, s. 238. Bu durum genel olarak “dalgalı kura geçildi” şeklinde yorumlanır. Oysa tamamen serbest dalgalanmaya bırakılmış bir kur sistemi söz konusu değildir. Kur, sınırları belirli bir alanda hareketlenmeye bırakılmıştır sadece. Bu yeni durumu anlatmak için “dalgalı kur” yerine “esnek kur” ifadesi tercih edilebilir.

²⁶⁰ Eichengreen, *op. cit.*, s. 314.

²⁶¹ Jonathan Kirshner, “Money is Politics”, *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), s. 651.

ABD firmalarının dış yatırımları dizginlendi, ABD kendisi de *eurodolar*a yöneldi. ABD, daha güçlü olduğu dönemlerin ürünü Bretton Woods sistemini taşıyamaz hale gelmişti.²⁶³ Ancak Bretton Woods sistemi çöktükten sonra da ABD ve dünya parası konumunda olan ABD doları uluslararası ekonomik sistemin temelinde durmaya devam etti.

1950'ler ve 1960'lar boyunca dünya ekonomisindeki sermaye fazlası, mal ticareti ve üretime yönlendirilmişti. 1968–1973 yılları arasında ise, *eurodolar* piyasalarındaki birikim iyice artmıştı. Aynı zamanda gelişen *off-shore* piyasalardaki parasal işlem hacmi, dünya ticaretinin para değerini aşmıştı. Bu tarihten sonra dünya ekonomisinde mali genişleme dönemi hızlandı.²⁶⁴ Böylece sermaye hareketleri üzerindeki fiili kontrol de kaldırılmış oldu. Bretton Woods sisteminin uluslararası parasal sistemi ve finans sistemi arasındaki yalıtılmışlık, 1960'larda *eurodolar* piyasasının oluşmasıyla çözülmeye başlamıştı. Kısıtlanmış olan uluslararası finans sistemiyle, temel dinamikleri değişen uluslararası para sistemi kesişmeye başladı.²⁶⁵

1971'de Bretton Woods sisteminin çökmesi ve bununla bağlantılı mali genişleme dönemi, dünya ekonomisinde “kesinlikle devrimci bir eğilim olarak görünmemektedir. Bu tür mali genişlemeler, on dördüncü yüzyıldan beri, sermayenin dünyanın tüm büyük ticari ve mali genişlemelerinin değişmeyen bir sonucu olarak ortaya çıkan rekabet baskılarının yoğunlaşmasına karşı gösterdiği karakteristik bir tepki olarak yinelenmekteydi.”²⁶⁶

Dünya kapitalizminin bu dönüşümü ABD'nin hegemon konumundaki kriz ve çelişkilerle, siyasal ve ekonomik güç kayıplarıyla örtüşüyordu. 1980'lerle birlikte Neoliberal politikaların izlenmesiyle hegemonya ve kapitalizm başka bir sürece girecekti. ABD, Bretton Woods yılları boyunca, uluslararası hegemonyasını

²⁶² Köse ve Öncü, *op. cit.*, s. 125.

²⁶³ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 9. B., 2002, ss. 512-513.

²⁶⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, ss. 441-443.

²⁶⁵ Gilpin, *op. cit.*, s. 234.

²⁶⁶ Arrighi, *op. cit.*, s. 443.

yayarken Fordizmi de uluslararası alana yaymıştı. 1971 sonrası durum, aynı zamanda birikim rejiminde de değişikliklere sahne olacaktı.²⁶⁷

Bretton Woods sisteminin çökmesiyle, Altın Çağ dönemi de sona ermiştir. Bretton Woods'un çöküşüyle de bağlantılı olarak Altın Çağ'ı sona erdiren diğer nedenler fiyat kısıtlamalarının çökmesi, yüksek enflasyonun ortaya çıkması ve petrol fiyatlarındaki ani yükseliş oldu.²⁶⁸ 1971–1973, yılları böylece uluslararası ekonominin kırılma noktalarından biri oldu. Bu tarihten sonraki kur sistemi sermaye birikiminde yarattığı belirsizliklerin yanında, uluslararası ticaret dengesi de giderek bozuldu. 1971'in bir başka önemi de dünya çapındaki ticaret dengelerinin kırılma noktası olmasıdır. 1971 sonrasındaki uluslararası ticaret dengeleri 1971 öncesinden farklı olmuştur. 1948'den 1970'e kadar dengede olan uluslararası ticarete, bu tarihten sonra ABD hep ticaret açığı verecektir.²⁶⁹ 1971 devalüasyonu ABD kendi üretimini korumaya çalıştı. Devalüasyonun sonucunda ABD'nin ticaret dengesi biraz düzeldi ve ekonomisi canlanmaya başladı, bu sırada Avrupa ve Japonya'nın rekabet gücü azaldı. Devalüasyonla ABD üzerindeki yükü merkez ülkeler arasında dağıtmış oldu.²⁷⁰

Yine de, Bretton Woods sisteminin çöküşünün dönemin hegemonu olan ABD'nin gücüyle ilişkisi; Britanya hegemonyasının gücünü yitirmesinin nihai simgelerinden biri olan 1931'de altın standardının terk edilmesi, uluslararası para sisteminin tamamen çökmesi ve bu çöküşün yarattığı uluslararası kaos kadar derin değildir. Bretton Woods sisteminin işleyişi çökmüştür ancak yine de ABD merkezli bir uluslararası para sistemi kalmıştır. Hatta bu nedenle aslında uluslararası para sisteminin çökmediği, temelindeki güç odakları aynı kaldığı için sadece işleyiş kurallarının değiştiği söylenebilir.

²⁶⁷ Harvey, *Postmodernliğin...*, s. 163.

²⁶⁸ Angus Maddison, *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*, New York, Oxford University Press, 1991, s. 178.

²⁶⁹ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, "Imbalances in the World Economy and Congestion in the Periphery", yayınlanacak, Zed Publishing, 2006, ss. 7-8.

²⁷⁰ Giovanni Arrighi ve Beverly J. Silver, "Polanyi's Double Movement: The Belle Epoque of British and US Hegemonies Compared", *Politics and Society*, ss. 27-28.

Köse ve Öncü, 1971'deki kırılmayı sermayenin mantığı ve devletin mantığı arasındaki ayrımla açıklamaktadır.²⁷¹ Bu yoruma göre, 1930'larda başlayan bir süreçte düzenlenmiş bir sermaye birikimi başlamıştı ve devlet gücünün mantığı, sermaye gücünün mantığını kendi denetimine almış ve düzenlenmiş bir liberalizm ya da düzenlenmiş liberalizm (*embedded liberalism*)²⁷² dönemi yaşatmıştı. 1971'den sonra ise sermayenin gücünün mantığı, devletin gücünün mantığına üstün gelmeye başladığından düzenlenmiş sermaye birikimi sistemi terk edildi. Bretton Woods sistemiyle ABD tarafından düzenlenen uluslararası ekonomik sistemdeki devletin kontrolü altındaki sermaye, bu istisnai dönemden sonra devletin kontrolü dışına çıktı. Böylece Otuz Muhteşem Yıl ya da Altın Çağ bitmiş oldu.

²⁷¹ Köse ve Öncü, "Imbalances in the World Economy...", ss. 8-9. Gücün "kapitalist" mantığı ve gücün "ülkesel" (*territorial-sınırları belirli toprak parçası*) mantığı arasındaki ayrımı esas olarak Arrighi ortaya koymaktadır. Arrighi'ye göre, modern dünya sisteminin evrimci doğasının ve hegemonların bu sistemi oluşturma ve sürdürmelerinin temelinde, sermaye birikimi ve siyasal örgütlenme arasındaki çelişkinin hegemon tarafından uyumlaştırılması yatar. Bu yolla kurulan kapitalist dünya ekonomisinin kuruluşunda gücün merkezi bir konumu vardır. (Arrighi, *Uzun Yirminci...*, ss. 42, 62.) David Harvey ise, Arrighi'nin yaptığı ayırmadan hareketle gücün bu iki mantığının güdülerinin ve çıkarlarının farklı olduğunu belirtmektedir. Harvey'e göre bu iki mantık, kapitalist'in ve devlet adamının eylemlerinde somutlaşmaktadır. Sermaye birikiminin coğrafi süreçleri, ülkesel mantığa bağlı şekilde siyasi karar almaya göre çok daha dağınıktır ve otoriteye daha az bağlıdır. Bunun yanında devlet içindeki kurumsal düzenlemeler sermaye birikiminin mümkün kılınmasında önemli bir role sahiptir. Mali ve parasal araçların yanında mali ve parasal müdahale biçimleri, devleti güçlü bir ekonomik aktör haline getirmektedir. Harvey'e göre gücün kapitalist ve ülkesel mantıklarının farklı olduklarını kavramak inceleme için çok önemlidir. Gücün bu iki mantığı aynı zamanda karmaşık ve çelişkili yollardan birbirine bağlıdır. ABD'nin bir hegemon güç olarak küresel politikalarını analiz ederken sadece sermaye birikiminin zorunluluklarını dikkate almak, gücün ülkesel mantığını görmemek yanıltıcı olabilir. ABD'nin Soğuk Savaş sırasında SSCB'yi çevrelemesi ya da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ekonomilerini yeniden işler hale getirmeye çalışmasını, uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla uyguladığı uluslararası politikaları gücün tek bir mantığıyla açıklamak eksik olacaktır. Harvey bu noktada, gücün iki mantığını diyalektik olarak ele alan bir kapitalist emperyalizm analizini önermektedir. Harvey, ABD'nin Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla sermaye piyasalarını dışa açılmaya zorlamasını, ABD'nin mali kurumlarının bundan yarar sağlayacağı düşüncesiyle yaptığını söylemektedir. Bu açıklamaya göre, gücün ülkesel mantığının temsilcisi olarak ABD, gücün kapitalist mantığının yararına politikalar üretmektedir. ABD mali kuruluşlarının ve Uluslararası Para Fonu tarafından desteklenen ABD Hazinesinin rolü, ekonomik gücün hakimiyet kurmak için fiziksel güçle birlikte kullanılmasına örnektir. (Harvey, *Yeni Emperyalizm...*, ss. 27-36.) Aynı ayrımı temel alan William Tabb ise devletin mantığıyla sermayenin mantığı arasındaki çelişkinin küresel ekonomik örgütler aracılığıyla gerçekleştirilen politikalarda kendini gösterdiğini öne sürmektedir. (Tabb, "Capital, Class...", *passim*.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1971–2000 ARASINDA AMERİKAN HEGEMONYASI VE ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER

Bu bölümde Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve GATT'ın devamı olan Dünya Ticaret Örgütü'nün (*World Trade Organizaton*) ABD hegemonyasıyla ilişkilerinin, Bretton Woods sisteminden farklılaştığı bir dönem ele alınacaktır. Bretton Woods sisteminin çöktüğü 1971'den 1980'lere kadar olan ve neoliberalizme hazırlık dönemi olarak adlandırılan dönemin ardından, 2000'e kadar ABD hegemonyasında yaşanan değişikliklerle birlikte Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ekonomik sistemdeki konumları

²⁷² Bkz. s. 80.

da değişti. Bu değişimin yapısını tartışabilmek için, önce dönemin genel özellikleri, ardından da değişimi simgeleyen temel kavramlar olan neoliberalizm, Washington Oydaşması (*Washington Consensus*) ve küresel yönetişim (*global governance*) ele alınacaktır.

Bu dönemi ele alırken karşılaşılan esas zorluk, kavramları analitik olarak ayırmanın güçlüğüdür. ABD hegemonyasının bu dönemde geçirdiği değişiklikler, bu değişimlerin dünya sistemi bağlamındaki açıklamaları, uluslararası ekonomik sistemin yapısı ve tüm bunların içinde uluslararası ekonomik örgütlerin değişen işlevleri ve konumları i içedir. İçinde bulunduğumuz bir süreci dışarıdan bir göz olarak izlemenin zorluğunu aşmaya yardımcı olacak araç ise, zamanı yüceltmek yerine dünya sistemci bir perspektifle tarihsel bağlamına oturtarak, genel eğilimleriyle birlikte anlamaya çalışmak olabilir.

I. ULUSLARARASI SİSTEM

A. Bretton Woods Sonrasında Uluslararası Sistemin Temel zellikleri

1970’ler ve devamındaki gelişmelerin tetikleyicisi, bir önceki bölümde ele alınan Bretton Woods sisteminin kşn hazırlayan nedenler oldu. Para sistemindeki farklılaşmalar, üzerindeki denetimin kalkmasıyla birlikte uluslararası finans sisteminin ortaya çıkması, uluslararası ticaret sistemindeki değişiklikler, ABD hegemonyasının ekonomik olarak zayıflaması ve ekonomik gerilemenin yol açacağı hegemon konumundaki düşüşü nleme çabaları bu dönemin uluslararası ekonomik yapısına damgasını vurdu. Bütün bunlarla birlikte uluslararası siyasal yapı da büyük değişiklikler geçirdi.

1970 sonrası döneme yakıştırılan sıfatlar genellikle uluslararası ekonomide düşüşü anlatır. 1973–1993 arası dönem Uzun Düşüş ya da Sürekli Durgunluk

dönemleri olarak anılır.²⁷³ Hatta bu yılların ekonomik krizleri, İngiliz hegemonyasının gücünü kaybedişini simgeleyen 1873–1896 Büyük Bunalım'ıyla karşılaştırılır.²⁷⁴ Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından gelen dönem ele alınırken 1970'li yıllar, 1980'lerde etkisini hissettiren neoliberal hegemonyaya hazırlık dönemi olarak anlatılabilir. Neoliberal politikalar da uluslararası sistemi değiştirme ve etkileme bakımından 1980'li yıllarda izlediği seyri 1990'larda değiştirdiğinden, 1980'li yıllar ve 1990'lar kendi içinde neoliberal dönemin iki alt dönemi olarak kurgulanabilir. İlk aşama olan 1980–1990 arasında uluslararası ticaret tamamen serbestleştirilmiş, ardından gelen 1990 sonrası dönemde de sermaye hareketleri deregüle edilmiştir.²⁷⁵

Bretton Woods sisteminin 1971'de çöküşünün ardından 1980'lere kadar olan dönem uluslararası ekonomide belirsizlik ve geçiş dönemiyken, aynı zamanda Soğuk Savaş'ta Yumuşama dönemi idi. Bu yıllarda aşağıda anlatılacak nedenlerle gücünü yitirmeye başlayan ABD hegemonyası, uluslararası ekonomiye Bretton Woods sistemindeki farklı temellerde müdahalelerde bulunarak gelişmelerin yönünü değiştirmeye çalıştı. Bu müdahalelerin başında bir önceki bölümde ele alınan Bretton Woods sistemini sona erdiren politikalar geliyordu.

1970'lerle birlikte uluslararası ekonomik göstergeler, merkez ülkeler için bir önceki dönemin büyüme sinyallerini vermese de, daha yavaş bir şekilde devam etti. Bu resmin giderek bozulan diğer bir tarafı ise çevre ve yarı-çevre konumundaki ülkelerdi. Bu ülkelerin merkezle aralarındaki refah farkı giderek açılıyordu.²⁷⁶ Bu tarihlerde merkez ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine göre konumları da değişiyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin korumasında gelişen Avrupa ve Japonya ekonomileri ile ABD arasında verimlilik farkları azalmaya başlamıştı. Hatta Atlantik merkezli bir ekonomik sistemin başatlığı azalıyordu. Özellikle 1973'ten sonra ABD'nin üretimdeki verimlilik artış hızları düşmeye

²⁷³ Robert Brenner, "Ekonomik Patlama ve Balon" *New Left Review* 2000 *Türkçe Seçkisi*, İstanbul, Everest Yayınları, 2001, s. 309.

²⁷⁴ Böyle bir karşılaştırma için bkz. Arrighi ve Silver, "Polanyi's Double Movement...", s. 28.

²⁷⁵ Köse ve Öncü, "Imbalances in the World...", s. 12.

²⁷⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, ss. 489-490.

başladı. Bunlara rağmen ABD kişi başına düşen gelir miktarı olarak ve ekonomisinin büyüklüğüyle dünya sıralamasında halen birinci sıradaydı.

Bu dönemin genel ekonomik dönüşümlerinin başında sanayileşmiş ülkelerde zenginliğin ve refahın oluşturulmasındaki değişiklikler, üretimdeki sektörel değişiklikler, maddi üretimin dışında fikri üretimin de metalaşması, hizmet sektörünün uluslararası alanda ekonomik olarak yükselmesi, çokuluslu şirketlerin uluslararası ekonomide etkinliklerinin artması sayılabilir. 1970’lerden sonra bir başka eğilim de emek piyasalarındaki dolaşımın kısıtlanmasıydı. Ayrıca dönemin sonunda Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve SSCB’nin dağılmasıyla uluslararası siyasi sistemin yapısında da köklü değişiklikler oldu.

1970’lerden sonra uluslararası ekonomide, hissedarları farklı ülkelerden olan ya da esas olarak bir ülkenin şirketi olan ancak farklı ülkelerde üretim yapan ve kârı oralarda yeniden yatırıma dönüştürmeyen çokuluslu şirketler de etkili olmaya başladı. Tarihleri 1600’lere kadar giden çokuluslu şirketlerin etkinlikleri, 1970’lerden sonra üretimin ve uluslararası ekonominin değişen yapısında daha çok hissedildi. Önceki hegemon güçler olan Birleşik Eyaletler ve Birleşik Krallık gibi ABD hegemonyası da uluslararası ekonomik alandaki etkinliğini geliştirirken çokuluslu şirketleri kullandı.

Bretton Woods yıllarında hâkim olan Fordizm’in ardından 1970’lerde daha esnek bir birikim rejimi ortaya çıktı. Bu yeni rejimin emek süreçleri, işgücü piyasaları, üretim ve tüketim kalıpları esnek süreçlerde örgütleniyordu.²⁷⁷ 1980’lerden sonra bu esnek birikim rejimi daha çok finans ve petrole dayanmaya başladı.²⁷⁸ ABD hegemonyasının güçlü yılları olan 1945–1971 arasındaysa birikim rejiminin temelleri maddi üretimde yoğunlaşmıştı. Bu değişimin temelinde kapitalizmin geçirdiği yapısal dalgalanmalar yatıyordu.

²⁷⁷ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, s. 146-170.

²⁷⁸ William K. Tabb, “Capital and Class and the State in the Global Political Economy”, *Globalization*, C. 2, No. 1 (Mayıs 2005), s. 54.

1973 yılında petrol fiyatlarındaki hızlı artışla birlikte ortaya çıkan birinci petrol şoku uluslararası ekonomik dengeleri etkiledi. Enflasyon artış hızıyla birlikte işsizlik oranları da yükseldi. Petrol krizi de aslında ABD'nin politikaları sonucu ortaya çıkmıştı. Petrol fiyatlarındaki yükselmeyle ABD müttefikleri karşısında rekabet avantajı elde etti.²⁷⁹ ABD, bunun yanında sonraki bölümde ayrıntılı ele alınacak bir şekilde doların değerini düşürerek uluslararası ekonomik rekabetten korunmaya çalıştı. 1973 yılında artan petrol fiyatları ABD'ye değil ama Avrupa ve Japon ekonomilerine zarar verdi. ABD bankaları *petrodolar*ların dünya ekonomisinde yeniden dolaşıma girmesinde öncü rol oynadı, uluslararası finans sistemi anlatılırken ele alınacağı gibi sermayenin ABD'ye geri dönüşü politikalarının bir parçası oldu.²⁸⁰ Petrol fiyatlarındaki bu yükselişin çevre ve yarı-çevre ülkeler için anlamıysa borçlanmalarının artması ama ihracatlarının artmamasıydı. Bu süreç de 1980'lerden sonra bu ülkelerin içinden çıkılmaz bir borç sarmalına girmelerinde önemli bir adım oldu. Bunun yanında petrol üreticisi ülkeler bu krizden kısa sürede yararlanmış olsalar da uzun vadede kazançlı çıkamadılar.

İran Devrimi, 1979-1980'deki ikinci petrol şoku ve SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi ABD dolarına olan güveni iyice sarıttı. 1982'de ulusal geliri petrole dayalı Meksika'da başlayan ekonomik kriz, Batı Bloku'nda olduğu kadar Doğu Bloku'nda da yayıldı. Bu ortamda ABD politikalarında köklü değişiklikler oldu. SSCB ile silahlanma yarışı kızıştı ve aslında bir anlamda ekonomik olarak bununla baş edebilme savaşına dönüştü.

1980'lerde aynı zamanda borçlanma döngüsüne iyice girmiş bulunan çevre ülkelere merkez tarafından dayatılan durgunlaştırıcı ayarlama politikalarının etkileri de toplumsal ve siyasal olarak bu politikaların olumsuzluklarını gösteriyordu. Ekonomik olarak ise, özellikle Güney Amerika'daki borçlu ülkelerin iç pazarlarının daralması, merkez ülkeler içinde en başta ABD'nin ihracatını durduruyor ve ticaret açığını giderek büyütüyordu.²⁸¹

²⁷⁹ Ronen Palan ve Jason Abbott, *State Strategies in the Global Political Economy*, Londra, Pinter, 1996, s.130-131.

²⁸⁰ Harvey, *Yeni Emperyalizm...*, s. 53-54.

²⁸¹ Adda, *op. cit.*, s. 188.

1990'lara gelindiğinde uluslararası siyasi sistemde köklü bir değişim yaşıyordu. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, ABD ve Batı'nın üstünlüğü iddialarıyla Yeni Dünya Düzeni tezleri ortaya atılıyordu. Buna göre, ABD ve Batı'nın zaferi, kapitalizmin üstünlüğü demekti ve tüm dünyaya yayılacaktı. Ancak bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'ndan beri dünyayı dönüştüren bir sürecin parçalarıydı ve ABD'nin konumu kısa süreli bir toparlanmanın ardından tekrar düşüşe geçecekti.

B. Amerikan Hegemonyası ve Uluslararası Ekonomik Sistem

Amerikan hegemonyasının uluslararası ekonomik sistemin temel direkleri üzerinde nasıl durduğu birçok açıdan tartışmalıdır. Bu tartışmalı konuların başında ABD'nin konumunun nasıl değerlendirilmesi gerektiği gelir. 1970'lere kadar hegemon olarak en güçlü dönemini yaşayan ABD'nin 1970'lerle birlikte içine girdiği kriz, Japonya ve Avrupa'nın ekonomik olarak kendisiyle yarışa girmesiyle derinleşti. ABD bu krizden çıkmak ve ekonomik olarak kendisiyle yarışa giren Avrupa ve Japonya'yla mücadele edebilmek için, kendi iç sistemine olduğu kadar uluslararası yapıya da gidişatın aksine bir yön vermeye çalıştı. Bu müdahaleler kısa vadeli toparlanmaları sağlamış olsalar da, uzun vadede ABD'nin hegemon olarak düşüşünü hızlandırdı. Sürekli kriz ve krizden çıkış politikaları çerçevesinde ele alınabilecek bu sarsıntı döneminde, aslında birbirinden keskin çizgilerle ayrılması mümkün olmayan uluslararası para, ticaret ve finans sistemlerinin dönüşümü ve ABD hegemonyasının bu dönüşümdeki yeri ele alınacaktır.

1. Uluslararası Para Sistemi

Uluslararası para sisteminde başlıca uluslararası rezerv ve değişim aracı, yani dünya parası olarak kullanılan doların altınla bağının koparılmasından sonra bu dönemde dolar altından bağımsız şekilde aynı işlevi sürdürdü. Altın-dolar bağının kopmasının ardından Amerikan dolarında 1973'te yapılan devalüasyonla ABD'nin

uluslararası alanda üretim ve ticarete rekabet gücünün artırılmasına çalışıldı. Bunun yanında, aynı zamanda saf dolar standardı olarak adlandırılan bu yeni uluslararası para sisteminde ABD, altın olarak karşılık tutması gerekmediği için uluslararası piyasalara sınırsız bir dolar akışı yapabilme imkanı kazandı.²⁸² Bu tarihten sonra ABD'nin uyguladığı genişletici para politikalarıyla dünya parası Bretton Woods yıllarına benzer şekilde yine “siyasal olarak düzenleniyordu, ancak bu kez sürdürülen siyasetin merkezinde ABD'nin yitirdiği ekonomik gücünü yeniden kazanma arayışı yer alıyordu.”²⁸³ ABD para arzını artırırken, 1980'lere kadar doların kaybettiği gücüyle paralel olarak diğer merkez ülkeler de para arzlarını artırdılar. Böylece uluslararası ekonomide parasal tabanın genişlemesi bu yılların genel özelliklerinden biri haline geldi ve uluslararası finans hareketlerindeki artışta etkili oldu.

1945–1971 arasındaki sabit ama ayarlanabilir kurun yerini 1971–1984 arasında esnek kurlar aldı. 1971–1974 arası tam işleyemeyen ve uyuşmazlıklara sahne olan kur sistemi, 1974'ten 1984'e kadar çalıştı. 1979'den sonra ABD, Japonya ve İngiltere arasında esnek kur sürerken, Avrupa Topluluğu'nun çoğu üyesi kendi aralarında konvertibilite istikrarı için sabit ama ayarlanabilir kur sistemi esasıyla işleyen Avrupa Para Sistemi'ni kurdu.²⁸⁴ Böylece 1979–1993 yılları arasında Avrupa para sistemi ve o sistem içinde güçlü olan Alman markı temelli bir para kuşağı daha güçlenmeye başladı.²⁸⁵

Bu sırada 1985–1993 arasında Plaza ve Louvre anlaşmalarıyla ABD uluslararası para sistemini istediği yöne çevirmek için müdahale etti. 1985 yılında ABD, Fransa, Almanya, İngiltere ve Japonya arasında yapılan Plaza Anlaşması'yla Amerikan dolarının değerini düşürecek politikalar izlenmesi öngörüldü. Merkez ülkeler arasında imzalanan bu anlaşmanın ardından ABD dolarının değeri düşürülünce, 1973 devalüasyonuna benzer şekilde ABD'de ihracat arttı, kâr oranları

²⁸² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl...*, s. 455.

²⁸³ Köse ve Öncü, “İktisadın Piyasası...”, ss. 129-130.

²⁸⁴ Maddison, *op. cit.*, s. 189.

²⁸⁵ Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 58.

ve üretim kısa süreli de olsa yükseltildi.²⁸⁶ Bu anlaşma o yıllarda uluslararası alanda G-5 ülkeleri arasında imzalanmış olsa da, en güçlü üç para sayılan Japon yeni, Alman markı ve Amerikan doları arasındaki ilişkileri düzenlerken aslında aynı zamanda bu paraların arkasında olan ve G-3 olarak adlandırılan üç ekonominin birbirlerine göre konumlarını ve uluslararası ekonomideki etkinliklerini düzenliyordu. 1987 yılında da Plaza Anlaşması'nın bir benzeri olan bu sefer G-7 olarak adlandırılan ve önceki gruba ek olarak İtalya ve Kanada'nın da imzaladığı Louvre Anlaşması'yla da kurlara müdahale edilerek istikrar sağlama ve Amerikan dolarının değerini düşük tutarak ABD ekonomisini güçlendirme çabaları devam etti.

Plaza ve Louvre Antlaşmaları, ABD'nin hegemon konumunu korumak için bu dönemde yaptığı müdahaleler açısından önemli örneklerdir. Plaza ve Louvre en belirgin örnekleri olmakla beraber, uluslararası para sistemine 1985-1992 arasında on yedi kere müdahale edildi.²⁸⁷ ABD sermayesini dünyada imalat üzerinden rekabet edecek hale getirmek için doların değerini düşük tutmayı amaçlayan bu müdahalelerin sürekli tekrarlanması, ABD ekonomisinin uluslararası konumunun düşüşünü de simgeler aynı zamanda. Kur değerlerindeki değişiklikler de uluslararası ekonomik rekabetin temeline oturması açısından ABD'nin göreceli konumunun bir göstergesi haline geldi.

Plaza ve Louvre anlaşmalarıyla izlenen bu doların değerini düşük tutma politikası, 1990'larda tersine çevrildi. 1995 yılında Meksika *pesosu* değer yitirince, ABD'nin bu ülkeye sağladığı desteği geri çekti. Buna bağlı olarak ABD dolarının değeri belirgin bir biçimde düştü, ABD dolarının değerinin düşüklüğünün imalat ve finans-dışı sektörlerde sağlayacağı kârlılık artışı için doların düşüşüne müdahale etmedi. Bu durum en çok ABD'nin yükselen rakibi Japonya'yı sarstı ve Japon *yeni* nin yüksek kur değeri 1995 yılında artık Japon üretiminin maliyetleri karşılayamamasına ve Japon ekonomisinin büyümesinin durmasına neden oldu.²⁸⁸ Japon ekonomisinin ABD'nin ihtiyacından fazla gerilemesinin yol açabileceği

²⁸⁶ Plaza Antlaşması'yla yapılan kurlara müdahale özellikle 2000 sonrasında ABD'nin ekonomik gücünü toparlayabilmek için sürekli yaptığı faiz indirimleriyle sıkça benzetilmektedir. Bkz. <www.ntv.com.tr/news/107268.asp>

²⁸⁷ Hirst ve Thompson, *op. cit.*, s. 74.

²⁸⁸ Brenner, *op. cit.*, ss. 285-286.

uluslararası ekonomik kriz, ABD ekonomisine daha çok zarar verecekti. ABD, Japon *yeninin* ve Alman *markının* değerini düşürüp ABD dolarının değerini yükseltmek için ABD'deki faiz oranlarına karşın Japonya'daki faiz oranlarını düşürmek ve bu iki ülkenin dolar satın almasını sağlayarak bu politikayı desteklemek için, bu ülkelerle anlaştı. Bu yeni politika "Tersine Plaza Anlaşması" olarak anılmaktadır. ABD, Plaza ve Louvre anlaşmalarıyla sağladığı düşük kur değerinin kendi üretimine sağladığı avantajları bırakmış oluyordu. ABD, imalatla elde ettiği avantajın ardından finans alanında güçlenecekti. Tersine Plaza politikalarıyla, Plaza Anlaşması sayesinde üretimdeki artışla yükselen ve mucize olarak anılmaya başlanan Uzakdoğu ekonomileri, bu sefer bölgesel bir ekonomik bunalıma girdi.²⁸⁹ Doğu Asya ekonomik krizinin ardından ABD'de imalat sektörünün giderek canlanması 1998'de son buldu.

2. Uluslararası Finans Sistemi

1970 sonrası dünya ekonomisindeki en önemli değişimlerden birisi de, sermaye hareketleri üzerindeki devlet denetimleri kaldırılınca uluslararası finans piyasalarının ve uluslararası finans sisteminin tekrar ortaya çıkmasıydı. Bretton Woods yıllarında yabancı doğrudan yatırım olarak gerçekleştirilen uluslararası sermaye ihracatı, artık bir anlamda paranın ticaretinin serbest olmasıyla uluslararası ekonomik yapı içinde etkinliğini giderek artırdı.

Uluslararası finans sisteminin yapısı, ABD hegemonyası ve uluslararası ekonomi açısından önemli bir göstergedir. 1971 sonrasındaki finansal genişleme aslında iki eğilimin sonucudur. ABD hegemonyası aracılığıyla yeniden düzenlenen kapitalist uluslararası ekonomide sermayenin aşırı birikimi ve hareketli sermaye için yoğun devletlerarası mücadele finansal bir genişlemeye neden oldu. Dünya ekonomisinde maddi karşılığı olmayan parasal bir genişleme başladı. Dünya sistemini bir analiz birimi olarak kullandığımızda, finansal yayılmanın ve genişlemenin anlamıysa, kapitalist gelişmede düşüş sinyali olmasıdır.²⁹⁰ Bu durum kapitalizmin dünya sistemci çevrimleri içinde aynı zamanda hegemon gücün de

²⁸⁹ *Ibid.*, ss. 287-288.

düşüş sinyali. Bu sarsıntılar başka bir açıdan da uluslararası siyasal sistemin yapısal dönüşümlerinin altında yatan nedenlerdendir.

ABD, 1971’de Keynesci politikaların çökmesiyle birlikte, devletler karşısında güçlenen finans sermayesini, kendi ekonomisini yeniden güçlendirmek için kullanmaya çalıştı. Uluslararası planda üretim alanında kendisine meydan okunan ABD, ilk yıllarda buna finans alanındaki hegemonyasıyla karşılık verdi, bunu yaygınlaştırmak için de sermaye piyasalarının uluslararası ticarete açılmaya zorlanması gerekiyordu. Bu sürecin önemli bir aracı da Uluslararası Para Fonu oldu.²⁹¹

1970’lerden itibaren uluslararası finans sistemindeki değişiklikler, yeni finansal merkezlerin yükselişi de ABD hegemonyasının durumuyla ve dünya-sistemci perspektifteki yükseliş ve düşüşlerle ilgili bir göstergedir.²⁹² Bu dönemde temel finansal merkezler arasındaki hiyerarşi, uluslararası finans sistemindeki devletler arasında mevcut güç dağılımını da simgeler.²⁹³ 1970’lerde başlayan bir süreçle ama asıl olarak 1980’lerden sonra Japon ekonomisi uluslararası alanda başlıca kredi veren ekonomi durumuna gelirken, ABD uluslararası kredinin en büyük tüketicisi ve en borçlu devlet haline geldi.²⁹⁴

Uluslararası sermayenin bu güçlenişi ve devlet kontrollerinin kalkmasıyla sermayenin gücü devletleri dönüştürmeye ve etkilemeye başladı. Bu süreçten sonra devletlerin özellikle de hegemon pozisyonunu korumaya çalışan ABD’nin sermayeye ihtiyacı artıyordu. 1978’de ABD’de faiz oranlarında Federal Rezerv tarafından yapılan yüksek bir artışla ABD gücünün bir simgesi olarak tüm dünyaya yayılmış olan sermayesini ülkesine geri çağırmış oldu. Bu politikayla ABD doları tekrar değer

²⁹⁰ Arrighi ve Silver, *Chaos and Governance...*, ss. 31-33.

²⁹¹ Harvey, *Post-Modernliğin Durumu*, ... s, 189; Harvey, *Yeni Emperyalizm...*, s. 55.

²⁹² Finansal sistemler ve tarihsel döngülerle ilgili bir çalışma için bkz. Ulrich Pfister ve Christian Suter, “International Financial Relations as a Part of the World System”, *International Studies Quarterly*, C. 31, No. 3 (Eylül 1987), ss. 239-272.

²⁹³ Germain, *op. cit.*, s. 21. Germain, uluslararası finans sistemini, sermaye dolaşımından daha geniş anlamlar yükleyerek ve siyasal alanla bağlantısını vurgulayarak “uluslararası kredi örgütlenmesi” olarak adlandırmaktadır.

²⁹⁴ Uluslararası finans sistemindeki bu değişikliği anlatan bir tablo için bkz. Germain, *op. cit.*, s. 110.

kazanmaya başladı, cari açık ve ticaret dengesindeki açık devam etti.²⁹⁵ Bu geri çağırma politikası, “sermayenin geri dönüşünü hızlandırmanın yanı sıra mekânsal engelleri ortadan kaldırmaya ya da en azından azaltmaya yönelik bir dürtü”²⁹⁶ olarak ele alınabilir. Mekânı ortadan kaldırarak tüm dünyaya ABD’nin hegemonluğunda yayılan sermayenin, ABD’nin ekonomisinin toparlanmasını sağlamak için, mekânla bağlantısının yeniden kurulması ve ABD’ye geri dönmesi gerekiyordu. Bretton Woods yıllarında daha çok doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gerçekleştirilen ABD sermayesinin uluslararası alana yayılması, bu sefer sermaye hareketleri serbest olduğu için kısa süreli olarak faiz düzenlemeleriyle yönlendirilebiliyordu.

ABD, Bretton Woods dönemi boyunca dünyaya yaptığı harcamaların, 1970’lerin sonundan itibaren kendisine geri dönmesini bekledi. ABD, 1978’de uluslararası sermayeyi kendi kıtasına faiz artırımı yoluyla geri çağırınca 1970’lerin uluslararası sermaye akışları 1980’lerin sermaye kıtlığına dönüştü. Sonra ardı ardına gelen finansal krizler bir taraftan ABD ekonomisinin yararına olurken, diğer taraftan da ileride ele alınacak olan Washington Oydaşması’nın sermaye yanlısı politikalarına yol açtı.

1985’e gelindiğinde ABD Hazine Müsteşarı James Baker’ın adıyla anılan yeni bir planla, ABD uluslararası borç krizinden çıkış için strateji koydu ortaya. Buna göre, borçlu ülkelerin taleplerinin düzenlenmesinin yanına arzı da artıracak yapısal politikalar eklenmeliydi. Burada izlenmesi önerilen yol, borçlu ülkelerin ekonomik durgunluğuyla ilgilenilmeden büyümelerini sağlamak yönündeydi. Bu amaçla alacaklı ülkelere yapılacak net transferin düşürülmesi önerildi. Bunun için de bankaların borçlu ülkelere kredi açmaları gerekiyordu. Bu strateji istenildiği gibi uygulanabilseydi, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun finansman rolleri azaltılmış olacak, onun yerine Fon makroekonomik gelişmeleri düzenleme ve Banka da yapısal reformları uygulatma görevlerine geri dönebilecekti. Ancak bankaların

²⁹⁵ ABD’nin bu açıkli ekonomik yapısı ve bu yapıyı ortaya seren tablolar için bkz. Köse ve Öncü, “Imbalances...”

²⁹⁶ Harvey, *Yeni Emperyalizm...*, s. 84. Buna karşılık Germain merkezsiz bir finansal yayımla sermayenin coğrafyadan kopuşundan bahsetmektedir. Germain, *op. cit.*, s. 104. Köse ve Öncü ise sermaye-mekan ilişkisinin ABD coğrafyasında yeniden sabitlendiğini belirtir. Köse ve Öncü, “İktisadın Piyasası...”, *passim*..

lkelerden alacaklarını ikincil piyasalarda genellikle borçlu ülkelere yatırım yapacak çokuluslu şirketlere devretmeleriyle bu yöntem işlerliğini kaybetti. 1989’da özellikle Latin Amerika’da uluslararası borçların yarattığı toplumsal maliyetten çekinen ve krizlerle karşılaşan ABD, Brady Planı’nı uygulamaya koydu. Bu plan, borçları hazine tahvillerini satarak silmeyi öneriyor ve bu teminatlarla yeni borç alabilmenin önünü aıyordu.²⁹⁷ Brady Planı’yla kendi Hazine tahvillerini satarak borç silen ve borçları eviren ABD, evre ülkelere de ancak bu teminatlarla yeni borç bulabilecekleri bir yol dayatmış oldu. Planla kısa süreli ertelenen borçlar aslında giderek derinleşen bir borç yapılanması yaratarak evre üzerindeki bağlarını güçlendirdi ve 1990’ların sonundaki finansal krizlere zemin hazırladı.

3. Uluslararası Ticaret Sistemi

1970’lerden sonraki uluslararası ticaret sisteminde korumacılık ve serbestleşme ikileminin gelgitleri, Bretton Woods yıllarına göre daha belirgin oldu. Bu dönemde ABD uluslararası ticaret rejimini kurumsallatırmayı tamamlamaya çalışırken, uluslararası ekonomik sistemin diğer üyelerine dayattığı ticarete serbestleşmeye karşılık kendisi Neomerkantilist olarak da adlandırılan korumacı politikaları izlemeye devam etti. Özellikle 1980 sonrasında GATT’ın etkinliğinin artması ve 1995’te Dünya Ticaret rgt’nün kurulması örneklerinden hareketle ticarete uluslararası serbestleşmenin arttığı gözlemi yapılacaksa, bu durum merkez ülkeler, merkez ülkeler içinde ayrıca ABD, evre ve yarı-evre ülkeler için ayrı ayrı değerlendirilmelidir.²⁹⁸

ABD, Britanya hegemonyasının serbest ticaret sistemine kendi korumacı ticaret politikalarıyla meydan okuyabilmiti. ABD kendi hegemonyasını kurduğunda Britanya gibi liberal değildi, dayattığı liberal düzene bir tek kendisi uymadı. Bunun en belirgin rneği de uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi politikalarında görülür.

²⁹⁷ Adda, *op. cit.*, s. 189.

²⁹⁸ Uluslararası ticaretin serbestleşmesi hakkında burada eleştirilen türden bir yorum için bkz. Diana Tussie, “Trading in Fear? US Hegemony and the Open World Economy in Perspective”, *The New International Economy*, Craig. N. Murphy ve Roger Tooze (ed.), Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1991, ss. 79-97.

ABD'nin kıta çapındaki büyük iç ekonomisinin Britanya gibi dünya ihraç mallarına açılmasına ihtiyacı olmadığı gibi uluslararası alanda faaliyet gösteren ABD firmaları da buna ihtiyaç bırakmıyordu.²⁹⁹ ABD, özellikle Soğuk Savaş'ın yoğun olduğu yıllarda askeri gücü sayesinde müttefiklerini iki taraflı ya da çok taraflı ticaret antlaşmalarına yönlendirebilmesiyle zamanla Britanya'dan daha güçlü şekilde uluslararası ticaret ve uluslararası yatırımı liberalleştirmiş oldu.³⁰⁰

Tussie, uluslararası ticaret sistemindeki değişikliklerin, para ve finans sistemindeki değişikliklerin etkisiyle ve gümrük tarifelerini indirmede başarılı olan GATT müzakereleri sayesinde gerçekleştiğini ileri sürerken; düşük büyüme oranları ve ABD hegemonyasının gücünü kaybetmesinin bu değişiklikte ancak ikincil derecede önemi olabileceğini söyler.³⁰¹ Oysa sadece ekonomik göstergelerle değil toplumsal ve siyasal olarak da kurulan ve sürdürülen, uluslararası kapitalist sistem içine yerleşmiş hegemonik bir yapının, uluslararası ekonomik sistemin temel direklerinden biri olan ticaretten bağımsız değerlendirilmesi mümkün değildir. 1980 sonrası uluslararası ticarete artan liberalleşme, bu serbestliğin ancak güçlü bir hegemon eliyle sağlanacağını ileri süren Hegemonik İstikrar Teorisi açısından ele alındığında, bu teoriye karşı bir argüman olarak da kullanılamaz. Bu bakış açısından yapılabilecek muhtemel bir değerlendirme olan “ABD hegemonyası gücünü yitirirken uluslararası ticaret serbestleşmeye devam ettiği için Hegemonik İstikrar Teorisi'nin yanlışlandığı” yorumu teorinin üzerinde kurulu olduğu zemini kabul etmek demektir. Oysa Hegemonik İstikrar Teorisi, uluslararası ticaret sisteminin yapısını meşrulaştırıcı bir içeriğe sahiptir.

Bu dönemde uluslararası ticaretin yapısal değişikliklerinin başında 1970'lerdeki geçiş döneminin ardından 1980'lerden sonra uluslararası ticaretin hacminin giderek artması sayılabilir. Artan ticaret hacmi içinde ABD'nin ve diğer merkez ülkelerin konumu ise 1971 öncesinden farklılık gösterir. ABD, bu tarihten önceki Bretton Woods dönemini ticaret fazlası vererek geçirmişti.³⁰² 1971'de kırılan ticaret dengesinin ardından ABD ticaret dengesi sürekli açık vermeye başladı. Çevre

²⁹⁹ Arrighi ve Silver, “Polanyi's Double Movement...”, 19-21.

³⁰⁰ *Ibid.*, s. 24.

³⁰¹ Tussie, *loc. cit.*.

ülkelere uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla dayatılan istikrar programlarıyla bu ülkeler aynı zamanda siyasi olarak zorlanarak bütçe fazlası ile ticaret fazlası vermeleri sağlandı.³⁰³ ABD'nin uluslararası ticaret dengesi 1971 sonrasında sürekli açık verirken, ABD aslında kendisi dışındaki merkez ülkelerin de ticaret fazlası vermelerini sağlayarak uluslararası ticaretteki dengesizliklerin yükünü hem çevre ülkelere hem de kendi dışındaki merkez ülkelere ödetmiş olmaktadır.³⁰⁴

Uluslararası ticaret sisteminde önemli bir hamle de, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla birlikte, OECD ülkeleri arasında geliştirilen ve 1998'de imzaya açılan Yatırımlar Hakkında Çoktarafli Anlaşma'dır (*Multilateral Agreement on Investments-MAI*). İçeriğiyle ulus-devletleri çokuluslu şirketlere tabi kılacak düzenlemeler getiren ve bu şirketlere ekonomik yapılar üzerinde hukuken güçlü bir pozisyon kazandırmayı planlayan Anlaşma'nın gizli yürütülen görüşmeleri açığa çıkınca topladığı tepkiden dolayı rafa kaldırıldı.³⁰⁵ Bu anlaşma, devletlerin uluslararasılaştırılması çerçevesinde değerlendirildiğinde, neoliberal dönüşümün de önemli bir parçasını oluşturur. Devleti küresel sermayenin hareketliliğini garanti altına alacak bir araç haline getiren MAI, güçlenen ulusötesi kapitalist sınıfsal yapıların neoliberal proje çerçevesindeki konumlarının bir parçasıdır.³⁰⁶

Uluslararası ticaretin aşamalı olarak serbestleştirilmesi ve yapısının değiştirilmesi, özellikle 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla aşağıda ele alınacağı gibi yeni bir boyut kazandı.

II. 1971–2000 ARASINDA ULUSLARARASI EKONOMİK ÖRGÜTLER

³⁰² Germain, *op. cit.*, s. 117.

³⁰³ Köse ve Öncü, "Imbalances...", s. 7.

³⁰⁴ *Ibid.*, s. 12-15.

³⁰⁵ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar...*, ss. 25-39.

³⁰⁶ Daniel Egan, "The Limits of Internationalization: A Neo-Gramscian Analysis of the Multilateral Agreement on Investment", *Critical Sociology*, C. 27, No. 3 (2001), ss. 74-97.

A. Amerikan Hegemonyası ve Uluslararası Ekonomik Örgütler İlişkisi için Genel Çerçeve

Uluslararası ekonomik örgütlerin Bretton Woods sisteminden sonra geçirdiği değişim, 1970'lerin ekonomik bulanıklığı çerçevesinde bu yıllarda karmaşık ve belirsiz bir seyir izledi. Hemen ardından 1980'lerde ABD'nin uluslararası ekonomik sisteme müdahaleleriyle, 1980 sonrasında uluslararası ekonomik örgütlerin değişen rolleri, yapıları ve ilişkilerini açıklamakta kullanılacak anahtar kavramlar, "Neoliberalizm" ve Neoliberalizm bağlamında gelişen "Washington Oydaşması" ile "Küresel Yönetişim"dir. 1980'lerde yürürlüğe konan ve bu kavramlar etrafında şekillenen politikalar, 1990'larda Doğu Bloku'nun dağılmasıyla SSCB sonrası ekonomileri de içerecek şekilde genişledi ve neredeyse tüm uluslararası alana egemen oldu.

1. Neoliberalizm

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, ABD hegemonyası en güçlü zamanındayken uygulanan Keynesçi politikaların ve düzenlenmiş liberalizm politikalarının aksine, 1970 sonrasında yaklaşık on yıllık bir geçiş döneminin ardından gelen "Neoliberalizm" dönemiyle liberalizmin tekrar canlanması, ABD hegemonyasıyla uluslararası ekonomik örgütler arasındaki bağlantıda kritik noktayı oluşturur. ABD hegemonyasının düzenlenmiş liberalizmden sonra Neoliberal bir söylemi benimsemesinin nedeni bizzatıhi hegemonyanın kendi krizinden kaynaklanır; bu bir korunma yanıtıdır. 1945'den 1970'lere kadarki dönemde baskın olan örgütlü liberalizmin aksine, Neoliberal söylem piyasaların hâkimiyeti fikri üzerine kuruludur. Bir anlamda klasik liberal düşüncenin 1980 sonrası dünyaya uygulanmış hali olan Neoliberalizm, ekonomik alanda piyasaların hâkimiyetini ve ekonominin verimli ve faydalı olabilmesi için piyasalara müdahale edilmemesi gerektiğini savunur. Neoliberalizm ekonomi ve siyaset alanlarını birbirinden bağımsızmış gibi sunar; uygulamada siyaseti ve hatta tüm toplumsal yapıları ekonomik gerekliliklere

tabi kılar. Aslında iç içe olan bu iki alandan siyasetin gereklilikleri nedeniyle ekonomiyi kullanır.

Neoliberal ekonomi politikalarının genel özelliği ise arz yönlü olmalarıdır. Sosyal güvenlik politikaları terk edildikten sonra terk edilen talep yönlü ekonomi politikaları da yerini Neoliberal yeniden düzenlemenin temelinde yatan finans merkezli politikalara bırakmıştır.

Neoliberal dönemin belirgin bir başka özelliği de mali krizlerin yaygın olmasıdır. Mali krizlerin yaratılması, özelleştirmelerin ve daha fazla liberalleşmenin dayatılması için bir araçtır, ama sadece Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın dayatmaları olarak değerlendirilmemelidir. Mali krizler, bu kurumların aslında hiç de bağımsız olmadıkları yerel elitlerin ulusal ekonomileri yönlendirme çabalarına da uygundur.³⁰⁷

Yeni finansal rejimin siyasal etkileri 1980'lerin borç krizlerinde kendini gösterince, bu borçların yönetimi uluslararası ekonomik örgütleri güçlendirdi. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası birlikte aslında piyasa kurallarının siyasallaştırılmasının özel bir örneğini sergilediler. Çevre ülkeler için borçlar ve beraberinde gelen yapısal uyum sadece ekonomik değildi, devlet aygıtını yeniden düzenleyecek şekilde siyasiydi.³⁰⁸ Neoliberalizmin özü ve sözü arasındaki farklılıklar bu noktada belirginleşmektedir.

ABD hegemonyasının 1980'lerden sonraki ekonomik projesi olarak değerlendirilebilecek Neoliberalizm, yapısal uyum programlarıyla özellikle çevre ve yarı-çevre ülkelerdeki ekonomik istikrar arayan ulusal ekonomi politikalarını dışa açılmaya zorladı.³⁰⁹ Neoliberal dönemde esas olarak yeniden yapılandırılan uluslararası ekonomik sistemde, dünya ekonomisinin aşırı sermayeleşmesi ve

³⁰⁷ Tabb, "Capital, Class...", s. 54. Bu tezde uluslararası ekonomik örgütlerin hegemonyayla ilişkileri ele alınırken, örgütsel ve kurumsal dönüşümlere odaklanıldığı için değinilmeyen sınıf ilişkileri, aslında uluslararası ekonomik yapının önemli belirleyenlerindendir.

³⁰⁸ Philip McMichael, "World System Analysis, Globalization and Incorporated Comparison", *Journal of World System Research*, C. 6, No. 3 (Güz-Kış 2000), ss. 81-82.

³⁰⁹ William J. Robinson, "Globalization, the World System and 'Democracy Promotion' in US Foreign Economic Policy", *Theory and Society*, C. 25, No. 5 (Ekim 1996), s. 634.

devletin ekonomiye karışmasının kısıtlanması amaçlandı. Bu küresel neoliberal dönüşümün araçları ise, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu oldu. Washington Oydaşması olarak adlandırılan reform serileriyle çevre ülkelerinin yeniden yapılandırılması, dışa açık ekonomilere sahip olmaları ve devlet yapılarının yeniden düzenlenmesi söz konusu oldu. Yapısal reform ise “iyi yönetim” kavramı altında sunuldu. 1990’dan sonra Doğu Bloku’nun da dağılmasının etkisiyle tüm dünyayı tek bir piyasa haline getirmeye çalışan ABD ve kendi liderliğinde yeniden örgütlediği uluslararası kapitalist sistemin dünyanın her noktasına yayılması için Washington Oydaşması ve Küresel Yönetişim kavramları kullanıldı.

2. Washington Oydaşması

“Washington Oydaşması”, ilk defa 1989’da John Williamson tarafından Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığıyla Latin Amerika’ya yönelik olarak uygulanacak politikaları önermek için kullanıldı.³¹⁰ Williamson tarafından Latin Amerika için önerilen politikalar, mali disiplin, kamu harcamalarında öncelikli olarak daha fazla gelir getirmesi garantili olan alanlara yönelinmesi, vergi reformu, faiz oranlarının serbestleştirilmesi, rekabetçi kur oranları, ticarete serbestleşme, doğrudan yabancı yatırımların serbestçe yapılabilmesi, özelleştirme, deregülasyon ve telif haklarının garanti altına alınmasıydı. Burada gözetilen üç temel ilke Latin Amerika ülkelerinde uygulanması önerilen makroekonomik disiplin, piyasa ekonomisinin hakimiyeti ve dünya piyasalarına açık olma gerekliliği idi.³¹¹ Terim, bu politikaların Neoliberal içeriğinden dolayı, 1990’lardan itibaren uluslararası ekonomik örgütler tarafından çevre ve yarı-çevre konumundaki ülkelere uygulanması önerilen Neoliberal politikaları tanımlamak için daha geniş bir şekilde kullanılmaya başlandı.

Washington Oydaşması’nın kökenleri, sarsılan ABD hegemonyasını tekrar toparlamak için uluslararası alandaki ekonomik yeniden yapılandırma fikridir.

³¹⁰ John Williamson, Washington Oydaşması’nın kullanıldığı raporu Uluslararası İktisat Enstitüsü’nün (*Institute of International Economics*) üyesi olarak hazırlamıştır.

1980’lerde oluşan Alternatif Yok tezi (*There is no Alternative, TINA*), özellikle 1990’lardan sonra Washington Oydaşması’na dönüşerek neoliberalizmin zaferi haline geldi.³¹² Neoliberal TINA sloganının önerdiği şekilde, uluslararası ekonomide yapılması gereken değişimlere direnmenin anlamsızlığı Washington Oydaşması ile birlikte de sunulmaya devam etti. Washington Oydaşması olarak anılan politikalar da zaman içinde değişti. Oydaşmanın araçları ise Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası olarak kaldı.

Washington Oydaşması’nın altında yatan iki temel neoliberal varsayım, devletlerin kalkınmayı sağlayıcı birimler olmak yerine başarısızlıklarıyla kalkınma ve gelişmeye engel oldukları ve piyasa mekanizmalarının kaynakların idare edilmesi konusunda en etkili ve verimli yol olduğudur.³¹³ Çevre ve yarı-çevre ülkelerin finansal damarlarını elinde tutan Washington Oydaşması’nın araçları, bu ülkeleri devletçiliği bırakmaya davet ettiler. 1960 ve 1970’lerin kalkınma teorisinin tersine, ekonomilerini dünya piyasalarının rekabetine açmaları istendi.³¹⁴ Neoliberalizmin sözü ve özü arasındaki farka uygun şekilde, bu politikalar kalkınma ve refah yolu olarak sunuldu.

Geniş kullanımıyla Washington Oydaşması, 1990’larda ABD’nin uluslararası politikasında iki alanı aynı anda temsil eder. “Washington Oydaşması no.1” olarak da anılan Oydaşma’nın birinci kısmına göre ABD’nin dünya ekonomisini düzenleme sistemine MAI hukuksal çerçeve sağlayacaktı. “Washington Oydaşması no.2” ise ABD’nin askeri-siyasal liderliğinin merkez içinde yükselen güçler olan Avrupa Birliği ve Japonya’ya kabul ettirilmesi çabasını anlatır.³¹⁵ Oydaşma no.1’in Asya ekonomik krizinden sonra kırılmasıyla, MAI’nin geleceğinin belirsizleşmesiyle ve Arjantin krizinden sonra Oydaşma’nın ekonomik önerilerinin geçerliliklerini yitirdiklerinin görülmesiyle birlikte, ABD’nin sağlamaya çalıştığı Oydaşma no.2’nin

³¹¹ John Williamson, “Did the Washington Consensus Fail?”, Institute for International Economics, (Outline of remarks at the Center for Strategic & International studies), 6.11.2002, www.iie.com.

³¹² Helleiner, “Economic Liberalism...”, s. 685.

³¹³ E. Osei Kwadwo Prempeh, “The International Financial Institutions and the Institution-Building Agenda: A Human Factor Critique”, *Review of Human Factor Studies*, C. 9, No. 1 (2003), s. 4.

³¹⁴ Arrighi ve Silver, “Polanyi’s Double Movement...”, s. 33.

³¹⁵ Oran, *op. cit.*, s. 43’ten Ergin Yıldızoğlu, *Cumhuriyet*, 30.11.1998.

de sadece ekonomik temellere dayanarak ayakta kalması mümkün olmadı.³¹⁶ Oydaşma'nın bu iki ayağı, toplamda ABD'nin uluslararası plandaki neoliberal düzenlemelerini simgelemektedir. Washington Oydaşması no.2'nin zayıflaması, Oydaşma'nın ilk kısmının zayıflamasıyla birlikte, ABD'nin merkez ülkelerin desteğini almadan kendi hegemonyasını sürdürmeye çalışması, merkez ülkeler içinde de sorun yaratmaktadır. Merkez ekonomiler arasında ortaya çıkan bu sorunlar ve rekabet, ulusal devletler düzleminde ekonomik ve siyasal içe kapanmayla rekabetin sürdürülmesine yol açabileceğinden, neoliberal politikaların sürdürülmesini imkansız hale getirebilir.³¹⁷

Washington Oydaşması altında gerçekleştirilmesi öngörülen tüm ekonomi politikalarının öncelikli hedefi ABD'nin sermaye fazlasını dünya ölçeğinde yüksek kâr oranlarıyla yeniden yatırıma yönlendirmektir. Oydaşma'nın ekonomik kısmı merkez ülkeler içinde genel kabul görmektedir, çünkü diğer merkez ekonomilerin de sermaye fazlalarını aynı şekilde değerlendirmeye ihtiyaçları vardır. Oydaşma, çevre ülkelere önerdiği politikalarla üretimi uluslararasılaştırıp üretim maliyetlerini en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte kamusal ve ortak mülkiyet varlıklarının çevre ülkelerde özel mülkiyete devri önerilmektedir. Mali sermayenin çevre ülkelere devlet borcu olarak yönlendirilmesi ve sermayenin getirisinin yüksek reel faizlerle yükseltilmesi Oydaşma'nın kapsamındadır.³¹⁸ Bütün bu neoliberal iktisat politikalarının hem Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulanması, hem de bu politikaların uygulanmasına karşı devletlerden ve toplumlardan gelebilecek direncin bu örgütlerin yapısal uyum programlarıyla kırılması hedeflenmiştir. Bu noktada ABD hegemonyasının ihtiyaç duyduğu bir diğer kavram da “Küresel Yönetişim” olacaktır.

3. Küresel Yönetişim

³¹⁶ Yıldızoğlu, *Hegemonyadan...*, ss. 337-338, 366.

³¹⁷ İlhan Uzgel, *Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu*, *Mülkiye*, C. 27, No. 240 (Yaz 2003), s. 62.

³¹⁸ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, “Ekonomi ve Finansın Fuarı: Sizde Ucuz Emek Bulunur mu?”, *Evrensel*, 7 Mayıs 2005.

Neoliberal hegemonya döneminde uluslararası ekonomik örgütlerin hegemonyayla bağlantısını açıklamaya yardımcı bir diğer kavram da “Küresel Yönetişim”dir. “Küresel Yönetişim”, aslında devletin dönüşümünü öngören neoliberal politikaların “yönetişim” kavramı etrafında ele alınmasının uluslararası alana aktarılmış halidir.³¹⁹ “Küresel yönetim” kavramı ve bu kavram üzerindeki anaakım çalışmalar, kapitalist ekonomik sistemde yönetim pratiklerinin sınıfsal karakterini gizlediği gibi,³²⁰ ülkelerin ekonomik gelişme için izlemesi gereken rotanın bir parçası olarak sunulan yapısal dönüşümlerin uluslararası ekonomik örgütler eliyle yapılmasını meşrulaştırmaktadır.

Birleşmiş Milletler’e bağlı “Küresel Yönetişim Komisyonu”nun raporlarında, toplumsal ve ekonomik politikaları uluslararası bir merkezden doğrudan uygulayabilmek için yapısal çerçevenin yetersiz olarak değerlendirildiği sıkça belirtilir. Bu raporlara göre küresel yönetim aracılığıyla çevre ülkelere uygulanması gereken ekonomik politikalar ise finansal istikrar, dışa açık ticaret politikaları, yüksek yatırım ve tasarruf oranları ve özel sektörü bürokratik denetimden azat etme gibi neoliberal politikalar. Raporlarda, bu politikaların piyasa koşullarının gerektiği gibi uygulanabilmesi için, küresel yönetim gerekliliklerine uyulması ve bu reformları geri dönülemez bir noktaya taşımak için ülkelerin tüm yapılarına işleyecek şekilde formüle edilmesi gerektiği vurgulanır.³²¹ Küresel Yönetişim Komisyonu, Birleşmiş Milletler’in yanında küresel yönetişimin en önemli araçlarının Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü olacağını belirtir.³²² Küresel Yönetişim özellikle ekonomik örgütler aracılığıyla sermayenin hareketliliğinin garantisini yaratırken, devletlerin yapısal dönüşümleriyle toplumsal güçleri de denetim altına alır.

³¹⁹ Yönetişim kavramı, ilk defa Dünya Bankası’nın 1989 tarihli *Sub-Saharan Africa: Crisis to Sustainable Growth* raporunda kullanılmıştır. Kavramın gelişimi, Dünya Bankası’nın 1991 tarihli *World Development*, 1992 tarihli *Governance and Development*, 1994 tarihli *The World Bank Experience*, 1997 tarihli *World Development* raporlarından izlenebilir. Raporlar için bkz. www.worldbank.org

³²⁰ Henk Overbeek, “Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective”, *Working Papers Political Science Vrije Universiteit*, Amsterdam, No. 1 (Şubat 2004), *passim*.

³²¹ <www.un.org/documents/ga/conf166/ngo/950307140407.htm>

³²² The Commission on Global Governance, “Terms of Reference”, <webarchive.org/web/20020211112037/www.cgg.ch/tor/htm>

Uluslararası ekonomik örgütler ve küresel yönetim kavramı etrafında önemli bir nokta da, devletlere iyi yönetim ilkeleri önerdiğini iddia eden bu kurumların kendi yönetim ve işleyiş mekanizmalarındaki şeffaflık eksikliği ve siyasi kuralızsılıktır. Özellikle Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndaki ağırlıklı oy sistemi ve eşitsiz karar mekanizması bu bağlamda sorgulanmalıdır. Bu iki kurumda da iyi yönetim gündemi şeffaflığı ve hesap verilebilirliği artırmak, verimlilik, adalet ve katılım olarak kodlanır.³²³

Rekabetçi piyasaya dayalı ekonomik sistemin tüm uluslararası sisteme yayılması için küresel yönetişimin parçası olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün politikaları yaygınlaştırılmalıydı. Küresel yönetişim çerçevesinde bu uluslararası ekonomik örgütlerin çevre ve yarı-çevre ülkeleriyle olan ilişkisinin devlet yapılarını dönüştürme boyutu, devleti piyasa şartlarına tabi kılacak bir anlayışla "girişimci devlet modeli" dayatmaktadır.³²⁴ Uluslararası ekonomik yapının dönüştürücü araçları olarak kullanıldıklarından, kendileri küresel yönetişimin parçaları olan bu üç örgütün devletlere uygulattıkları politikalar da yönetişim anlayışı çerçevesinde devleti dönüştürmeyi amaçlar. Küresel yönetişim çerçevesinde devletin ekonomiye müdahalesini engellemeyi amaçlayan 1980 sonrası Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası politikalarının arkasında yatan Neoliberal yeniden yapılandırma sürecinin işleyişi böylece garanti altına alınmaya çalışılmaktadır.

B. Uluslararası Ekonomik Örgütler

Bu dönemde kuruldukları Bretton Woods döneminden farklı alanlara da yönelen üç uluslararası ekonomik örgüt arasındaki görev dağılımı, uluslararası ekonomideki değişikliklere paralel şekilde giderek muğlâklaştı. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan kuruluş ve işleyiş olarak farklı bir seyir izleyen GATT, Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştüğünde uluslararası ticaret sistemindeki serbestliği

³²³ Ngaire Woods, "The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves", *World Development*, C. 28, No. 5 (2000), ss. 823-841. *passim*..

katı kurallara bağlayarak artırırken, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın ülkelerin uluslararası ekonomik sistemle yapısal uyumları konusundaki çalışma alanları iç içe geçti. Bu nedenle aşağıda örgütler ele alınırken konular arasındaki geçişkenliğin net sınırlarla ayrılması pek mümkün olmamıştır.

1. Uluslararası Para Fonu

Hemen aşağıda ele alınacak Dünya Bankası'nın aksine, Uluslararası Para Fonu'nun resmi amacı 1971 sonrası dönemde değişmedi. Fakat Dünya Bankası ile birlikte, küresel yönetim ve Washington Oydaşması çerçevesinde uluslararası alanda etkinliği ve önemi arttı. Uluslararası Para Fonu'nun 1970'lere kadar hakim politika uygulama biçimi olan kısa vadeli hedeflere odaklanma ilkesi bu dönemde de devam ederken, Dünya Bankası'yla birlikte aynı zamanda uzun vadeli yapısal dönüşümlerin de aracı oldu.

Kuruluşundan beri Uluslararası Para Fonu'nun temel görevi olan istikrarı sağlama, ülkeler arasında ödemeler dengesini düzenli bir sisteme oturtma amacıyla el ele sürdürüldü. Toplam talebi azaltarak ticaret dengesindeki açıkları azaltma politikası Uluslararası Para Fonu reçetesinin başında gelmekteydi. Bu politikaların yanında ikinci bir hedef de enflasyonla mücadele idi. Uluslararası Para Fonu'nun ülkelere uygulattığı programların temel özellikleri para ve maliye politikalarında katılık, daha düşük enflasyon oranları ve ihracatın azaltılmasıdır. Bunların da kamu harcamalarının azaltılması ve yüksek faiz oranları aracılığıyla gerçekleştirilmesi önerilir.³²⁵

Kur oranlarının ayarlanması ise Uluslararası Para Fonu politikalarının ikinci ayağını oluşturur. Uluslararası para sistemi anlatılırken ele alındığı gibi, uluslararası sistemde ülkelerin birbirlerine göre konumlarının da bir göstergesi olan ulusal kurların değerinin belirlenmesinde Uluslararası Para Fonu'nun etkisi hem ödemeler

³²⁴ Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 133-134.

denmesine müdahale hem de devalüasyon aracılığıyla olmaktadır.³²⁶ Uluslararası para sisteminin değişen esasları üzerinde Uluslararası Para Fonu üyelerinin kurlarının yabancı kurlara serbestçe çevrilebilmesini gerektirir ve üyelerin Uluslararası Para Fonu'nu diğer üyeleri etkileyecek finans ve para politikaları değişikliklerinden haberdar etmek yükümlülüğü vardır.

Uluslararası Para Fonu'nun genel uygulaması içinde olan istikrar ve uyum programlarının önerileri her ülke için benzer politikalar içerir. Aslında ülkelerin özel koşullarının dikkate alınmaması da, tüm öğeleri küresel yapıya dahil etme ve tektipleştirerek uluslararası ekonomik sistemde ülkeleri istenilen yere konumlandırma amacını belli eder. Bu benzer politika önermelerinin başında kur devalüasyonu ve kurların piyasaya uygun olarak ayarlanması gelir.³²⁷ İkinci uygulama ise, enflasyona karşı talep yönetimi politikalarıdır, fiyat ayarlamaları ve gelir azalmalarıyla gerçekleştirilen talep yönetimi enflasyonun artış hızını düşürmek için kullanılır.

Uluslararası ekonomik sistemdeki ve ABD'nin hegemon olarak gücündeki sarsıntılarla birlikte Uluslararası Para Fonu'nda da değişiklikler yapıldı. Ocak 1970'te yürürlüğe giren SDR'ler uluslararası para sisteminin sorunlarını çözemeyince kendiliğinden sadece değer birimi olarak kullanılmaya başlandı. Ağustos 1971'de ABD dolarla altını değiştirmeyeceğini ilan ettikten sonra, Ağustos 1971'deki Smithsonian Anlaşması'yla sanayileşmiş ülkelerin kurları yeniden belirlendiğinde Uluslararası Para Fonu merkezî kur değerleri ve ayarlanma seviyesindeki geniş boşluklar için geçici bir düzenleme rejimi kurdu. Mart 1973'te Avrupa Topluluğu ülkeleri dolar karşısında kendi kurlarının ortak dalgalanmasını kararlaştırdı, kurlarda genel bir esnek sistem başladı.³²⁸

³²⁵ Lance Taylor, "Editorial: The Revival of the Liberal Creed? The IMF and World Bank in an Globalized Economy", *World Development*, C. 25, No. 2 (1997), s. 147.

³²⁶ *Ibid.*, s. 148.

³²⁷ Thomas J. Biersteker, "Reducing the Role of the State in the Economy: A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescriptions", *International Studies Quarterly*, C. 34, No. 4 (Aralık 1990), s. 484.

³²⁸ www.imf.org

Ocak 1976'da parasal sistem üzerinde Uluslararası Para Fonu'nda yapılan reformla kurucu antlaşmanın 4. maddesi değiştirildi. Nisan 1978'de kurucu antlaşmadaki ikinci köklü değişiklik yürürlüğe girdi, üye ülkelere kur oranlarını kendi istedikleri şekilde ayarlama izni verildi ve birkaç ay sonra da Uluslararası Para Fonu'ndaki kotalar %50 artırıldı.³²⁹ Aynı yıl ABD'nin faiz oranlarını uluslararası alana yayılan sermayesini geri çağırmak için yükselttiği göz önüne alınırsa, kur değerleri konusundaki bu değişikliğin de uluslararası konvertibilitiyi artırıp sermayenin hareketliliğini kolaylaştırırken, aslında sermayenin ABD'ye doğru dönüşünü gerçekleştirmeyi amaçladığı görülebilir.

Özellikle 1980'lerden itibaren borç sarmalındaki ülkelerin Uluslararası Para Fonu'yla ilişkisi bir anlamda vesayet ilişkisine dönüştü. Uluslararası Para Fonu'nun ülkelere kredi verme mekanizmasına eklenen koşullar, ülkeleri makro ekonomik politikalarını yeniden belirleme zorunda bıraktı. Çevre ve yarı-çevre konumundaki ülkeler mevcut borçlarını yeniden yapılandırma, ödeme ve tekrar borç alma gereklilikleri için Uluslararası Para Fonu'na muhtaç hale gelirken, Fon'la birlikte Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları uluslararası bağımlılık kanallarını derinleştirdi.³³⁰ Kısa vadeli borçların yarattığı istikrarsızlığın yanında uzun vadeli borçların yarattığı bu yapısal zorunluluklar, özellikle çevre ülkelerde Uluslararası Para Fonu bürokratlarının kendi dönüştürdükleri devletin politika belirleme yetkilerini devralmalarına yol açtı.

Uluslararası Para Fonu'nun ülkelere uygulattığı politika paketleri 1980'den sonra giderek derinleşti ve ekonomiyle ilgili her alanı aşama aşama kapsamaya başladı. Bu uyum programlarının ilk evresini oluşturan ekonomik istikrar devalüasyon, fiyat serbestisi ve bütçe disiplini gibi kısa dönemli önlemleri içerirken, bununla eş zamanlı olarak yapısal reformlar için önce yasal düzenlemelerle altyapı sağlanmaya çalışıldı. Uluslararası Para Fonu'nun yaptığı kredi anlaşmaları olan *stand-by* düzenlemelerinin yanında, Fon tarafından hazırlanan Telafi Edici ve Beklenmedik Durumlara Karşı Finansman Anlaşmaları, Genişletilmiş Fon Anlaşmaları, Yapısal Uyum ve Artırılmış Yapısal Uyum Anlaşmaları, Sistemik

³²⁹ *Idem.*

³³⁰ Michel Chossudovsky, *Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü*, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çivi yazıları, 1999, s. 53.

Dönüşüm Anlaşmaları ve Acil Kredi Anlaşmaları geniş bir yelpazede her özel durum için ülkelere ayrı ayrı uygulandı.³³¹

Uluslararası Para Fonu'nun kredi karşısında uygulattığı programlara, ülkelerde *stand-by* düzenlemeleri aracılığıyla meşruiyet de kazandırılmaya çalışıldı. Bir anlamda ülke bürokrasisinin kendi önerdiği programların uygulandığı görünümünün arkasında, aslında atılacak her adımda küresel yönetim aygıtlarının onayı aranıyordu. Bu onay ve kabul mekanizması da, uluslararası ekonomik örgütlerin yönetimindeki baskın merkez ülkelere dayandığı için ve bunların başında hegemonyasını korumaya çalışan ABD geldiği için, doğrudan hegemonik yapıyla bağlantıyı oluşturdu.

Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası'nın yeni küresel anlayışın yerleşmesi ve ekonomilerin dışa tamamen açık yapıya sahip olabilmeleri için eksikliğin ulusal politikalarındaki yetersizlik ve yanlış uygulamalar olduğu varsayımını, üzerinde etkin olduğu ülkelere önkoşul olarak kabul ettirdi.³³² Dış borçlar ve ödemeler dengesi arasındaki ilişkinin kuruluş biçiminden ülkelerin makro ekonomik politikalarını sorumlu tutan Uluslararası Para Fonu, temel hedefi olan ödemeler dengelerini uyumlaştırmak için verdiği kredilere eklediği şartlarla borçlu ülkelerin bu problemlerini uluslararası ekonomik yapıya uygun olarak çözme vaadinde bulundu.

2. Dünya Bankası

Uluslararası Para Fonu'nun aksine, Dünya Bankası yönelimini kuruluşundan 2000'lere kadar birkaç kere değiştirdi. Önce Avrupa'da sonra da gelişmekte olan ülkelerde büyük kamu altyapı projelerini finanse etmek için kurulmuş olan Dünya Bankası, 1970'lerden sonra uygulamalarını yoksullukla mücadele alanına çevirdi. 1980'lerde piyasa yanlısı ekonomik reformlar ve neoliberalizmle birlikte Dünya Bankası da Uluslararası Para Fonu'yla beraber borç krizlerinden ve düşen ihrac fiyatlarından etkilenen çevre ülkelere ödemeler dengesi sorunları için desteğe

³³¹ *Ibid.*, s. 64.

başlayarak, bünyesine “yapısal uyum borçları”nı dahil etti.³³³ 1980’ler boyunca Banka kuruluş amacından farklı alanlara da yöneldi. 1980’lerin başlarında makro ekonomik sorunlarla ve borçların yeniden yapılandırılmasıyla ilgilendi. Ardından yoksullukla mücadeleyi resmi amacı haline getirdi. 1980’lerin sonlarında ise, toplumsal ve çevresel sorunlar Banka’nın gündemine girdi.

Dünya Bankası’nın bu yeni dönemdeki GSMH’deki büyüme oranlarını artırmaya yönelik uyum politikalarının bir kısmı önce kotalar yerine gümrük tarifelerinin konulması, bu tarifelerin de sübvansiyonlarla birlikte indirilmesi aracılığıyla dış ticaretin liberalleştirilmesine dayanır. Banka’nın başka bir uyum politikası da ülkelerin finans piyasalarının uluslararası sermaye hareketlerine tamamen açık hale getirilmesi ve bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıyla gerçekleştirilecek deregülasyondur. Bunun yanında emek piyasalarının deregülasyonu ve vergi sistemlerinde yeni düzenlemeler, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve devletin ekonomik piyasaların serbestleşmesini sağlamaları da Dünya Bankası’nın uyum politikaları arasındadır.³³⁴ Tüm bu politikalar, Uluslararası Para Fonu’nun ilgi alanlarıyla örtüşmekle beraber, neoliberal bir küresel pazarın yaratılması projesiyle uyumludur.

Dünya Bankası’nın yoksulluğu azaltma ve ekonomik gelişmeyi sağlama projelerinin temel varsayımlarından biri, bunları gerçekleştirmede ulusal politikaların yetersizliğidir.³³⁵ Bu varsayım sayesinde, Uluslararası Para Fonu gibi Dünya Bankası da uyum programlarının yürütücüsü haline gelebildi. Banka’nın piyasa temelli geniş ölçekli ekonomik düzenlemelerinin temelinde yapısal ve sektörel uyum programları bulunur. Özellikle 1997’de Dünya Bankası’nın “Değişen Dünyada Devlet” başlıklı Dünya Kalkınma Raporu’yla Banka’nın devleti dönüştürücü ve devleti daha etkin çalışan bir yapıya kavuşturacak politikalar uygulaması gerektiğinin vurgulanması uyum projesinin kapsamını ve derinliklerini gösterir.³³⁶ Bu programlar aracılığıyla sadece devletin dönüşümü sağlanmaz, aynı zamanda toplumsal yapıya olan etkileri

³³² Biersteker, *op. cit.*, s. 483.

³³³ Taylor, “Editorial: The Revival of the Liberal Creed...”, s. 147.

³³⁴ *Ibid.*, s. 149.

³³⁵ Biersteker, *op. cit.*, s. 483.

³³⁶ “World Development Report, 1997: The State in a Changing World”, <www.worldbank.org>.

nedeniyle Neoliberalizmin piyasaya uyumlu bireyler yaratılmasına ve ekonomik yapıyla ilgili tüm birimleri etkilemeye yardımcı olunur.³³⁷ Dünya Bankası, bu bağlamda çevre ve yarı-çevre konumundaki ülkelerde Uluslararası Para Fonu politikalarının uygulanması için gerekli zemini hazırlayan bir pozisyona sahiptir.

Bu örgütlerin ilk yıllarından beri Amerikan Hazinesi'nin Uluslararası Para Fonu'yla ilişkisinin bir benzeri de Dünya Bankası ile kuruluydu. Hatta Dünya Bankası başkanının ABD'li, Uluslararası Para Fonu başkanının Avrupalı olmasının öngörülüş olması, Banka aracılığıyla gerçekleştirilecek yapısal uyumu yönlendirmeye ABD hegemonyasının verdiği önemin de bir göstergesidir.

Dünya Bankası'nın ülkeler gözündeki meşruiyetinin Uluslararası Para Fonu'na kıyasla daha fazla olmasının nedeni, yoksulluğu azaltma projesinin içinde ortaklarını yani faaliyet gösterdiği ülkelerdeki devlet bürokrasisini sürece dahil etmek için çaba harcamasıdır.³³⁸ Yapısal uyum kredilerinin yanında sektörel uyum kredileriyle programların uygulandığı ülkelerde aslında Uluslararası Para Fonu'ndan daha kalıcı etkiler bırakan Dünya Bankası, ülkelerde desteklediği projelerle ve yoksullukla mücadele hedefleriyle bu iki kurum arasında uyum projesinin gülüyüzünü oluşturur. Uluslararası Para Fonu daha çok güncel makro ekonomik politikalarla ilgilenirken Dünya Bankası hem bu politikalardan vergi reformu gibi daha yapısal konulara hem de sektörel reformlara eğilir.

Dünya Bankası ülkelerdeki faaliyetlerinde, istikrar önlemlerinin yol açtığı toplumsal maliyetle ilgili kaygılarını hep dile getirmektedir. Dünya Bankası kendisini eleştirenlerle diyaloga da özen göstermiş ve sivil toplum örgütleriyle temas içinde olarak etki alanındaki ülkelerde toplumsal ilişkilerle de iç içe olmaya çalışmıştır. Özellikle son bölümde ele alınacak bu kurumlara karşı toplumsal tepkinin tırmandığı 1990'larda Banka politikalarındaki hassasiyetin artması dikkat çekicidir.³³⁹ Artan sivil toplum sesinin bankayı yüksek bütçeli ve önemli projelerde ülkelerin koşullarını dikkate almamakla ve kendi dayattığı politikaları gözetmekle

³³⁷ David Williams, "Constructing the Economic Space: The World Bank and the Making of Homo Oeconomicus", *Millenium*, C. 28, No. 1 (1999), ss. 93-94.

³³⁸ Bayramoğlu, *op. cit.*, s. 88.

suçlamasına karşın, Banka'nın bu eleştirilere yanıt vermesi, toplumsal süreçlere dahil olmaya çalışması ve gelen tepkiyi bu yolla azaltarak meşruiyetini artırmaya çalışmasına güzel bir örnektir. Banka, bu eleştirilere karşı hazırladığı 1992 tarihli Wapenhans Raporu'nda kendi yapısında da değişiklik için reform girişimleri başlamıştır. Ayrıca Banka'ya karşı projeler hakkında yöneltilen suçlamalar ve eleştiriler 1990'larda Banka bünyesinde çalışmaya başlayan Soruşturma Birimi'yle değerlendirilmiştir.³⁴⁰ Böylece Banka kendi meşruiyetini de artırmış oldu.

3. Dünya Ticaret Örgütü

Bretton Woods döneminde kurulmaya çalışılan ancak kurulamayan Uluslararası Ticaret Örgütü'nün yerine uluslararası ticaretin düzenlenmesine aracılık eden GATT müzakereleri, 1971 sonrasında yoğunlaştı ve uluslararası ekonomik gündemin merkezine oturdu. 1995'te Dünya Ticaret Örgütü kurulana kadar, GATT müzakerelerine katılan ülke sayısı da artan toplam uluslararası ticaret hacmiyle birlikte fazlalaşıyordu.

1973–1979 yılları arasındaki Tokyo Turu, 1971'de Bretton Woods'un çökmesinin hemen ardından yapılmıştı. ABD ticaret dengesi 1971'den sonra ilk defa açık verdiğinden, bu müzakere turunda ABD ihraç malları üzerinde yoğun şekilde durarak ilk ticaret açığının gidişatını değiştirmeye çalıştı. Bu müzakere turu ve bir önceki Kennedy turu, merkez ülkeler için geniş ölçekli politika değişimleri içeriyordu.³⁴¹

1986'da başlatılan Uruguay Turunda, merkez ülkeler arasındaki esas kaygı dünya ekonomisinin 1970'lerden itibaren zayıflamasıydı. Uruguay Turunun değişik tarafı ise, GATT müzakerelerine yeni konular getirmesiydi. Bundan önce sadece malların uluslararası ticaretiyle ilgilenilen GATT müzakerelerinde, bu sefer

³³⁹ Tabb, *Ahlaksız Fil...*, s. 72-73.

³⁴⁰ www.worldbank.org

³⁴¹ Gilbert R. Winham, "The Uruguay Round and the World Economy", ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Kanada, Oxford University Press, 2000, s. 163. GATT müzakereleri için bkz. *supra*, s. 94.

gündemde uluslararası ticaretteki sektörel değişmelerle paralel şekilde fikri haklar, yatırım ve hizmetler de vardı.³⁴² ABD, özellikle uluslararası alandan kendi ülkesine çektiği sermayenin çıkarlarına uygun olarak yatırımların, hizmetlerin ve fikri telif haklarının dâhil olması konusunda en ısrarcı pozisyondayken uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasını da yeniden canlandırmak istedi.³⁴³ Uruguay Turunda ticaret müzakerelerine “Ticaretle İlişkili Fikri Mülkiyet Hakları” (*Trade Related Intellectual Property Rights, TRIPs*), “Ticaretle İlişkili Yatırım Önlemleri”, (*Trade Related Investment Measures, TRIMs*) ve Hizmetlerin Ticareti Hakkında Genel Anlaşma (*General Agreement on Trade in Services, GATS*) eklenince, Dünya Ticaret Örgütü’nün 1995’te kurulması önünde bir engel kalmamış oldu.

Dünya Ticaret Örgütü’ne, GATT müzakerelerinin aksine çevre ve yarı-çevre ülkeler de hızla üye oldular. Uluslararası ekonomik sistemin diğer örgütleri gibi, Dünya Ticaret Örgütü de dahil etme ve dışlama pratikleriyle ABD ve diğer merkez ülkelerin ekonomilerine tâbi olan özellikle çevre ekonomilerini gittikçe derinleşen bağımlılık kanallarıyla içinde olmaya zorladı. GATT müzakereleri yıllarında merkez ülkeler arasında uluslararası ticaretin yapısı konusunda oydaşma ya da meşruiyet sağlamaya çalışan ABD, Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulabileceği konusunda bir birlik sağladığında bunu hayata geçirmiştir. Bu gelişmenin en önemli sonucu da Dünya Ticaret Örgütü’nün GATT’tan farklı olarak çevre ve yarı-çevre ülkelerini de bu sürece dahil ederek yapısal bir şekilde dönüştürmesi ve Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası tarafından yerine getirilen diğer görevlerle bir bütün oluşturmasıdır.

Dünya Ticaret Örgütü, Washington Oydaşması’na uygun bir biçimde, üretimin uluslararasılaştırılması kapsamında fiziksel sermaye yatırımları ile mal ve hizmet ticaretinin dünya ölçeğinde serbestleştirilmesini sağlamaya çalışır. Bu serbestleşme aslında kuralılaşmadır.³⁴⁴ Bir anlamda merkez ülkelerin ucuz hammadde, yeni ticaret alanları ve ucuz işgücü gereksinimlerini çevre ülkelerden karşılamalarını sağlayan Dünya Ticaret Örgütü düzenlemelerinin çevre ülkelere

³⁴² *Ibid.*, s. 169.

³⁴³ Susan K. Sell, “Big Business and the New Trade Agreements: The Future of the WTO?”, ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Kanada, Oxford University Press, 2000, s. 175

³⁴⁴ Köse ve Öncü, “Ekonomi ve Finansın...”, s.1.

verdiği zarar sadece ekonomik değildir. Geleneksel ticari düzenlemelerin çok ötesinde düzenlemeler içeren Dünya Ticaret Örgütü faaliyetleri, çevre, sağlık, güvenlik gibi alanları da derinden etkilemektedir.³⁴⁵ Ticaretin önündeki engellerin aşılması konusundaki kuralsızlık hayatın ekonomi dışındaki diğer alanlarını da kendi kapsamına almakta ve tahrip etmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü, GATT düzenlemelerinden çok farklı bir biçimde aynı zamanda bir mahkeme gibidir ve yaptırım uygulama gücüne sahiptir. Bu tahkim sistemiyle Dünya Ticaret Örgütü, aynı zamanda Dünya Ticaret Mahkemesi olarak da işler.³⁴⁶ GATT müzakerelerinde uyuşmazlıkların çözümü yaptırıma tâbi olmadan diplomatik yollarla yapılmaya çalışılıyordu, ancak Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlıkların çözümü mekanizması yasal bir süreç olarak işlemektedir. Ticari konulardaki anlaşmazlıklarda mahkeme gibi işleyen Dünya Ticaret Örgütü jürileri önünde anlaşmazlık konusu davayı kaybeden taraf, dava konusu politikayı değiştirmek veya terk etmek kararını uygulamak zorundadır. Uygulanmayan kararlar karşısında tazminat talep edilebildiği gibi, Dünya Ticaret Örgütü'nden ticari yaptırımlar uygulaması da talep edilebiliyor.³⁴⁷ Anlaşmazlıkların çözümündeki bu bağlayıcı karar yetkisinin yanında, aynı zamanda ulusal sınırları korumacı politikalar olmadan uluslararası ticarete açma şartı da, Dünya Ticaret Örgütü'nün yapısının ve politikalarının diğer iki örgütle beraber egemenlik konusuna yaptığı müdahaleleri gündeme getirmektedir.³⁴⁸ Özellikle Dünya Ticaret Örgütü'nün temelindeki serbest ticaret ilkesi, çevre ve yarı-çevre ülkeleri için 1970'lerin ulusal kalkınma teorilerinin aksine farklı bir kalkınma yolu sunar. Bu kalkınma yolu sadece malların ticaretinin serbestliği değil, yatırımların, hizmetlerin ve fikri telif haklarının da serbestliğini gerektirirken, bu alanlar üzerindeki küresel düzenlemeler devletin ulusal ekonomiyi uluslararası ekonomi arasındaki rolünü azaltmayı ve giderek yok etmeyi hedefler.³⁴⁹

³⁴⁵ Lori Wallach ve Michelle Sforza, *DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü? Şirket Küreselleşmesine Direnmek için Nedenler*, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, ss. 34-47.

³⁴⁶ Bayramoğlu, *op. cit.*, s. 93.

³⁴⁷ Wallach ve Sforza, *op. cit.*, ss. 30-31.

³⁴⁸ Tabb, *Economic Governance...*, ss. 312-315.

³⁴⁹ Robert Hunder Wade, "What Strategies are Viable for Developing Countries Today? The World Trade Organization and the Shrinking of 'Development Space'", *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), ss. 621-644.

Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan önemli bir farklılığı, diğer ikisi gibi kuralları koyan bir yapıya sahip olmaması, ticaret pazarlıklarının yapılacağı bir forum oluşturması ve anlaşmalara uyulmasını sağlamasıdır.³⁵⁰ Ancak her üç kurumda da ortak olan özellik, merkez ülkelerin politika belirlenmesindeki ağırlığıdır. Yine de Dünya Ticaret Örgütü'nde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın aksine ağırlıklı oy sistemi değil, eşit oy sistemi uygulanmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün küresel yönetimle ilişkisi de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan farklıdır. Piyasanın hakimiyetini sağlamayı amaçlayan neoliberal politikaların temelinde, Dünya Ticaret Örgütü'nün temel hedefi olan uluslararası ticareti tamamen serbestleştirme yatar. Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik ise, artık kapsadığı ve düzenlediği alanların genişliği dikkate alındığında uluslararası ekonomik sisteme dâhil olma anlamını doğrudan vermektedir. Özellikle Çin'in 2001'de Örgüt'e üye olması bu çerçevede değerlendirilir. Ancak ABD'nin Dünya Ticaret Örgütü ile olan ilişkileri, kendini hegemon olarak konumlandırırken uluslararası ticaret sistemini kurma biçimiyle örtüşür. Çok taraflı serbest ticareti tüm dünyaya dayatan, korumacı ticaret politikalarını yasaklayan ve bunun alanını özellikle 1990'dan sonra genişleten ABD, kendisi için bu politikaları uygun görmez. Bunun bir örneği de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi/Anlaşması (*North America Free Trade Area/Agreement-NAFTA*) dahilindeki politikaların Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarıyla açıkça çelişen uygulamalarıdır.

C. Uluslararası Ekonomik Örgütlere Yönelik Protestolar

Özellikle 1990'lardan sonra, bir taraftan SSCB dağılmış ve ABD hegemonyası aracılığıyla uluslararası kapitalist sistemin yayılacağı alan genişlemişken, diğer taraftan da uluslararası ekonomik sorunlara karşı küresel-toplumsal tepkiler yükselmeye başladı. Bu durumun tezin konusu bakımından önemi ise, tepkilerin doğrudan bu üç uluslararası ekonomik örgüte yönelmiş olmasıdır. Bunun nedeni ise tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıyı dönüştüren küresel ekonomik politikaların örgütler aracılığıyla uygulanmış olmasıdır.

³⁵⁰ Stiglitz, *op. cit.*, s. 37.

Bu tepki 1990'ların sonunda ve özellikle de 2000'lerin başında uluslararası ekonomik örgütlerin toplantılarında daha belirgin ve görülür bir hal aldıysa da, tezin zaman olarak kapsadığı alanda oluşmaya başlamıştır. Amerikan hegemonyasıyla birlikte kurulan uluslararası sistem, kendi karşıtlığını da içinde beslemiştir. Küresel Yönetişime karşı tepki, yönetişimin ele alınan üç örgüt dışındaki diğer oluşumlarına karşı da kendini göstermiştir.

Küreselleşmeye karşı toplumsal tepkilerin yanında, küresel ekonomik politikalara karşı çevre ülkelerden devlet düzeyinde de tepkiler yükselmektedir. Örneğin Malezya, Asya krizinin ardından ülkesindeki sermaye hareketlerini denetim altına aldı. Uluslararası Para Fonu'nun Latin Amerika'da yarattığı tahribat hem toplumsal düzeyde hem de devlet düzeyinde kendi karşıtlığını yükseltmeye başladı.

Bu tepkiler, doğrudan örgütlere yönlendirilmiş olsalar da, daha geniş bir kapsamda değerlendirilmelidirler. Tepkilerin içinde olduğu uluslararası ekonomik sistemin yapısının yarattığı, dayattığı eşitsizlikler ve bunları sürdürme biçimleri sınıfsal mücadelelerle birleşince daha geniş bir tabana yayıldı. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı tepki, aslında ABD, diğer merkez ülkeler, kapitalizm, ulusal devletler ve çokuluslu şirketler de dâhil kapitalizmin tüm araçlarına yönelen bir tepkinin dışavurumuydu. Örgütler eliyle uygulanan politikalar her şeyden önce doğrudan toplumsal yapıyı dönüştürürken eşitsizlikleri derinleştirdiğinden ve özelleştirme ve yapısal uyum gibi örgüt politikaları doğrudan bireyleri fakirleştirdiğinden tepki toplaması kaçınılmazdı.

ABD hegemonyası altında toplumsal tepkilerin 1990'lara kadar, 1968 dışında yoğun olmamasının nedeni, 1960'larda kalkınma politikalarının protesto ve tepkileri önlemiş olması ve ABD'nin toplumsal güçleri dönüştürme araçlarını etkili kullanmasının yanında, Soğuk Savaş politikalarının yarattığı gerilimin karşı bir hareket için yer bırakmamasıydı.³⁵¹ Bunun yanında emek piyasaları üzerindeki denetimin 1970'lerden sonra sıkışmış olması, yine söylemin aksine piyasa

³⁵¹ Arrighi ve Silver, "Polanyi's Double Movement...", s. 9, 21 ve 25.

koşullarına bırakılmamış ve düzenlenmiş olması, bu alandaki uluslararası hareketliliğin önünü kapattığından genel tepkilerin birleşmesi de ertelenmiş oldu.

Bu örgütlere karşı toplumsal tepkilerin yanında, çoğunlukla daha uzlaşmacı olsa da UEP teorileri içinden de tepki gelir. Özellikle Washington Oydaşması'nın ve kurum inşa süreçlerinin insanî faktörler açısından eleştirileri yapılırken, bu uluslararası örgütlerin politikalarının temelindeki makro ekonomik varsayımlar, serbest ticaret inancı ve kalkınmanın bu yolla sağlayacağı varsayımı sorgulanmasına vurgu yapılır.³⁵² Buradaki açmaz ise, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu politikalarına daha insanî bir boyut eklenmesinin talep edilmesiyle bu politikaların ve kurumların tümünden reddi arasında tercih yapma zorunluluğudur. Bunun yanında, Dünya Sosyal Forumu gibi platformlarda bir araya gelen karşıt grupların içinde, Neoliberalizme karşı olan geleneksel üç akım –düzenlenmiş liberalizmi savunanlar, List kaynaklı ekonomik milliyetçiler ve Marksizm- dışında bu kadar eski olmayan yeşiller ve feministler gibi UEP akımları da yer almaktadır.³⁵³

Polanyi'nin piyasanın yıkıcı etkilerine karşı toplumun kendi koruma önlemlerini aldığı varsayımı, uluslararası ekonomik örgütlere yönelen protesto hareketleriyle bağlantılı olarak ele alınabilir.³⁵⁴ Ancak bu toplumsal hareketlerin tam anlamıyla Polanyi'nin kullandığı şekilde “ikili hareket”in toplumsal korunma tarafına denk düşüp düşmediği sorgulanmalıdır. Arrighi ve Silver'in yorumuna göre, Polanyi'nin kullandığı şekilde ikili harekette, toplumu koruyacak olan karşı hareket yerel ve ulusaldır. Bu korunma da piyasanın oluşturulması gibi yine devlet aracılığıyla gerçekleşmiştir.³⁵⁵ Polanyi'nin İngiltere'de on sekizinci yüzyılda piyasaların oluşumu ve bunun yıkıcı etkilerinden toplumun korunması çerçevesinde verdiği örnekler hep ulusal sınırlar içindedir. Günümüzdeki önemli soru ve Polanyi'nin kavramlarından farklılaşan nokta ise, dünya toplumunun kendini nasıl koruyacağıdır. Polanyi'nin örneklerinde yine devlet politikaları toplumun korunmasını sağlayacak sonuçlar doğurduğundan, küresel toplum için küresel

³⁵² Prempeh, *op. cit.*, *passim.*

³⁵³ Eric Helleiner, “Economic Liberalism...”, ss. 691-693.

³⁵⁴ Toplumsal korunma ve ikili hareket için bkz. Polanyi, *op.cit.*, *passim.*

³⁵⁵ Arrighi ve Silver, “Polanyi's...”, s. 7.

korunma politikaları beklemek pek anlamlı değildir. Eşitliği zedeleyen unsurlar yukarıdan geldiği için, korunma hareketinin aşağıdan olması daha anlamlıdır.

SONUÇ

ABD ve uluslararası ekonomik örgütler arasındaki ilişki, ele alınan iki dönem olan 1945–1971 ve 1971–2000 arasında yer yer farklı bir seyir izlemişse de, yapısal olarak devam eden bir sürecin inişli çıkışlı parçalarıdır. Ele alınan uluslararası ekonomik örgütlerin geçirdiği dönüşüm, ABD hegemonyasının geçirdiği dönüşümle zaman olarak örtüşmektedir ve bu da tezde kullanılan dönemlemenin yapılan inceleme için uygun olduğunu göstermektedir. Bu iki dönemin ilkinde ABD, ele alınan Realist, Eleştirel ve Dünya Sistemci yaklaşımların hepsinin hegemonya

tanımları çerçevesinde uluslararası sistemde hegemon güç konumundaydı. İkinci dönemde ise kapitalizmin uluslararası örgütlenişindeki sorunlarla birlikte ABD'nin başta ekonomik gücü, bununla bağlantılı olarak da siyasal gücü sarsılmaya başladı. ABD ise güç kaybını önleyebilmek, konumunu koruyabilmek ve 1945 öncesinden başlayarak kurduğu sistemin devamlılığını sağlayabilmek için politikalar üretti. Bu politikalar da kısa süreli etkileri bakımından hedeflerine ulaşmış olsalar da, uzun süreli etkileri açısından amaçlarının aksine ABD'nin hegemon güç olarak konumunu zayıflatmış oldu. Ele alınan iki dönemin ardından gelen ve içinde bulunduğumuz ve tezin kapsamı dışında kalan dönem ise ABD'nin konumunu korumak için yaptığı yeni müdahalelerle şekillenmeye devam etmektedir.

1945–1971 ve 1971–2000 dönemlerinde uluslararası ekonomik örgütlerle, bir hegemon güç olarak ABD arasındaki ilişki ise farklı açılardan değerlendirilebilir. Aslında ABD, Britanya hegemonyasının sarsılmasından beri bu konum için mücadele ediyorduydu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan beri yer yer uluslararası sisteme şekil vermeye çalışıyorduydu da, 1945'ten itibaren kendi hegemonluğunda uluslararası sistemi yeniden düzenlemek için kalıcı ve somut düzenlemeler yapmaya başlamıştır. ABD, hegemonyasının en önemli bileşenlerinden olan ve siyasal-toplumsal süreçlerle iç içe olan ekonomik yapısını, hegemonun kendi çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde yönlendirebileceği ve konumunu sürdürmesine yardımcı olacak şekilde uluslararası ekonomik örgütler aracılığıyla kurumsallaştırdı. Bu kurumsallaşmanın en büyük araçları Bretton Woods örgütleri Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile GATT oldu. 1945–1971 döneminin ilk yıllarında bu örgütler aslında merkez ülkeler arasında bir çeşit oydaşmayı kurmaya ve ABD'nin konumu için meşruiyet sağlamaya hizmet etti. ABD dışındaki merkez ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan harap durumda çıkması, hegemonyanın rıza unsurunun sağlanmasına elverişli bir ortam yarattı ve bu da uluslararası ekonomik örgütlerin kurulmasıyla sağlamlaştırılmış oldu. 1945'in hemen sonrasında henüz Uluslararası Ticaret Örgütü kurulamadığından ve GATT da onun yerini tam alamadığından uluslararası ticaret düzenlemeleri kısmen dışarıda bırakıldı. Dahil etme pratikleri ve katılım mekanizmaları görüntüleriyle ABD için hem uluslararası meşruiyet araçları hem de uluslararası ekonomik sistemi yönlendirme araçları olan iki Bretton Woods örgütü

ABD'nin uluslararası ekonomik sisteme istediği yönü verecek şekilde etkili kullanılmadı. Bu alanda öncelikli hedefi merkez ülkeleri yeniden inşa etmek olan ABD, bu örgütleri görevlerinin aksine devre dışı bırakarak ekonomik yeniden inşa için doğrudan kendisi harekete geçti.

1971–2000 döneminde ise, ABD'nin bir hegemon güç olarak konumundaki sarsıntılar uluslararası ekonomik örgütlerle bağlantısını belirledi. İlk dönemde hegemonyasını yerleştirmeye ve sürdürmeye yönelik politikalar izleyen ABD, bu dönemde hegemonyasını korumaya yönelik politikalar izlemeye başladı. Bu değişime paralel şekilde, uluslararası ekonomik örgütlerin ABD için anlamı da bu amaca hizmet edecek biçimde yeniden belirlendi. Bu üç uluslararası ekonomik örgütün işlevsel önemleri artmış oldu. Hem bu örgütler aracılığıyla uygulanan politikalar ve politikaların önemi arttı, hem de bu örgütler aynı zamanda ABD'nin uluslararası ekonomik sistemi için meşruiyet dayanakları olduğundan ABD'nin örgütlere olan ihtiyacı arttı.

Dolayısıyla ABD'nin hegemon olarak konumuyla ele alınan uluslararası ekonomik örgütlerin konumları arasında ters orantıyla anlatılabilecek bir ilişki gelişti. Güçlü hegemonya döneminde geri planda kalan örgütler, zayıflayan hegemonya döneminde güçlenmeye başladılar. Örgütlerin ilk dönemde daha pasif tutulmasının nedeni zaten güçlü olan hegemonyanın onlara doğrudan ihtiyaç duymamasıydı. Uluslararası katılımlı meşruiyet sağlayıcı örgütler yerine ABD doğrudan kendisi uluslararası ekonomik politikaları yönlendiriyordu. Zaten, ABD'nin ihtiyacı olan meşruiyetin büyük bir kısmı da Soğuk Savaş sayesinde kazanılıyordu. Fakat ABD'nin gücü azaldığında örgütleri kullanma ihtiyacı arttı. Bu sadece bir meşruiyet sağlama ihtiyacı değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik sistemi örgütler aracılığıyla yönetme ihtiyacıydı. ABD'nin özellikle Bretton Woods döneminde çevre üzerinde Soğuk Savaş aracılığıyla kurduğu meşruiyeti sürdürmesi Soğuk Savaş'ın yumuşamasıyla zorlaşmaya başladı. Örgütler aracılığıyla derinleştirilmeye başlayan uluslararası ekonomik bağımlılık kanalları Soğuk Savaş'ın siyasal bağımlılığının yerini aldı.

Bu üç uluslararası ekonomik örgüt kurulurken merkez içi ilişkileri düzenlemenin esas araçlarıydılar. Özellikle GATT müzakerelerinin uzun yıllar sürmesi ve Dünya Ticaret Örgütü'nün 1995'te kurulabilmiş olması uluslararası ticaret alanında merkez içinde düzenlemeler yapmanın zorluğunu göstermektedir. Bir taraftan merkez içinde uluslararası ekonomik sistemin nasıl olacağı konusundaki oydaşmanın sonucu kurulan bu örgütler, diğer taraftan da ABD için kendisi dışındaki merkez ülkeleri ekonomik olarak yeniden yapılandırmanın araçları olarak tasarlanmıştı. İkinci dönemde ise örgütler esas olarak çevre ile ilişkiler bakımından önem kazandı. Dünya Ticaret Örgütü'nün gelişim süreci Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan farklı ve daha geç olduğu için, Dünya Ticaret Örgütü merkez içinde kalma eğilimini büyük oranda devam ettirdi; diğer iki örgüt ise çevre ve yarı-çevre üzerinde ekonomik bağımlılığın yanında siyasal ve toplumsal bağımlılık kanallarını derinleştirmenin araçları olarak kullanıldı. Bu üç ekonomik örgütün politikaları yine de her iki dönemde, tüm katılım mekanizmalarına ve örgütlerin kararlarının sınırlı bir otonomisi olmasına rağmen doğrudan ABD tarafından belirlendi. İlk dönemde örgütler, ABD'nin uluslararası ekonomik politikalarına uygun şekilde, düzenleme söyleminin ve Keynesci refah politikalarının, sosyal devlet uygulamalarının aracılığıyla; ikinci dönemde örgütlerin söylemi serbest piyasa savunuculuğu olarak değişti.

Bu uluslararası ekonomik örgütler, 1945–2000 arasında geçen sürede hegemonyanın araçları olmanın yanı sıra, derin bir biçimde kurumsallaştı. Günümüzde artık bu örgütler dünyanın her yerindedir. Dünya ekonomisiyle ilgili tüm istatistik, bilgi ve yapısal veriler neredeyse bu örgütlerin tekelindedir. Politika uygulatma güçlerinin yanında bilgiyi kontrol etme güçleri de bu örgütlerin önemini Bretton Woods sonrası yıllarda giderek artırmıştır.

Hegemonya konusunda, tekrar eden bir eğilim varsa o da belirli alanlardaki üstünlük ve tahakkümün bir devleti/devletleri hegemon konumuna getirebileceğidir. Her hegemon devletin kendine has, ayrı özellikleri onun konumunu farklı biçimlerde kurabilmesini ve sürdürebilmesini sağlamıştır. Onun için hepsinin düşüşü de farklı olmuştur. ABD hegemonyasının ekonomik örgütlenişi açısından kendine has

özellikler taşıyan önemli bir unsur haline gelmiş olan uluslararası ekonomik örgütler, hegemonya ve kapitalizm karşıtı tepkileri de kendilerine çekmektedirler. Özellikle Bretton Woods sonrası yıllarda çevre üzerindeki ekonomik uygulamaların araçları olan bu örgütlerin politikaları, dünyaya verdikleri zarar kadar olmasa da tepki görmektedirler. Yapısal uyum programları gibi politikalarla ekonomik işlevlerin ötesinde siyasal, toplumsal ve ideolojik işlevlere de sahip olan bu uluslararası ekonomik örgütlere yönelen tepkiler ve hareketler ise, hem uluslararası kapitalist sisteme hem de ABD hegemonyasına karşı hoşnutsuzluğun kanalize olduğu bir alan olarak ortak hareket zemini yaratmaktadırlar. Neoliberal ekonomi politikalarının tahrip ettiği alan genişledikçe, bu politikalara karşı tepki artmaktadır, bu politikalar bir anlamda kendi zayıflık tohumlarını ekmektedirler.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Adda, Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, çev. Sevgi İnci, İstanbul, İletişim Yayınları, 2.B., 2003.

Agnew, John ve Stuart Corbridge, *Mastering Space Hegemony, Territory and International Political Economy*, Londra, Routledge, 1995.

Akyüz, Yılmaz, *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.

Amin, Samir, *Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme*, çev. Işık Soner, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.

Arrighi, Giovanni ve Beverly J. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999.

Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Bayramoğlu, Sonay, *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Chase-Dunn, Christopher, *Global Formation Structures of the World-Economy*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1993.

Chossudovsky, Michel, *Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü*, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999.

Cohn, Theodore, *Global Political Economy Theory and Practice*, 3.B., New York, Pearson, 2005.

Cornwall, John, *Capitalist Development in the Twentieth Century*, New York, Cambridge University Press, 2001.

Cox, Robert ve Timothy J. Sinclair (ed.), *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Crane, George T. ve Abla Amawi (ed.), *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991.

Dillard, Dudley, *The Economics of John Maynard Keynes: The Theory of a Monetary Economy*, Londra, Prentice-Hall, 1956.

Eralp, Atilla (ed), *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Falk, Richard, *Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev. Neşenur Domanıç ve Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınevi, 2005.

Foreman-Peck, James, *A History of the World Economy International Relations Since 1850*, Essex, Prentice Hall, 1995.

Frank, Andre Gunder ve Barry K. Gills (ed.), *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Frieden, Jeffry A. ve David A. Lake (ed.), *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, 4.B., Londra ve New York, Routledge, 2000.

Germain, Randall D., *International Organization of Credit: States and Global Finance in the World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997

Gill, Stephen, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Gill, Stephen ve Law, David, *The Global Political Economy, Perspectives, Problems and Policies*, New York, Harvester, 1988.

Gilpin, Robert, *Global Political Economy*, Princeton , Princeton University Press, 2001.

Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2003.

Helleiner, Eric, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990's*, Ithaca, Cornell University Press, 1994.

Halliday, Fred, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan Press, 1994.

Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Harvey, David, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2003.

Hirst, Paul ve Grahame Thompson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

Hobsbawm, Eric, *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayımcılık, 2003.

Isaak, Robert A., *Managing World Economic Change*, New Jersey, Prentice Hall, 2000.

İnsel, Ahmet, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, 4. B., İstanbul, Birikim Yayınları, 2003.

Kazgan, Gülten, *İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 9.B. 2000.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 9. B., 2002.

Keohane, Robert, *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, Princeton University Pres, 1984.

Keyman, Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık, Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2000.

Keynes, John Maynard, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, çev. A. Baltacıgil, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1969.

Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

List, Friedrich, *The National System of Political Economy*, çev. Sampson S. Lloyd, Londra, Longman, 1904.

Maddison, Angus, *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*, New York, Oxford University Press, 1991.

Mason, Edward S. ve Robert E. Asher, *The World Bank Since Bretton Woods*, Washington, The Brooking Institution, 1973.

Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara, İmaj Yayınları, 2003.

Palan, Ronen ve Jason Abbott, *State Strategies in the Global Political Economy*, Londra, Pinter, 1996.

Pettman, Ralph, *Understanding International Political Economy*, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996.

Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Rupert, Mark, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Stiglitz, Joseph E., *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, İstanbul, Plan B Yayınevi, 2002.

Tabb, William K., *Ahlâksız Fil 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara, Epos Yayınları, 2002.

Tabb, William K., *Economic Governance in the Age of Globalization*, New York, Columbia University Press, 2004.

Tooze, Roger ve C. N. Murphy (ed.), *The New International Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Wallach, Lori ve Michelle Sforza, *DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü? Şirket Küreselleşmesine Direnmek için Nedenler*, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Waltz, Kenneth ve George Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, Ankara, SBF Yayınları, 1982.

Wallerstein, Immanuel ve Terence Hopkins, *Geçiş Çağı Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945-2025*, çev. Orhan Akalın, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000.

Wallerstein, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, cilt 1, çev. Latif Boyacı, İstanbul, Bakış Yayınları, 2002.

Yıldızoğlu, Ergin, *Hegemonyadan İmparatorluğa*, İstanbul, Everest Yayınları, 2003.

Makaleler:

Amin, Ash ve Palan, Ronen, “Towards a Non-Rationalist International Political Economy”, *Review of International Political Economy*, C. 8, No. 4 (Kış 2001), ss. 559-577.

Amin, Samir, “Modern Kapitalist Dünya Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya Sistemleri Kavramı”, ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 457-506.

Arrighi, Giovanni, “The Three Hegemonies of Historical Capitalism”, ed. Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Arrighi, Giovanni. “The Global Market”, *Journal of World System Research*, C. 5, No. 2 (Yaz 1999), ss. 217-251.

Arrighi, Giovanni ve Beverly J. Silver, “Polanyi’s Double Movement: The Belle Epoque of British and US Hegemonies Compared”, *Politics and Society*,

Bates, Thomas R., “Gramsci and the Theory of Hegemony”, *Journal of the History of Ideas*, C. 36, No. 2 (Nisan-Haziran 1975), ss. 351-366.

Bieler, Andreas ve Adam David Morton, “Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy”, *International Gramsci Society Online Article*,

http://www.italnet.nd.edu/gramsci/resources/online_articles/articles/bieler_morton.shtml>

Biersteker, Thomas J., “Reducing the Role of the State in the Economy: A Conceptual Exploration of IMF and World Bank Prescriptions”, *International Studies Quarterly*, C. 34, No. 4 (Aralık 1990), 477-492.

Brenner, Robert, “Ekonomik Patlama ve Balon” *New Left Review 2000 Türkçe Seçkisi*, İstanbul, Everest Yayınları, 2001, ss. 273-324.

Chase-Dunn, Christopher, “Comparative Research on World System Characteristics”, *International Studies Quarterly*, C. 23, No. 4 (Aralık 1979), ss. 601-623.

Chase-Dunn, Christopher, “Interstate System and Capitalist World Economy: One Logic or Two?”, *International Studies Quarterly*, C. 25, No. 1 (Mart 1981), ss. 19-42.

Chase Dunn, Christopher, *et. al.*, “Hegemony and Social Change”, *Mershon International Studies Review*, C. 38, No. 2 (Ekim 1994), ss. 361-376.

Cooper, Richard, “National Economic Policy in an Interdependent World Economy”, ed. George Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 110-121. (Richard Cooper, *The Economics of Interdependence: Economic Policy in the Atlantic Community*’den tekrar basım.)

Cox, Robert, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Approaches to World Order, Approaches to World Order*, ed. Robert Cox ve Timothy J. Sinclair, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, ss.85-123.

Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, ed. Stephen Gill, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, ss. 49-66.

Cox, Robert, “Political Economy and World Order: Problems of Power and Knowledge at the Turn of the Millenium”, *Political Economy and the Changing Global Order*, ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, Kanada, Oxford University Press, 2000, ss. 25-37.

Egan, Daniel, “The Limits of Internationalization: A Neo-Gramscian Analysis of the Multilateral Agreement on Investment”, *Critical Sociology*, C. 27, No. 3 (2001), ss. 74-97.

Eichengreen, Barry, “The Bretton Woods System: Paradise Lost?”, Barry Eichenberger, *Gold Standard in Theory and History*, Florence, Routledge, 1997, ss. 313-334.

Ekholm, K. ve J. Friedman, “Eski Dünya Sistemlerinde Sermaye Emperyalizmi ve Sömürü”, ed. A. G. Frank ve B. K. Gills, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 139-174.

Eralp, Atilla, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Atilla Eralp (der.), 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss. 57-82.

Feinberg, Richard E., “The Changing Relationship Between World Bank and the International Monetary Fund”, *International Organization*, C. 42, No. 3 (Yaz 1988), s. 545-560.

Frank, Andre Gunder ve Gills, Barry K., “5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş”, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, der. A.G. Frank

ve B.K. Gills, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss.41-139.

Gill, Stephen “Historical Materialism, Gramsci and International Political Economy”, ed. C.N. Murphy ve R. Tooze, *The New International Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, ss. 51-75.

Goldfischer, David, “E. H. Carr: a ‘Historical Realist’ Approach for the Globalisation Era”, *Review of International Studies*, No. 28 (2002), ss. 697-717.

Guerrieri, Paolo ve Padoan, Pier Carlo, “Neomercantilism and International Economic Stability”, *International Organization*, C. 40, No. 1 (Kış 1986), ss. 29-42.

Hamilton, Alexander, “Report on Manufactures”, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, ed. George T. Crane ve Abba Amawi, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 37-47.

Hayek, F. A., “Use of Knowledge in Society”, *The American Economic Review*, C. 35, No. 4 (Eylül 1945), ss. 519-530.

Helleiner, Eric, “Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons From the 19th Century ”, *International Studies Quarterly*, No. 46 (2002), ss. 307-329.

Helleiner, Eric, “Economic Liberalism and its Critics: The Past as Prologue?”, *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), ss. 685-696.

“International Monetary Fund”, *International Organization*, C. 1, No. 1 (Şubat 1947).

Jervis, Robert, “Realism in the Study of World Politics”, *International Organization*, C. 52, No. 4 (Güz 1998), ss. 971-991.

Keohane, Robert, "Power and Interdependence Revisited", *International Organization*, C. 41, No. 4 (Kasım 1987), ss. 725-753.

Keohane, Robert, "The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977", ed. George T. Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss.245-263.

Keohane, Robert ve Nye, Joseph, "Interdependence in World Politics", ed. George Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Pres, 1991, ss. 122-132. (Robert Keohane ve Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Scott Foresman and Company, 1977'den tekrar basım)

Keohane, Robert ve Nye, Joseph, "Realism and Complex Interdependence", ed. George Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Pres, 1991, ss. 133-139. (Robert Keohane ve Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Scott Foresman and Company, 1977'den tekrar basım)

Kindleberger, Charles, "Bretton Woods Reappraised", *International Organization*, C. 5, No. 1 (Şubat 1951), s.32-47.

Kindleberger, Charles, "Dominance and Leadership in the International Economy: Exploitation, Public Goods, and Free Rides", *International Studies Quarterly*, C. 25, No. 2 (Haziran 1981), ss. 242-254.

Kindleberger, Charles, "Hierarchy versus Initial Cooperation", *International Organization*, C. 40, No. 4 (Güz 1986), s. 841- 847.

Kirshner, Jonathan, “Money is Politics”, *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), ss. 645-660.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü, “İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi”, *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. B., 2004, ss. 93-141.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü, “Ekonomi ve Finansın Fuarı: Sizde Ucuz Emek Bulunur mu?”, *Evrensel*, 7 Mayıs 2005.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü, “Imbalances in the World Economy and Congestion in the Periphery”, yayınlanacak, Zed Publishing, 2006.

Knorr, Klaus, “The Bretton Woods Institutions in Transition”, *International Organization*, C. 2, No. 1(Şubat 1948), ss. 19-38.

Krasner, Stephen D., “State Power and the Structure of International Trade”, *International Political Economy, Perspectives on global Power and Wealth*, Jeffry Frieden ve David A. Lake (ed.), Londra, Routledge, 2000, ss. 19-36.

Levi-Faur, David, “Economic Nationalism: from Friedrich List to Robert Reich”, *Review of International Studies*, No. 23 (1997), ss. 359-370.

Levi-Faur, David, “Friedrich List and the Political Economy of the Nation State”, *Review of International Political Economy*, C. 4, No. 1 (Bahar 1997), ss. 154-178.

List, Friedrich, “Political and Cosmopolitical Economy”, ed. George T. Crane ve Abba Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991, ss. 48-57.

McMichael, Philip, "World System Analysis, Globalization and Incorporated Comparison", *Journal of World System Research*, C. 6, No. 3 (Güz-Kış 2000), ss. 68-99.

Meade, James, "The Keynesian Revolution", *Essays on John Maynard Keynes*, Milo Keynes (ed.), Londra, Cambridge University Pres, 1975, ss. 82-88.

Morton, Adam David, "Social Forces in the Struggle over Hegemony: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy", *Rethinking Marxism*, C. 15, No. 2 (Nisan 2003), ss. 153-179.

Murphy, Craig N. Ve Tooze, Roger, "Getting Beyond the 'Common Sense' of the IPE Orthodoxy", ed. C.N. Murphy ve R. Tooze, *The New International Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, ss. 11-31.

North, Douglass C., "Institutions and Economic Growth: A Historical Introduction", Jeffry Frieden ve David Lake, *International Political Economy Perspectives on Global Power and Wealth*, 4. B., Londra ve New York, Routledge, 2000, ss. 47-59.

Nye, Joseph, "Neorealism and Neoliberalism", *World Politics*, C. 40, No. 2 (Ocak 1988), ss. 235-251.

Overbeek, Henk, "Global Governance, Class, Hegemony: A Historical Materialist Perspective", *Working Papers Political Science Vrije Universiteit*, Amsterdam, No. 1 (Şubat 2004), ss. 1-19.

Özbudun, Sibel ve Temel Demirer, "Sivil Toplum(culuk) mu?", *Humanite Dergisi*, No.7, (Kasım-Aralık 2004).

Pereira, Luiz Carlos Bresser, "Development Economics and the World Banks's Identity Crisis", *Review of International Political Economy*, C. 2, No. 2 (Bahar 1995), s. 211-247.

Pfister, Ulrich ve Suter, Christian, "International Financial Relations as a Part of the World System", *International Studies Quarterly*, C. 31, No. 3 (Eylül 1987), 239-272.

Prempeh, Osei Kwadwo, "The International Financial Institutions and the Institution-Building Agenda: A Human Factor Critique", *Review of Human Factor Studies*, C. 9, No. 1 (2003), s. 1-19.

Robinson, William J., "Globalization, the World System and 'Democracy Promotion' in US Foreign Economic Policy", *Theory and Society*, C. 25, No. 5 (Ekim 1996), ss. 615-665.

Rochester, J. Martin, "The Rise and Fall of International Organization as a Field of Study", *International Organization*, C. 40, No. 4, Güz 1986, ss. 777-813.

Ruggie, John Gerard, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, C. 36, No. 2 (Bahar 1982), ss.379-415.

Rupert, Mark, "Producing Hegemony: State/Society Relations and the Politics of Productivity in the United States", *International Studies Quarterly*, C. 34, No. 4 (Aralık 1990), ss. 427-456.

Schweller, Randall L. ve David Priess, "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate", *Mershon International Studies Review*, C. 41, No.1 (Mayıs 1997), ss. 1-32.

Sell, Susan K., "Big Business and the New Trade Agreements: The Future of the WTO?", *Political Economy and the Changing Global Order*, ed. Richard Stubbs, s. 175

Strange, Susan, "IMF: Monetary Managers", *Then Anatomy of Influence: Decision Making in International Organization*, ed. Robert Cox ve Harold Jacobson, Londra, Yale University Press, 1974, ss.263-298.

Tabb, William K., "Capital, Class and the State in the Global Political Economy", *Globalization*, C. 2, No. 1 (Mayıs 2005), ss. 47-60.

Taylor, Lance, "Editorial: The Revival of the Liberal Creed-the IMF and World Bank in a Globalized Economy", *World Development*, C. 25, No. 2 (1997), s. 145-152.

Tussie, Diana, "Trading in Fear? US Hegemony and the Open World Economy in Perspective", *The New International Economy*, Craig. N. Murphy ve Roger Tooze (ed.), Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1991, ss. 79-97.

Türkcan, Ergun, "IMF'nin Kökenleri", *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, ed. Cevdet Erdost, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, ss. 1-55.

Underhill, Geoffrey R.D., "Global Issues in Historical Perspective", ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R.D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Toronto, Oxford University Press, 2000, ss.107-118.

Uzgel, İlhan, "Hegemonik Bir Kriz Olarak ABD'nin Irak'a Müdahalesi Sorunu", *Mülkiye*, C. 27, No. 240 (Yaz 2003), ss. 53-70.

Üşür, İşaya, "Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları", *Praksis*, No. 10 (Yaz-Güz 2003), ss. 144-159.

Viner Jacob, "Power Versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *World Politics*, C. 1, No. 1 (Ekim 1948), ss. 1-29.

Wade, Robert Hunder, “What Strategies are Viable for Developing Countries Today? The World Trade Organization and the Shrinking of ‘Development Space’”, *Review of International Political Economy*, C. 10, No. 4 (Kasım 2003), ss. 621-644.

Wallerstein, Immanuel, “The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy”, . George T. Crane ve Abla Amawi, *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, ed New York, Oxford University Press, 1991, ss. 236-244. (*International Journal of Comparative Sociology*, C. 24, No. 1-2 (1983)’de yayınlanan makalenin tekrar basımı)

Wallerstein, Immanuel, “Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri”, *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, der. A.G. Frank ve B.K. Gills, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, ss. 527-534.

Williams, David, “Constructing the Economic Space: The World Bank and the Making of Homo Oeconomicus”, *Millenium*, C. 28, No. 1 (1999), ss. 79-99.

Williamson, John, “Did the Washington Consensus Fail?”, Institute for International Economics, (Outline of remarks at the Center for Strategic & International studies), 6.11.2002, www.iie.com.

Winham, Gilbert R., “The Uruguay Round and the World Economy”, *Political Economy and the Changing Global Order*, ed. Richard Stubbs ve Geoffrey R. D. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Kanada, Oxford University Press, 2000, ss. 163-173.

Woods, Ngaire, “The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves”, *World Development*, C. 28, No. 5 (2000), ss. 823-841.

Woods, Ngaire, “International Political Economy in an Age of Globalization”, *The Globalization of World Politics*, ed. John Baylis ve Steve Smith, Oxford, Oxford University Press, 2001, ss. 277- 298.

Zamenek, Karl, “Was Hugo Grotius Really in Favor of the Freedom of the Seas?”, *Journal of the History of the International Law*, C. 1, No. 1 (1999).

İnternet Adresleri:

www.iie.com

www.imf.org

www.ntv.com

www.worldbank.org

www.wto.org

The Commission on Global Governance, “Terms of Reference”,
<webarchive.org/web/20020211112037/www.cgg.ch/tor/htm>

ÖZET

Bu tez, Uluslararası Ekonomi Politik ve Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarını bir arada ele alan bir yöntemle, Amerikan hegemonyası ve Uluslararası Ekonomik Örgütler arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Tezin amacı, uluslararası ekonomik örgütlerin geçirdikleri dönüşümü, uluslararası sistemin ve uluslararası sistemdeki hegemon gücün dönüşümüyle aynı düzlem içinde değerlendirebilmektir. Bunu yaparken “hegemonya” kavramının uluslararası sistem içinde değerlendirilmesi gerekliliği kabulünden hareket edilmiştir.

Tezin Birinci Bölümünde Uluslararası Ekonomi Politik yaklaşımları genel olarak ele alınmış ve uluslararası ekonomik örgütlerin bu yaklaşımlarla nasıl değerlendirildiğine bakılmıştır. Yine aynı bölümde farklı yaklaşımların hegemonya kavramını nasıl kurguladıkları ve değerlendirdikleri ele alınmıştır. ABD’nin 1945 sonrasında uluslararası sistemde ekonomik temeller üzerinde yükselen bir hegemon güç olduğu varsayımı, Dünya Sistemci ve Eleştirel yaklaşımların perspektiflerine uygun şekilde kabul edilmiştir.

Tezde üzerinde durulan üç uluslararası ekonomik örgüt Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü’dür. İkinci Bölüm’de 1945-1971 yılları arasında uluslararası sistem, bu sistemde Amerikan hegemonyasının konumu ve Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile Dünya Ticaret Örgütü’nün temellerini oluşturan GATT’ın oluşumları ve geçirdikleri dönüşüm ele alınmıştır. Bu yıllar arasında ABD uluslararası sistem üzerinde güçlü bir hegemonya kurduğu için, küresel ekonomi politikalarını uygulamak için meşruiyetini de artıracak örgütleri kullanmaya fazla ihtiyaç duymamış ve uluslararası ekonomik politikaları doğrudan kendisi uygulamıştır. 1945-1971 arasında örgütlerin hegemonya açısından temel işlevi merkez ekonomiler içinde bir oydaşma sağlayabilmek olmuştur.

Üçüncü Bölümde 1971-2000 yılları arasında ABD hegemonyasının neoliberal özelliklerine uygun küresel ekonomik politikaları ele alınmıştır. Bu yıllarda Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve 1995’te GATT’ın yerine kurulan Dünya Ticaret Örgütü, bir önceki dönemden farklı olarak Amerikan hegemonyasının çevre ülkelere yönelik politikalarının aracı olarak kullanılmıştır.

